

NAGY-VÁRAD

VÁRÁNAK TÖRTENETE.

IRTA :

SCHOLTZ BÉLA,
A JÓZSEF FŐHERCZEG NEVÉT VISELŐ 37. SZ. CS. ÉS KIR. GYALOGEZRED
KAPITÁNYA.

NÉMETBŐL FORDITOTTA :

KRAJCSOVICS JÁNOS,
UGYANCSAK A FENTI EZRED FŐHADNAGYA.

SZENTLÁSZLÓ NYOMDA NAGY-VÁRADON.
1907.

Ő FENSÉGE
JÓZSEF

OSZTRÁK CSÁSZÁRI ÉS MAGYAR KIRÁLYI

FŐHERCZEG

ÚRNAK.

AZ ARANYGYAPJAS REND VITÉZE A BUDA-
PESTI 1. SZ. HONVÉDHUSZÁR-EZREDEZREDESE
ÉS EZREDPARANCSNOKA, A CS. ÉS KIR. 15. SZ.
DRAGONYOS-EZRED TULAJDONOSA ÉS A
POROSZ KIR. 14., ILLETVE HANNOVERI 2. SZ.
DZSIDÁS-EZRED FŐNÖKÉNEK, STB., STB., STB.

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉG!

Midőn az 1780. évben a cs. és k. hadsereg kiegészítő kerületeinek újból szabályozása elkövetkezett, a 37. sz. gyalogezrednek, mint olyan, Biharmegye lett odautalva és az ezred törzse a kebelbeli zászlóaljjal Nagy-Váradra helyezve.

Az ilyképen e város háziezredévé vált csapattest, mint helyőrségi állomást, az olyannyi sok nemzedéknek drága vérével megszentelt dicsőséges múltú várat nyerte.

Tagadhatlan, hogy az egykoron oly hatalmas és büszke vár, évszázadokon át tartó rendkívül fontos és fényes szerepét ekkor már lejátszotta. Ha tehát így az ezredtől az a kegy meg is lett tagadva, hogy ezen tűzhely hősi védelmében, Isten, Császár és Király, valamint a Hazáért vivott nehéz, súlyos és dicső küzdelmekben részt vehessen, mégis fenmaradt neki az a becsületbeli tartozása: a keresztény kultúra eme régi erősségének történetét a vár szeplőtlen czimere képében a késő utókornak mocsoktalanul mutatni be.

Ezen tartozásnak valahára lerovása — melynek eddigelé a viszonyok mintegy akadályul állottak útjában — ép elengedhetlen kötelességgé vált: mert nemcsakupán a kegyelet, hanem emellett még a cs. és k. hadsereg csapatiskolái részére fenálló szabályzat I.

VI.

részének 169. pontja is szem előtt tartandó, ez pedig arról intézkedik, hogy „a tisztek a helyőrségi állomás környékének lezajlott hadi eseményeivel és az ország történetével is megismerttetendők.”

Hogy a vár történetének megírását magamnak feladatul tűztem ki, erre az impulzust előző ezredparancsnokunk, *bebenburgi báró Karg János* ezredes úr bátoritása megadván, így a nehéz feladatot végrehajtva, a mű — amennyire azt a meglevő és hozzáférhető források lehetővé tették — immár készen áll.

Minthogy leghőbb óhajom és vágyam teljesülését, hogy ezen munkát az ezredünk utóbbi félszázados életével örök időkre szorososan egybeforrt dicső múltú és nagynevű **Ő Császári és Királyi Fenségenek**, boldogemlékezetű **József Főherczeg Urnak** — leghódolatteljesebben ajánlhassem — a kifürkészhetlen isteni akarat mély fájdalomra megghiúsította: a cs. és k. hadügyminisztériumnak 1907. évi február hó 2-án 385. eln. szám alatt kelt kibocsájtványával részemre adott engedély alapján, engedje meg

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGED:

hogy ezen könyvem ajánlásának kegyes elfogadásáért
FENSÉGEDHEZ.

mint Istenben nyugvó **Fenséges** atyjának fiához leghódolatteljesebben esedezhessem.

Nagy-Várad, 1907 február hó 12-én,

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI FENSÉGEDNEK

legalázatosabb szolgája

Scholtz Béla,

cs. és k. kapitány,
37. sz. József Főherczeg gyalogezredben.

ELŐSZÓ.

Az 1901. évben, itt Nagy-Váradon elkövetkezett ezredparancsnokságom ideje óta, hazai irodalmunkban mint egy hézagot azt tapasztaltam, hogy az egykori váradi vár — a mai Nagy-Várad — története, mely jólehet hogy egy 1000 éves dicső múltra tekint vissza, teljesen és egészben mindeddig megörökítve nem lett.

Az én biztatásomra házi ezredünk egyik kapitánya, Scholtz Béla, ezen irodalmi műlasztást pótolni akarva, széleskörű forrástanulmány alapján Nagy-Várad várának történetét megírta, mely is ezen műben a nagy nyilvánosság elé bocsájtatik.

Scholtz kapitány, ki a modern történetírók nivóján áll és mint ilyen nehéz feladatát érti is, a művelődési, gazdasági, katonai és politikai viszonyokat a száraz, rideg évszámokkal, valamint az érdekes történelmi eseményekkel összeolvastva, egy összhangzatos egészet teremtett, mely a katonai olvasókörök keretein is jóval túl alkalmas visszhangra találni és így a történelem, valamint a szép Biharország — dicső múltú ezredünk közel 100 éves hadkiegészítő kerülete — iránti meleg érdeklődést, nemkülömben vonzalmat és rokonszenvet felkelteni és ébren is tartani.

Nagy-Várad, 1906 december hó.

bebenburgi báró Karg János,

ezredes,
József főherceg nevét viselő 87. sz. cs. és k. gyalogezred
parancsnoka.

BEVEZETÉS.

Mint a Nagy-Váradon állomásozó és annak egykori «Vár»-ában — a jelenlegi váracsban, — elhelyezett háziezrednek 21 év óta kötelékébe tartozó tisztnek, itteni állomásozási időm alatt bőséges alkalmam volt ezen erősség fényes történetét tanulmány tárgyává tenni.

A keresztény kultúra mythikus maradványának, eme dicső és már-már omladozó falait minél gyakrabban nézegettem és a fényes múlttól szóló levéltárakban és rég elfeledett krónikákban minél inkább búvárkodtam, mindjobban története büvkörébe érzém magamat vonzani.

Törekvésem, Nagy-Várad történelmi mozzanatait időrendben megismertetni, lassanként azon tervet érlelte meg bennem, hogy a város fényes multját egy könyvalakjában közreadjam.

Jólehet, hogy ama sokoldalú nehézségek, melyek ezen eszmémmel kapcsolatosan felmerültek, a terv sikere tekintetében gyakran kételyt is támasztottak, de a minden szép és nemes dolgokért olyannyira lelkesülő *bebenburgi báró Karg János* ezredes és ezredparancsnok úr jóakaró ösztönzése kitartásra buzdítva és biztos bátorságot öntve belém — a vár történetét megírni, végre is elhatároztam magamat.

Ha könyvemben helyyel-közzel pontosabb részletek, avagy közelebbi adatok esetleg hiányoznának, úgy a kedves olvasó sziveskednék azt a rendelkezésemre állott anyag korlátolt mennyiségének betudni és pedig annyival is inkább, mert a tatárok vandalizmusa az 1241. esztendőben, majd többszörös tűzvész, árvíz és más egyéb elemi csapás, valamint a törökök nyers barbársága

X.

az 1660—1692. években, az itteni gazdag levéltárakat nagyrészt megsemmisítette.

Ép ez okoknál fogva azután a városi levéltárban rendszeres feljegyzéseket csak az 1714. esztendő óta találunk. Ekkor azonban a vár, történelmi szerepét már lejátszotta.

Sajnos, a megyei levéltár anyaga is csak az 1688. évig nyúlik vissza. Szintén ily hiányosoknak bizonyultak a cs. és k. hadilevéltár iratai is, mely intézmény jólehet hogy már az 1502. évben fel is lett állítva, mindazonáltal a várra vonatkozó adatok csak igen szórványosan fordulnak ott elő, mert Nagy-Várad a XVII. század végeig leginkább az erdélyi fejedelmek uralma alá tartozván, így török fenhatóság alatt állott — ezen idők chronologikus feljegyzéseiben gyakran igen nagy hézagokat találunk.

Ezen most említett körülményeknek kedvezőtlen összejátszása következtében azután, több esetben más történelmi forrást is kénytelen voltam igénybe venni.

A vár, nyolcz hosszú századot felölelő élményeivel Magyarország általános történelmébe oly mélyen nyúlik belé, hogy a megérthetés céljából a munkában gyakran távolabbi területeket is kellett érintenem.

Mint Kelet-Magyarország és — az egykori — Erdély kulcsa, az uralom birásáért törekvő fejedelmeknek kezdettől fogva mindenkor küzd tárgyát képezte a vár; évszázadokon keresztül elkeseredett és véres harcok vívattak ezen valaha oly hatalmas fegyverhelyért.

Majd csak a Magyarországra oly súlyosan nehezedő félhold hatalmának összezúzásával következett be az ősi vár elhomályosodása, mire azután lassanként annak egész fénye is eltűnt.

A történelem, mint a népek és államok nagy iskolája, mindenha egy megmérhetlen és igen értékes tényezőt fog képezni. Kifogyhatlan bőségszarujából tapasztalatot, bátorságot és reményt meritünk s annak részben arany- részben pedig sötét gyászkeretekbe

foglalt s örökké maradandó lapjai, minden időben a jövő csalhatatlan útmutatói fognak maradni.

*

Ezen bevezető sorok után nem mulaszthatom el mindazon egyéneknek, kik engemet feladatomban megvalósításában szivesek voltak támogatni — legőszintébb köszönetem tolmácsolását kifejezésre juttatni.

Kiváltképen hálásan gondolok *Lakos Lajos* városi levéltárnok és ezredünk kapitánya, *Dittrich Ede* urakra, kik úgy szóval, mint tettel önzetlenül állottak oldalamon.
Nagy-Várad, 1907 január hó.

A szerző.

FORRÁSOK.

Hans Haugen zu Freistein: Der Hungern Chronica. 1534.
Theatrum Europäum.

Extrakttschreiben aus dem Lager Ihro Exzellenz Herrn Gf.
Niklas von Serini. 1663—1664.

Der ungarischen Kriegsempörungen historische Beschreibung (1395—1607) von Hieronymus Ortelius, samt Ergänzung bis zum Jahre 1665 von Martin Meyern. 1665.

Hasslingen Tóbiás ezredes: Der kaiserlichen Armee Feldzug Anno 1691 et 1692.

Johannes Konstantinus Feigium: Wunderbarer Adlerschwung, oder fernere Geschichtsfortsetzung Ortelii redivivi et continuati. 1694.

M. Kovács János: A magyar krónikának rövideden lerajzolt sommája. 1742.

Báró Vay László: A német hivség. 1805.

Gróf Majláth János: Geschichte der Magyaren. 1852.

Báró Kemény Zsigmond: Szalárdi János siralmas magyar krónikája. 1853.

Kővári László: Erdély nemesebb családai. 1854.

Gróf Mikó Imre: Erdély történelmi adatok. 1855.

Rosty Zsigmond: A tatárjárás története IV. Béla király idejében. 1856.

Szabó Károly fordítása: Rogerius mester, váradi kanokok siralmas éneke. 1861.

Majer Fidelius: Ghymesi Forgách Ferencz nagyváradi püspök Magyar historiája 1540—1572. 1866.

Ráth Károly és Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúból 1703—1711. 1866.

Fessler Ignác Aurel: Geschichte von Ungarn. Átdolgozta Klein Ernő. 1867.

- Rozvány György: Nagy-Szalonta mezőváros története. 1870.
 Dr. Kronos F. egyetemi tanár: Zur Geschichte Ungarns im Zeitalter Franz Rákóczy II., 1870.
- Szücs István: Szabad k. Debreczen város történelme. 1872.
 Hügel Ottó: Nagy-Várad és környéke. 1872.
 Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz levéltára. 1873.
- Meynert Hermann: Das Kriegswesen der Ungarn in seiner geschichtlichen Entwicklung bis zur Errichtung des stehenden Heeres. 1876.
- Deák Farkas: Nagy-Várad elvesztése 1660-ban. 1877.
 Cséplő Péter: A nagyváradi vár vázlatos története. 1878.
 Dr. Márki Sándor: Dósa György és forradalma. 1883.
 Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története. 1884;
 > > A mai Nagy-Várad megalapítása 1885;
 > > A váradi káptal. legrégibb statutumai. 1886;
 > > Nagy-Várad a török foglalás korában 1660—1692. 1892;
 > > Szt. László király emlékezete. 1892.
- Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848—1849-ben. 1885.
 K. Nagy Sándor: Biharország, 1885.
 Hadtörténelmi közlemények: kiadta Horváth m. kir. honvéd százados. 1888.
- Gindely Antal és Acsády Ignác: Bethlen Gábor és udvara. (1518—1529.) 1890.
- Fraknoi Vilmos: Hunyadi Mátyás király (1440—1490.) 1890; és Várad felszabadítása 1692-ben és XII. Incze pápa. 1892.
- Vladár Mihály csász. és kir. főhadnagy: Militärhistorische Begebenheiten in Groszwardein und Umgebung. 1893.
- Kupelwieser csász. és kir. altábornagy: Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. 1895.
- A magyar nemzet története. Kiadta Szilágyi Sándor. 1895.
- Finke Ödön csász. és kir. ezredes: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments No. 37. 1895.
- Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1896.
 Rónai-Horváth m. kir. honvéd ezredes: Magyar hadi krónika. 1897.
- Báró Wrede Alfons csász. és kir. őrnagy: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. 1898.

Kupelwieser L. csász. és kir. altábornagy: Die Kämpfe Österreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526—1537. 1899.

Gyalokai Jenő csász. és kir. hadnagy: Nagy-Várad vára. 1899.

Biharvármegye és Nagy-Várad (Magyarország vármegyéi és városai). Kiadta Dr. Borovszky Sámuel. 1901.

Rátkai József tanár történelmi jegyzeteiből. 1902.

Dr. Tóth Szabó Pál: Nagy-Várad az erdélyi fejedelmek és a török uralom korában. 1904.

Lakos Lajos: Nagy-Várad multja és jelenjéből. 1904.

A «Biharmegyei és Nagyvárad Régészeti és Történelmi Egylet» évkönyvei.

Magyar történelmi tár.

Századok.

Archäologiai értesítő.

A csász. és kir. hadi levéltár, a biharmegyei és nagy-várad levéltárak feljegyzései.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. <i>Fejezet.</i> A történelem előtti időktől a honfoglalásig (896 Kr. sz. u).	1
II. <i>Fejezet.</i> A honfoglalástól (896) — Várad megalapításáig (1083).	
I. sz. ábrával — — — — —	5
III. <i>Fejezet.</i> Várad megalapításától (1083), a tatárok betöréséig (1241).	11
IV. <i>Fejezet.</i> A tatárok betörésétől (1241) a török invázióig (1394).	25
V. <i>Fejezet.</i> A török inváziótól (1394), Váradnak a törökök által történt megrohanásáig (1474). II. sz. ábrával — — — — —	88
VI. <i>Fejezet.</i> Váradnak a törökök által történt megrohanásától (1474), a parasztlázadásig (kuruczháborúig (1514). — — — — —	55
VII. <i>Fejezet.</i> A parasztlázadástól (kuruczháborútól) 1514, Váradnak az erdélyi elégületlenek által való megostromlásáig (15 ^{56/57}).	60
VIII. <i>Fejezet.</i> Váradnak az erdélyi elégületlenek által való megostromlásától (15 ^{56/57}), a török ostromig (1598). III. sz. ábrával	80
IX. <i>Fejezet.</i> Nagy-Váradnak a törökök általi ostromától (1598), azoknak újabb ostromáig (1660). IV., V/I., V/II. és VI. sz. ábrákkal — — — — —	97
X. <i>Fejezet.</i> Nagy-Váradnak 1660-iki ostromától a császári csapatok által 1692-ben történt visszafoglalásáig — — — — —	144
XI. <i>Fejezet.</i> Nagy-Váradnak 1692-ben történt visszafoglalásától, a várnak, mint erősségnek megszüntetéséig (1783). VII, VIII. és IX. sz. ábrákkal — — — — —	190
XII. <i>Fejezet.</i> A várnak mint erősségnek megszüntetésétől (1783), napjainkig (1906). X. és XI. sz. ábrákkal, 1. és 2. sz. melléklettel — — — — —	242
XIII. <i>Fejezet.</i> A vár mai állapotának leírása. XII., XIII., XIV. és XV. sz. ábrákkal — — — — —	267

A szöveghez csatolt ábrák és melléklapok

JEGYZÉKE.

	Oldal
I. ábra. A magyarok vándorlási útjának térképe. — — — —	7
II. > A várnai csata vázlata. — — — — — — — —	47
III. > Nagy-Várad látképe a XVI. századból. — — — — — — — —	95
IV. > Báró Rädern Melchior tábornok arcképe. — — — — — — — —	98
V/I. > Nagy-Várad vára 1598. évi ostromának tervrajza. — — — — — — — —	101
V/II. > Nagy-Várad várának látképe az 1598. évből. — — — — — — — —	105
VI. > Magyarország térképe a linczi béke korából 1645—48. — — — — — — — —	136
VII. > Nagy-Várad 16 ⁹¹ / ₉₂ -iki ostromának tervrajza. — — — — — — — —	202
VIII. > Báró Heissler Donát lovassági tábornok arcképe. — — — — — — — —	205
IX. > Nagy-Várad látképe 1692-ből. — — — — — — — —	216
X. > 1883-ban a várban eszközölt ásatások alkalmával napfényre került néhány történelmi lelet. — — — — — — — —	259
XI. > 1881 és 1883-ban eszközölt ásatások tervrajza, valamint az egykori Szt. László székesegyház alaprajza. — — — — — — — —	261
XII. > A mostani vár alaprajza 1903-ból. — — — — — — — —	269
XIII. > A nyugati várkapu rajza az 1903-ik évből. — — — — — — — —	270
XIV. > A keleti (hátsó) várkapu rajza az 1903-ik évből. — — — — — — — —	272
XV. > A vár látképe madártávlatból az 1903. évből. — — — — — — — —	274
I. számú melléklet. Nagy-Várad püspökeinek névjegyzéke 1095-től 1556-ig. — — — — — — — —	264
II. > > Kimutatás ama csapattesteknek, illetve azok egyes részeinek, melyek 1692-ik évtől Nagy-Várad őrségét képezték, illetőleg a későbbi idők folyamán Nagy-Váradon állomásoztak. — — — — — — — —	265
III. > > A mostani Nagy-Várad környékének térképe. — — — — — — — —	

SAJTÓHIBÁK.

6. old.	6-ik bekezdés	4-ik sorban:	rége helyett olvasandó	rege;
19.	4 >	>	5-ik és 6-ik sorban:	kit is 1103-ban Sixtus pápa helyett: és 1103-ban Sixtust;
35.	2 >	>	2-ik sorban:	közvetetlen helyett: közvetlen;
89.	4 >	>	5 >	mely > valamely;
128.	1-ső >	szélén >	1681 >	1618;
131.	5-ik >	6-i >	ellen >	felé;
141.	4 >	4 >	Szófia >	Zsófia;
154.	5 >	3 >	16 méter >	160 láb;
171.	2 >	9 >	hat >	hét;
182.	8 >	1-ső >	kiszorítván <	kiszorulván;
213.	1-ső >	1 >	Doria ezred >	Doria vértés ezred;
213.	12-ik >	12-ik >	Sualfeld >	Saalfeld;
218.	1-ső >	1-ső >	II. Innocenz >	XII. Innocenzc;
221.	2-ik >	8-ik >	midőn >	s midőn;
241.	1-ső >	1-ső >	1740-ben >	1740 után;
243.	3-ik >	9-ik >	teknitve >	tekintve;
253.	2 >	1-ső >	csapatokat >	csapatok;
257.	2 >	6-ik >	szögletét >	szögletét;
262.	4 >	1-ső >	székesegyhás >	székesegyház;
268.	8 >	5-ik >	rajz >	dombormű;
268.	* alatt		emlékeztenek >	emlékeztetnek;

I. FEJEZET.

A történelem előtti időktől a honfoglalásig (896. Kr. sz. u.)

A homályos ó-korig visszamenő őskori ethnográfiai kutatások, melyek annak kiderítése céljából eszközöltettek, hogy a mai Magyarország őslakói mely néptörzshöz tartoztak, mostanáig semmi határozott eredményre nem vezettek.

Mindezek daczára a Tiszán túl fekvő területeken napfényre került s a történelem előtti időből származó nagyszámu leletből világosan megállapítható, hogy ezen részekben, főleg a Körös és Berettyó folyók mentén, már ősidők óta laktak emberek, mely körülmény tekintettel arra, hogy a mai Nagy-Várad is ezen a vidéken fekszik, különös figyelmet érdemel.

Ugyanis, ha a meglevő leleteket a három korszak, vagyis a kő-, bronz- és vaskorszak szerint csoportosítjuk, minden korszakot képviselve találunk közöttük. A kőkorszakból való leletek kétségtelenül annak hozzánk közelebb eső korából keletkeznek, míg ellenben a régebbi időkből semmiféle emlékek nem kerültek napfényre.

Minthogy nálunk a kőkorszakot Kr. sz. e. 1400—1200. esztendő körül váltotta fel a bronzkorszak, ^{1200 Kr. sz. e.} így tehát már ez időben, vagyis Kr. sz. e. 1400 körül is kétségkívül laktak ez országban ismeretlen nevű népek.

Hogy azonban ezen őslakóknál a bronzkorszak mint kulturhaladás magától keletkezett-e, vagy pedig az akkori nagymérvű háborus mozgalmakkal — melyek

Ázsiát megrendítették — keletről vándoroit-e be hozzánk: erre határozott feleletet szintén nem adhatunk.

Mégis a meglevő leletek minősége után ítélve és régiségtudományi szempontból következtetve, az akkori népek műveltségi fokára és szokásaira nézve megállapítható, hogy a bronzkorszak nemzedékei a kulturának nemcsak hogy egy igen alacsony színvonalán állhattak, de sőt nem is lehettek valamely nagyon harcziás szelleműek, mert hisz' hadifegyverek ez időből csak igen gyér számban maradtak vissza, illetve kerültek napfényre.

A nagymennyiségű és a bronzkorszakba tartozó leletekből megállapítható továbbá az is, hogy ezen korszak több évszázadon keresztül tartva, a vaskorszak által körülbelül Kr. sz. e. 400—200 körül lett kiszorítva.

Minthogy a Kr. sz. előtti 484. év körül született Herodotnak — az ó-kor eme legnevezetesebb történéskének — feljegyzéseiből kivehető, miként a géták törzse Kr. sz. e. IV. században Magyarország keleti részét lakta, a későbbi történetirókkal egybehangzólag őket jelölhetjük meg Magyarország történelmileg megállapítható őslakói gyanánt.

Herodot a gétákat «agathyrsek»-nek nevezi, míg a rómaiaknál «dáciaiak» név alatt szerepelnek.

Eme visszamenő elmélkedésből látható, hogy a rómaiak, gótok, hunnok, gepidák, avarok, bolgárok és kazárok mind csak később bevándorolt néptörzseknek tekinthetők.

A géták, kik eredetileg a Hámos (mostani Balkán) és a Duna között laktak, Kr. sz. előtti IV. század közepe táján ismeretlen okokból átkelvén a Dunán, Magyarország keleti részén, Románia és Bessarábiában kerestek új otthont. Vitéz, harczedzett szláv (valószínűleg illyr) eredetű nép volt s nálunk ők a vaskorszak megalkapítói.

Midőn az akkori római uralom, a mostani magyar királyság — egykori Pannónia — déli részén meg-

szilárdulni kezdett, ezalatt az ország keleti részén, Dáciában, a géták birodalma fénykorának szintén tetőpontján állva, Decebal királyuk idejében a rómaiaknak valóságos réméné vált.

Mégis a rómaiaknak időközben folyton nagyobb területekre terjedő hatalmi terjeszkedése, a határvonalat lassanként a Duna medréig tolá és majd hamar következetességgel áruhá el, hogy Dáciát is a császári birodalom érdekköréneak akarja alárendelni.

Ezen törekvéssel lépi át azután Domitián császár Kr. sz. u. 86. esztendőben a Dunát és légióit Dáciába vonultatja be. 86 Kr. sz. u.

Több évig tartó s a római fegyverekre szerencsétlen kimenetelű harcok után Domitián végre szégyenletes módon pénzen vásárolja meg a békét s ez az első eset, a midőn a büszke Róma fejet hajtva, adót kénytelen fizetni.

Csak Traján császárnak sikerül a római fegyvereken ejtett csorbát az uralkodása alatt Dácia ellen vezetett háborújában kiköszörölni.

A Decabal király harciszomja által 101. esztendőben felidézett háború a 102. esztendőben a géták leigázásával végződött. Midőn ezután Decebal 104-ben az elviselhetlen római jármot lerázni megkísérli, 105-ben nemcsak hogy legyőzetett, de sőt még fővárosát, Sarmizegetusát — az Erdély délnyugoti részén fekvő mai Várhely mellett — is elveszté. 101—105.

Ezzel a géták olyannyira rettegett hatalmuk megsemmisítettén, midőn Decebal efeletti kétségbeesésében öngyilkossá lön, az egész Dácia, mint egy tartomány a római birodalomba lett bekebelezve.

Az országban maradt géták a római telepítvényekkel összeolvadva, majdhamar rómaiakká is lettek.

A folyton tartó hódító hadjáratok azonban fokozatosan gyengítvén a rómaiak erejét, midőn a gótok 260 körül az Odera és Visztula folyók forrásaitól felkerekednek, Dáciát is előzönlük s azt hatalmukba ejtik. 260.

A gótok tehát az előhírnökei a VIII. századig tartó népvándorlásnak, mely azután a rómaiak világhuralmát is megdönti és szétzúzza. És ugyancsak itt kezdődik az átmenet a klasszikus ó-korból a középkorba.

A régi Pannónia kaleidoszkopszerűleg változtatja néprajzi jellegét, mely közben az általános népáradatban a legtöbb bevándorlott néptörzs vagy tökéletesen elpusztúl, vagy a többi népekkel egybeolvad, míg végre 896-ban újra egy ázsiai néptörzs, a magyar jelenik itt meg és telepedik le, mely az elfoglalt országnak állandó birtokban tartásával egy ezeréves államot alkot.

II. FEJEZET.

A honfoglalástól (896) — Várad megalapításáig (1083).

I. sz. ábrával.

Minthogy a magyar néptörzs eredetére, valamint annak megállapítására irányzott évszázados kutatások, hogy egykori bölcsőjük régente valaha hol és merre ringhatott, mindedig sikerre nem vezettek — így ezen kérdés még ma is megoldatlanul áll előttünk.

Csak annyi állapítható meg, hogy a Volga és Ural folyók felső része emberemlékezet óta a finn-ugor népcsalád fészke volt, s hogy a finn-ugor nyelv szolgálhatott a magyar nyelv alapjául.

De mivel másrészt nem tagadható, hogy a magyarok erkölcs, életmód és szokás tekintetében a harcziás török-tatár nomád népekhez majdnem minden tekintetben hasonlítanak, jogosan következtethető, hogy a finn-ugor néptörzsek egykoron török uralom alatt állottak.

Az említett népek századokon át tartó együttélésük alatt — minden esetre még a Volga és Ural folyók mentén — egybeolvadási és áthasonulási folyamaton menvén keresztül, az így keletkezett népkeverékre a magyar nyomta rá tipikus jellegét.

A világtörténelem színterén eme nép már «a magyarok» gyűjtőneve alatt jelenik meg.

A nyugat felé törekvő avarok folytonos nyomásának engedve, az őshazájukból kiszorított magyarok új hazát akarván alapítani, dél felé vonulnak s a Don és Dnjeper folyók közt fekvő s általuk elfoglalt országrészt Lebedias vajdájuk után elnevezik «Lebediá»-nak.

A magyarok azonban majdhamar ezen országban sem érzik magukat kellő biztonságban, miért is a hét törzsből álló nép Árpád atyjának, Álmosnak vezetése alatt ismét nyugatnak vándorol s végre délnyugati Oroszországban, a nagy Kazár birodalom közelében fekvő »Etelköz«-ben telepszik meg. Vándorlási útjokat a mellékelt ábra mutatja.

Ámbár a magyarok a 890-ik év körül kimutathatóan már Etelközben állottak, mégis néhány felderítő harcot és portyázást leszámítva, a szomszédos Pannónia ellen 896-ig nagyobb hadműveletet nem intéztek. Hadi képességeikről akkor tettek első ízben fényes tanubizonyságot, a midőn VI. (bölc) Leo bizanczi császár Simon bolgár fejedelem ellen hívta őket segítségül.

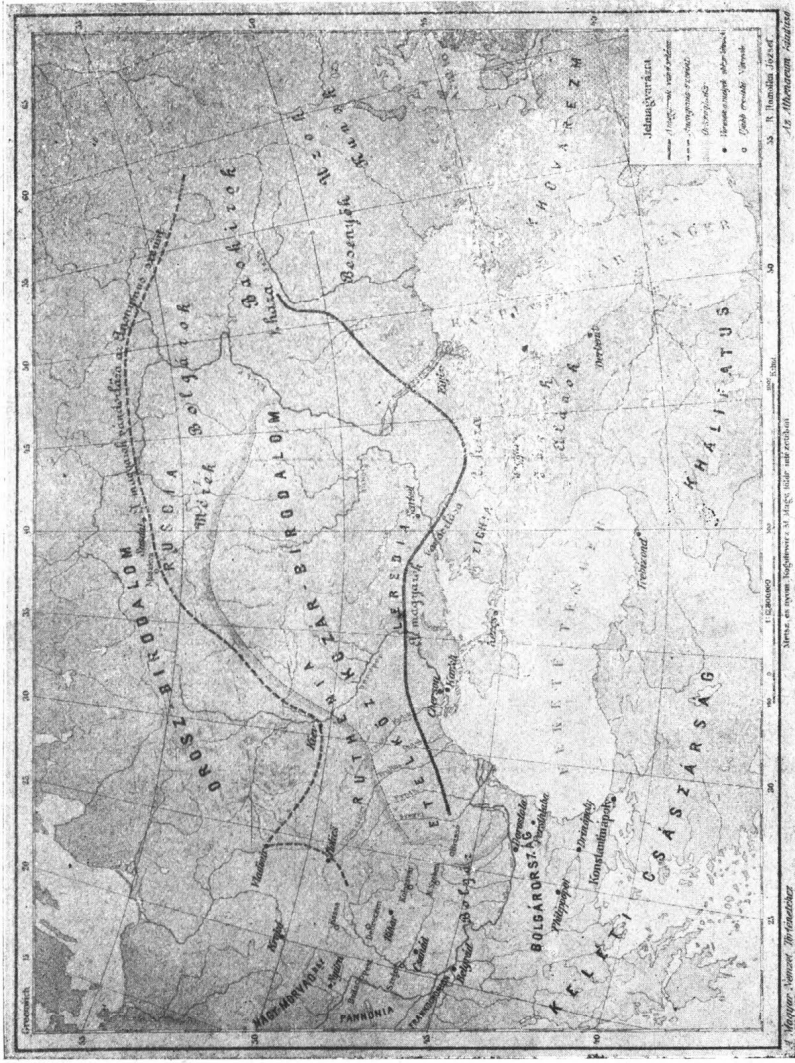
A hagyományos alapokon álló és érdekes regékkel átszőtt honfoglalás története szerint a magyarok csak Álmos vajdájuknak Etelközben történt megöletése után, 896-ban, fiának Árpádnak vezetése alatt Erdélyen keresztül törtek be Pannóniába, midőn is az országot leigázták s végleg birtokukba vették.

A tulajdonképeni birtokbavétel a monda szerint Székesfehérvár környékéről, tehát Pannónia szivéből kiindulva sugar alakban történt. Árpád törzsével elfoglalta Közép-Pannóniát, míg a többi hat vezér népével a következő országrészeket vette birtokába: u. m. Szabolcs: Csákvár környékét; Gyula: az Erdély felé fekvő részeket; Kund: a Nyírséget; Lehel: Galgóc vidékét; Verbulcs: a Balaton környékét és végül Urs: a Sajó mentét.

Ama részen, ahol a Sebes-Körös a nagy Alföldet eléri, Gyulának honfoglaló népe Mén Maróth kazár fejedelem székhelyére talál, ki a Szamos, Maros és Tisza köze — a bihari vajdaság — felett mint VI. Leo bizanczi császár hűbérese uralkodott.

Az említett székhely a legnagyobb valószínűség szerint a ma is fenálló Bihar község körül lehetett, mert a nép száján még ma is él a Mén Maróth egykori váráról szóló rége, mely a Bihar mellett látható földsánczot, mint a kérdéses vár roncsait emlegeti.

A magyarok vándorlási útjának térképe. I. ábra.

Jelmagyarázat:

- A magyarok vándorlása.
- - - Anonymus szertint.
- Országhatár.
- Városok, melyek akkor léteztek.
- Újabb eredetű városok.

Minthogy Bihar úgy a mellékelt I. sz. ábrán, mint a XVI. századból származó és Herberstein* által szerkesztett térképen is mint már a honfoglalás idejében fenállott nagyobb város szerepel, elfogadhatónak látszik ama föltevés, hogy Mén Maróth székhelye tényleg vagy Bihar maga, vagy pedig a közelében fekvő «Földvár» lehetett.

Anonymus szerint, Gyula vezér követeit az ország békés átadása végett Mén Maróth fejedelemhez Bihar várába küldi, mivel azonban a békés átadás kieszközölhető nem volt, a vár megvívására tökéli el magát Gyula. Tizenkét napi heves ostrom után az erősség tényleg a magyarok kezébe is esik s Mén Maróth egész országát a győzedelmes ostromlónak kénytelen általadni.

A hagyomány ezenkívül még feljegyzi, hogy Árpád és a hűbéres uralmától megfosztott fejedelem közötti kiengesztelésnek mintegy zálogául, ugyancsak Mén Maróth udvarában történt Árpád fiának, Zsoltnak, a kazár fejedelem leányával, Manóval való eljegyzése is.**

Szintén csak a hagyomány szerint, Mén Maróth fiugyermek hátrahagyása nélkül Bihar várában halt el.

Midőn a magyarok honfoglalási harcrai Pannóniának teljes leigázásával véget értek, a harcedzett és fegyverforgatáshoz szokott nép, zabolátlan és öröklött hajlamainak megtefelelőleg, gyors lovacsapatokkal a szomszédos államok, főleg Német- és Olaszország ellen intéz messzemenő hadműveleteket s okoz azoknak nagy károkat.

Eme kalandos hadi szenvedélyükről csak a németektől 934-ben Merseburgnál és 955-ben Augsburgnál szenvedett érzékeny veszteségük után mondanak le s az ország határain letelepedve fognak a békés életmódhoz.

* I. Miksa és V. Károly német császár Herberstein Zsigmondot több ízben követül küldötte a magyar udvarba, ki is mint ilyen, az ország viszonyait egész jól ismerte.

** Ezen ünnepeles jelenet Biharmegye közönsége indítványára készült milléniumi képen van megörökítve, mely is a megyeház dísztermében nyert elhelyezést.

Magyarország történetében a tulajdonképeni forduló-pont I. István, vagyis Szent István király uralkodásra jutásával kezdődik, ki államférfiúi bölcseségével az országot egy egészen új s művelődési szempontból áldást-hozó irányba tereli.

Fenségesen és tiszteletet parancsolólag emelkedik ki alakja Magyarország történetében, alkotásai pedig örökké maradandók. Szent István, atyja halála után, 997-ben lépett a magyar trónra s már 995. évben a kereszt-séget felvevén, egész uralma alatt buzgó apostola volt a kereszténységnek.

997.

1001-ben felvette a királyi czimet, s a II. Sylvester pápa által felajánlott koronával megkoronáztatja magát. Majd országának alkotmányt adva, azt ujólag szervezi s politikai tekintetben is rendezett állapotokat teremt. Róla nevezik az országot s annak részeit «Szent Ist-ván koronaországainak».

1001.

Minthogy ő Észtergomban székelt, következésképen birodalmának nyugati része hamarabb is vette fel a keresztiséget, mint azt a keleti rész tevé. Ép ez okból, valamint azért is, mert a birodalom utóbbi részén alig voltak városok, vagy ehez hasonló nagyobb lakóhelysé-gek, itt a püspökségek száma is sokkal csekélyebb volt mint nyugaton.

Hogy különben csak mily lassan tudott a kereszt-énység tért hódítani, leginkább igazolja azon körü-lmény is, hogy azon tiz püspökségből, melyet a nagy király emelt s melyekre az országot szétosztá, a XI. század első tizedében alig csak fele állott fen.

A püspökségi templomokat rendesen a határszéli pon-tokon, illetve ott állították fel, hol a hegység síkba megy át; ez elvből kifolyólag kapott Bihar is egy templomot.

Hogy a kérdéses és I. István által alapított püs-pökség, melyről 1016 óta okmányilag van említés téve, Biharon volt s nem mint tévesen hiszik Nagy-Váradon, világosan bizonyítja a Boroszlóban kiadott: «Fundatio ecclesiae S. Albani Nacumecenis». A püspökséget csak később, I. László király helyezte át Váradra.

1016.

1038. Az 1038 augusztus 15-én elhalt Szent István király valamint fiának Imre hercegnek is szentté avatása 1087-ben nagy pompával ment végbe.

1047. Midőn 1047 körül Béla magyar herceg nejével és Géza, László és Lambert fiaival Lengyelországból, hova I. Péter király elől menekül, Magyarországra visszatérve, királlyá koronázott bátyjától, I. Andrástól a Tiszántúl fekvő részeket kapta herczegség gyanánt.

Béla halála után ezen részek visszamaradt három gyermekére szállottak.

A herczegség székhelyét a krónika ugyan nem jegyzi fel, mindazonáltal az, valószínűleg a mai Nagy-Várad közelében állhatott, mert különben mi okon kereshetnők ama kegyeletteljes és bőkezű gondoskodásnak magyarozatát, mellyel László herceg térfi korában, sőt mint koronás uralkodó is, ép ama vidékek iránt mindvégig viseltetik, ha nem az itt eltöltött ifjúkori éveiben szőtt eszményképeiben, melyeken csak a szeretet és ragaszkodás kötelékeit láthatjuk kidomborodni.

1067. Az 1067. évben az Erdélyen át Magyarországra betört kúnok egész Biharig egy rabló hadjáratra indulnak, mely alkalommal ezen községet majdnem teljesen elpusztítják. Salamon király, ki a betörők megfékezésére egész hadával Erdélybe vonul, Domokos vára közelében (Cserhalom mellett) találkozik velük s ott őket szétszórja.

Salamon utóda, I. Géza király, 1080-ban öccse, Lászlónak — Nagy-Várad megalapítójának — javára a magyar trónról lemondott.

III. FEJEZET.

Várad megalapításától (1083) — a tatárok betöréséig (1241).

Mint az ország legtöbb várának, úgy Nagy-Várad várának mikénti keletkezése is sötét homályba van burkolva.

Több történetkutató ama nézete, mintha Várad már a honfoglalás előtt is fenállott volna, nincsen ugyan kizárva, de bebizonyítva sincsen.

Jelentőségteljes hely azonban aligha lehetett, mert az a II. fejezetben említett térképek egyikén sem fordul elő feltüntetve.

Ugyszintén kétséges ama feltevés is, hogy a rómaiak idejében fenállott Ulpianum — némelyek szerint Burendensium — a mai Nagy-Várad helyén állott volna, mert a római birodalom nyugati határa Dáciában sem terjedt ki Nagy-Váradig.

Az alább következő pontban felemlítendő térkép szerint a római birodalom határa (limes) Zilahon át déli és délnyugati irányban húzódik a Dunáig. Ezzel azonban nem akarjuk azt állítani, mintha a rómaiak eme részeket nem ismerték volna; ellenkezőleg be van bizonyítva, hogy tudomásuk volt a Várad vidékén levő meleg forrásokról, sőt sokan közülök itt kerestek gyógyulást különféle betegségeikben. Haliczky Antal régiségbuvár például megemlíti a meleg források* közelében

* Nagy-Várad környékének ezen munkához csatolt térképén ugyanazok, mint «Püspök fürdő» és «Félix fürdő» vannak megjelölve. Az alépitménynek helyenként még észlelhető maradványai, Hájótól nyugatra a fensíkon át a régi összekötő út vázára vullanak.

még 1824. évben meglévő két római sirkövet, melyet a kegyeletes hozzátartozók emelték a gyógykezelés alatt itt elhalt betegeknek.

Végül megemlítendő még ama feltevés is, mely az avarok idejéből származó Bellaradi, vagy Velaradi erősséget Nagy-Váraddal akarja azonosítani, miért bizonyítékul azt hozza fel, hogy a Kálváriahegy (az ugynevezett Promontorium) környékén az utóbbi időben eszközölt ásatások közben, több kő- és téglafalra akadtak. Nem szenvedhet kétséget az, hogy a VIII. század végén és a IX. század elején tenálított avar uralom idejében Pannónia keleti részében egy Velaradi nevű erősség volt, de minthogy a már előbb említett, a visszahagyott történelmi feljegyzések alapján szerkesztett s Magyarországot a befejezett honfoglalás után ábrázoló térképen* «Bihar» helység mellett e szó (Bellarad) is található, eme feltevéshez is kétség fér.

«Várad» szó kétségtelenül szláv eredetű s a «Warta» (Várta) szóból vezethető le, azonban hiányzanak a támpontok, melyek a Várad elnevezésnek a Várad várral való okozati összefüggését megerősítenék.

A néhány történetíró által elfoglalt azon álláspont, mintha Váradot Szt. István király alapította volna, a midőn 1016-ban Biharon alapított püspökséggel egyidejűleg a váradi prépostságot is létesítette és ennek helyén Szt. László király 1078-ban csupán egy monumentális templomot emelt volna, sem állja meg eléggé a helyét, mert mint tudva van, Szt. László csak 1080-ban lépett a magyar trónra.

Hogy különben mily kevésbé megbízhatók az akkori időből való történelmi adatok, bizonyosságul szolgálhat a következő eset:

A pozsonyi levéltárban őrzött annáleksek (tehát hiteles okmányok) a többi közt említést tesznek a kúnoknak 1067-ben Magyarországra történt betöréséről s föl-

* A térképen a következő felírás olvasható: «Magyarország a honfoglalás végén, a krónikák szerint». Szerzője Dr. Márki Sándor.

jegyzik, hogy László herceg szintén Salamon király környezetében volt. A kúnok üldözése közben a herceg észreveszi, hogy egy pogány egy előkelően öltözött szép leányt nyergébe felragad s azzal tova menekülni igyekezik. László ezen leányban, Könyves Kálmánnak, az akkori váradi püspöknek leányát ismeri fel s csak midőn azt megmentené, akkor derül ki, hogy az nem Könyves Kálmán leánya.

Ha már most, ezen történelmi feljegyzéssel szembeállítjuk azon kétségtelen tényt, hogy Kálmán herceg 1095-ben történt trónraléptekor alig volt 22 éves, 1067-ben tehát körülbelül csak 6 éves lehetvén, bizonyos, hogy jelen esetben egy hely- idő- és személycserének, illetve tévedésnek kell fenforognia.

Az említett idézet tehát elég tanuság arra nézve, hogy Várad városának keletkezéséről László előtti időt illetőleg egy forrás sem nyújthat eléggé biztos adatot, miért is e hely keletkezését I. László uralkodásához lehet kötnünk.

Egyházi hagyomány szerint László király Biharmegyében való egy vadászás alkalmával természetfeletti ihletettségében határozta volna el magát arra, hogy eme helyet a Szűz Mária tiszteletére emelendő székesegyházzal fogja az utókor számára megörökíteni.

Mint hogy minden kortörténeti adat hiányzik, nem egészen megdönthetetlen ama állítás sem, hogy a királyi elhatározás 1083. év körül öltött testet.

A legrégibb krónikai följegyzések szerint az így keletkezett prépostság, valamint az ó-keresztény stílusban épült monumentális templom ama szigeten állhatott, mely a keletről jövő «Hévíj» (mostani Pecze) melegviznek a Sebes-Körösbe való torkolata közelében feküdt.

Mivel azonban a mai hidrográfiai viszonyok eme följegyzésnek nem felelnek meg, föltehető, hogy a Pecze* annak idején a vár közvetlen közelében ömlött a Sebes-

* A Pecze jelenleg a vártól nyugatra mintegy 10 kilométernyi távolságra Szt.-János község közelében ömlik a Sebes-Körösbe.

Körösbe, ami tekintettel e két folyó jellegére, annyival is inkább valószínű, mert a vár fekvése köztudomás szerint soha sem változott.

A mai vár helyén létesített prépostságot László király «Várad»-nak nevezte el s egyben elrendelte, hogy holttetemét annak idején e helyen helyezték öröknyugalomra.

Arra nézve, hogy melyik esztendőben és ki építette a székesegyházat s kik voltak e telepítvény első lakói, sehol sem találunk biztos adatokat. Csak annyi állapítható meg, hogy a prépostság egy prépost- és huszonnég kanonokból állott.

A hely, melyet László király a székesegyház számára kiszemelt, az akkori felfogás szerint igen kedvező volt, mert míg az egyrészt a főközlekedési út mentén feküdt, addig másrészt védelem tekintetében természeti fekvése is előnyt nyújtott.

Eme követelmények szem előtt tartásával épült a középkorban csaknem valamennyi apátság és kolostor is s így ezek nemcsak a polgárság kifejlődésének, hanem az ország védelmének is jelentékeny tényezőivé váltak.

Mint a tudomány és a világművelődés melegágyai, az egyházi szentségtől körülövezve, úgyszólván némi tudományos műveltségnek egyedüli birtokosai, a papi kollegiumok tagjai szellemi túlsúlyuknál fogva míg egyrészt a népre hatalmas befolyást gyakoroltak, addig másrészt ezen várszerűleg megerősített s bándériumokkal az ország különböző részeiben elhelyezett apátságok, mind megannyi taktikai fontos pontot képeztek s hogy ezek egynémelyike, főleg a veszélyeztetett országrészekben fekvők kiváló hadászati jelentőségre emelkedtek, — az a dolog természetéből folyik.

Váradnak, hol a védelmi viszonyok az akkori időben csak keletkező félben voltak, egyrészt az ország keleti részén való exponált fekvése miatt, másrészt pedig mivel az a keletre vezető fővonalon feküdt és a még le nem győzött népek rablóbetöréseinek folyton ki volt

téve: vagy egy hatalmas határponttá kellett kifejlődnie, vagy pedig a kelet felől aláhömpölygő pogány barbarizmus romboló hullámai által végleg elsöpörtetnie.

A prépostságot különben kezdetben csupán kerítés és vízárók vette körül, mely eme védelmi eszközök kedvező természeti fekvésüknél fogva elegendőknek mutatkoztak, mert észak és nyugat felől a Sebes-Körös és a Pecze folyók, kelet felől pedig nagykiterjedésű s hozzátérhetetlen mocsarak által volt övezve.

Az eddig Biharon levő püspökségi székhelyet, melyet mint már előbb említettünk, a kúnok elpusztítottak — az 1067-ben László király Váradra tevő át, magát a püspökséget pedig jogok és kiváltságokkal gazdagon felruházva, annak püspökévé Könyves Kálmán herceget, Magyarország későbbi királyát nevezi ki. Így tehát Várad első püspöke Kálmán volt. Az ő kinevezése által kezd csak Várad jelentőségében emelkedni, valamint a történelemben neki szánt fontos hivatásban szerepelni.

A püspökség által állandóan fentartott banderium védelem tekintetében nagyban emeli e helyet, s az erődítési típusok is egyre változnak; a czölöp kerítés helyén fatornyokkal ellátott falak épülnek, miáltal maga Várad, várszinezetet nyer.

Ha mindjárt kétségtelen is, hogy a megerősített helyek jelentőségére a politikai viszonyok alakulásai nagy befolyással voltak, még sem tagadható, hogy a megerősített helyekhez fűzött követelmények nagyjában ugyanazok maradtak. Csak a mód és az eszköz, melylyel eme követelményeknek eleget tettek, volt különböző, mire nézve mindig a támadó és védő fegyverek szabtak irányt.

A legrégebb időktől kezdve a lőfegyverek behozataláig valamennyi kulturnép a védelemre ugyanazon eszközt és módszert használta, s csak e fegyverek kölcsönös viszonyából fejlődött ki lassan-lassan a különféle erődítési rendszer. Az egyszerű czölöpműveket követte a föld- és kőszáncz, később a kőfal, melynek magassága és vastagsága az ostromló gépek romboló erejével egyre

növekszik. A falak tetejét védelemre használják fel s nyíllőtávolságra oldalvéd gyanánt kiszögellő tornyokat alkalmaznak.

A püspöki banderiumok embereiket az úgynevezett «egyházi nemesek» soraiból szedték s minthogy azon időkben csak nemes ember viselhetett fegyvert, a püspökségek és káptalanok a hűbéreseik sorából a fegyveres szolgálatra kiválasztott érdemes egyéneket birtokokkal ajándékozván meg, ilyképen őket a jobbágyság alól felszabadították s alkalmaztatásuk hadi- és udvari szolgálatból állott, melyet nekik a püspökségnél, vagy a körülményekhez képest a király táborában kellett teljesíteni.

Hogy az ország akkori védelmi viszonyairól magunknak némi tájékozást szerezhessünk, nem mulaszthatjuk el azok felett egy kis rövid szemlét tartani.

Magyarországon az ország védelme a hűbéruralom elvén alapult. A folytonos háborúskodás alatt idővel kipusztult törzsek birtokait Szt. István király más érdemes egyéneknek adta hűbér gyanánt, miáltal ezek az uralkodóval szemben mintegy függő viszonyba jutottak.

A régi törzscsaládokból alkotott nemesség, IV. László király alatt (1272—1291) még 108 törzscsaládból állott, mely a bárók, (mágnások) és nemesek csoportjára oszlott. A «hercegi» és «grófi» elnevezés nem jelentette akkori időben a született nemességet, hanem csupán a királyi hivatalnokoknak állásuk megjelöléseül szolgált. Az alsóbb rendű papok a nemesekkel voltak egyenrangúak, a főpapok (püspökök, prälátok és apátok) a bárókkal együtt képezték az úgynevezett «úriosztály»-t, s kötelességükhöz tartozott a hadviselés. Ezek együttesen viselték az alkotmányos hadi terheket.

A legrégebb magyar törvények szerint minden nemes (szabad) ember katona volt, míg a jobbágy — mivel polgári állására való tekintettel az államban nem szerepelt «személy» gyanánt, — a hadviselés alól ki volt zárva.

Szt. István király az országban fenálló várakat az ország védelmére védelmi pontokul választván, e várakat

a hozzá tartozó részekkel és alattvalóikkal együtt megyékre (ispánságok) osztva, élükre (örökös) várgrófokat és főispánokat helyezett, kik az összes katonai és polgári hatalmat saját személyükben összpontosíták.

Eme várak védelmére szervezték az úgynevezett «harczosok» osztályát, kiket az alattvalók soraiból választva, fölmentvén őket a közönséges munka alól, tisztán a harci foglalkozásnak kellett magukat szentelniök. Létfenntartásuk biztosítására kisebb hűbéri birtokokat kaptak. A harczosok társadalmilag egyenrangúak voltak a köznemességgel és mintegy a középosztályt képezték a nemesség és jobbágyság (parasztok) között; százanként seregbe és tizenként csapatokba voltak osztva s úgy polgári mint katonai tekintetben a főispán, vagy annak helyettese az alispán, esetleg magán várakban az illető váruraknak voltak alárendelve.

Ezen harczosoktól megkülönböztetendők a királyi harczosok vagy «lovagok», kik közvetlen a király zászlaja alatt szolgáltak.

Minden nemes ember és főpap veszély idején, vagy ha a sor reá került, köteles volt személyesen hadba vonulni. Ezt nevezték «személyes felkelés»-nek. Ugy a nemesség mint papság is, birtokaihoz viszonyítva egy megfelelő számú fegyverképes alattvalót tartozott állítani. A nagyobb birtokokkal rendelkező főuraknak jogukban állott imént jelzett katonáit saját zászlójuk alatt vezetni; innen ered azután a «zászlós ur», valamint «banderium» elnevezés is.

A király által fentartott csapatokat «királyi sereg»-nek, valamennyit együttvéve pedig «nemzeti sereg»-nek nevezték.

A magyar hadsereg eszerint a következő részekből állott:

- a) a király banderiumából, (ez állandóan megvolt s béke idején körülbelől 1000 emberből (lovagból) állott);
- b) a magyar korona bandériumaiból, (u. m. az

erdélyi fejedelem, a temesi bán, a machovi* kapitány, a székely gróf stb. banderiumai);

c) a királyné banderiumából, (mely szintén állandó volt);

d) a megyék banderiumaiból, (ide számítva a kevésbé vagyos nemesek banderiumait is, kik nem voltak képesek önálló banderiumokat állítani), végül

e) a szabad királyi városok banderiumaiból.

A főparancsnokság a király számára volt fenntartva; helyettese a nádor volt, ki úgy a királyi zászlós csapatokat, mint a többi banderiumokat is vezényelte.

Állandó hadsereg a középkorban még nem létezett, ennek első kísérletekép tekinthetjük I. Mátyás király (1458—1490) «fekete légio»-ját.

*

1095.

I. vagyis Szent László királynak 1095 augusztus 29-én bekövetkezett halála, kinek szelleme és akaratereje korát és kortársait messze túlszárnyalta, nemcsak Váradot, hanem az egész nemzetet is mély gyászba borítja. Hálás népének emlékébe kitörölhetetlenül van bevésvé alakja, mint eszményi mintaképe az igazságos uralkodóknak, a keresztényi erények lovagjának és az ország legnépszerűbb fejedelmének.

Földi maradványait a nép és országnagyok legigazabb részvéte mellett nagy papi pompával, utolsó akaratához képest, a váradi püspökségi templomba helyezték örök nyugalomra.

Ez időtől fogva Várad az ország keresztény népeinek** és fejedelmeinek valóságos búcsújáró helyévé válik, kik a nagy fejedelem nyughelyénél vallásos tiszteletüknek kegyeletes módon adnak kifejezést.

A László király sírjához évente zarándoklók nagy sokasága miatt, a vár környékén majdhamar nagy-

* A Száva jobb partján fekvő terület Belgrádtól Novi-ig.

** Fel kell említenünk, hogy már az ország első fejedelmei alatt is többféle népfaj, köztük sok zsidó is telepedett le az országba. A zsidók különben már mindjárt Jeruzsálem elpusztulása után is (70 Kr. sz. u.) igen tekintélyes számban voltak találhatók Pannóniában.

számu, különböző iparágat folytató emberek telepednek le, kik is itt a kereskedelmet és ipart állandósítva meghonosítván, ezen helynek olyannyira kívánatos és üdvös gyarapodását biztosítják.

A hasonló helységekől való megkülönböztetés végett Várad előbb «Bihar-Várad» később pedig a XVI. század vége telé a «Nagy-Várad» nevet veszi fel.

III. Celestin pápa I. László királyt, III. Béla király kérelmére 1192-ben, tehát 100 évvel halála után szentté avatta.

*

I. László király után 1095-ben Könyves Kálmán herceg, váradi püspök, Orbán pápa engedelmével a püspöki pálczát a királyi jogarral cserélvén fel, Magyarország trónjára lép. Kálmán király a Tiszán túli hercegséget Álmos öccsének adományozza, kit is 1103-ban Sixtus pápa Várad püspökévé nevez ki.

1103.

A XII. század folyamán (az év nincs feljegyezve) a püspöki rezidenczia a káptalantól különválasztatik. Ettől fogva azután a püspök saját külön épületében lakott, még pedig a vár déli oldalán lévő részben, melyet középkori szólásmód szerint «palotá»-nak neveztek.

Kálmán király alatt változtatták meg a tűzpróbák-ról szóló, s valószínűleg I. Béla király alatt (1061—1063) hozott törvényeket.

Talán I. László király iránt való kegyeletből eme törvények módosítást szenvedvén, az «Istenítélet»-ek ezentúl csakis püspöki székhelyeken voltak tarthatók, s eme ítélezéseket illetőleg keleti Magyarország középpontja Várad lett.

A panaszos igazának, valamint a vádlott ártatlanságának bebizonyítására a tűzpróba volt kötelező és döntő, mely ellen valamely ellenvetéssel élni nem lehetett.

Az első istenítélet, melyet Váradon tartottak, valószínűleg Walter püspök idejére (1124—1138) esik.

A tűzpróba lényegében abból állott, hogy a vádlottnak kilencz lábnyi távolságra egy izzó vasdarabot kellett vinni, vagy pedig azon mezítláb végig mennie.

(Mint hogy arról, hogy ez utóbbi eljárást itt Váradon is alkalmazták volna, feljegyzéseink nincsenek, így igen valószínű, hogy azt alkalmazásba nem is vették).

Mielőtt a tűzpróbaéhoz fogtak volna, mindkét fél három napon át imádkozás, böjtölés és szent cselekedetekkel készült erre. Hogy azonban a bűnös valamely csodatevő vagy bűvös szert ne használhasson, kezét mindjárt az első napon kellő megvizsgálás után vászonba göngyölték és lepecsételték. A tűzpróba után a kezét ismét vászonba göngyölték s csak a reá következő harmadik napon bontották föl újra, s ha a vádlott kezén égési sebek voltak láthatók, bűnösnek ítélték, ellenkező esetben pedig ártatlannak nyilvánították.

Hogy mily mély gyökeret vert a népben Szt. László király igazságosságába vetett hit, mutatja azon körülmény, miként a főispánok és országbirák fontos és kétes esetekben a pörlekedő feleket messze vidékekről Váradra utasították, hogy a szent király sírjánál az isteni akarat csalhatatlan megnyilatkozását hallgassák meg.

*

Martinuzzi (Frater) György váradi püspök 1549. évben a tatárok által 1241-ben elpusztított s később újra felépített püspöki templom szentélyében ráakadt egy, a XIII. századból való iratcsomó töredékre, mely II. András király uralkodása alatt 1214-től 1235-ig végrehajtott 389 ily istenítéletet jegyez fel. Martinuzzi ezen bírósági iratokat 1550-ben bocsájtotta nyilvánosság elé.

Az említett töredék ma «Váradi regestrum» név alatt ismeretes és mivel a tatár betörés előtti időkről alig vannak történelmi feljegyzéseink, ezek legbecsesebb okmányaink egyikét képezik. Bennök szinte egy egész idegen világ képe tárul lelki szemeink elé s mégis természetű képe az akkori nemzetnek és országnak, melynek még utolsó nyomait is a felismerhetlenségig eltörölte a tatárjárás.

Ha ebben a megvilágításban nézzük Váradot, már

nem a László király korabeli szegény prépostságot, hanem egy folyton emelkedésben lévő püspöki székvárost látunk, melynek hatalmasan pezsgő élénksége vetekedik az uralkodók székhelyével.

*

Az «Istenítélet»-ről szóló törvényt Róbert Károly király törölte el a XIV. század elején. Habár az istenítéletet határozottan a korlátolt emberi ész sötét szüleményének kell is tartanunk, az ezután alkotott inkvizicionális törvénykezés embertelen kínzó eszközeivel sem mondható valami nagy haladásnak a bíraskodás terén.

*

Kálmán király halála után (1115 február 3.) az ország, annak alig 15 éves fiára, II. Istvánra száll. Ennek uralkodása alatt telepednek le a Szent István hegyen (a mai Kálváriahegy keleti része, mely szemben áll a Körös folyón átvezető híddal és mint már említők «Promontorium néven ismeretes) a Frankhonból Magyarországra hozott premontreiek. Ugyancsak az imént jelzett helyen II. István egy kolostort építtet, melyet magának, mint majdani temetkezési helyet választ.

Ezen zárda, mely 1241-ben a tatár-dúlásnak áldozatul esik, csak 1494-ben II. Ulászló király alatt bekövetkezett újraépítésekor jut a karthauzi rend tulajdonába és 1511-ben kerül ismét a premontreiek birtokába vissza. Az 1557-ben azonban Varkocs Tamás, a reformáció fanatikus előharczosa Várad ostromlása alatt azt majdnem egészen leromboltatta s többé fel sem épül; nem lehetetlen, hogy a Kálvária közelében kiásott kőfalak — miről e fejezet elején említést tettünk, eme kolostor maradványai lesznek.

*

1134-ben Felicián esztergomi érsek Váradon országos zsinatot tart, melyen számos egyházi fejedelem vesz részt.

1134.

*

II. Béla, II. Géza, III. István és II. László királyok

idejéből nem találunk Várad történetére vonatkozó érdekesb eseményeket feljegyezve.

Mint Várad történetével laza összefüggésben álló egyetlen esemény csupán annyi volna följegyezhető, hogy II. Géza uralkodása alatt hívták be a Johannitákat az országba. A Várad közelében fekvő Szt. János községben épült s erősített rendházuknak állítólag az volt a rendeltetése, hogy a váradi püspökség védelmi erejét emelje. A történelem a Jánosrendről legelőször 1190-ben tesz említést.

*

1137. 1137-ben mint első váradi kapitány Fousol (Taus) van fölemlítve, ki egyuttal a biharmegyei főispáni és a nádori méltóságot is viseli.

*

1172. III. Béla uralkodása alatt, ki 1172-ben — a trónon.
1184. II. Lászlót követte, — a váradi püspökség 1184 körül a kalocsai érsekség alá rendeltetik. Az ez időkből származó feljegyzések, ha nem egy is teljes, mégis némi betekintést engednek a váradi püspökség akkori anyagi viszonyaiba. Az érsek jövedelme ugyanis — nem számítva a tizedet — 6000, a váradi püspöké pedig 1000 márka volt; legkevesebb jövedelem felett (700 márka) a váci püspök rendelkezett.

A váradi püspökség tehát a legszerényebb javadalmaságuk egyikéhez tartozott, azonban, ha az akkori viszonyokat tekintjük, a jövedelem nem fog oly csekélynek látszani. A márkának ugyanis 24 ezüst forint volt az értéke, így tehát az mai számítás szerint 48.000 koronára rugott, s nem szabad még számításon kívül hagynunk a tizedet, melyet a váradi püspökök nagyterjedelmű birtokai után élveztek.

A magyar király tiszta jövedelme — mai pénzünk szerint — körülbelül nyolcz millió koronát tett ki, mi az akkori időkből igen tekintélyes összeget képviselt s csupán a német-római császár, az angol és francia király rendelkezett ennél nagyobb bevétellel.

*

Mint már fenebb említettük, III. Béla király volt az, ki III. Celestin pápánál I. László király szentté avatását kérelmezi, miáltal nemcsak eme dicső öse iránti nagy tiszteletének adóját kívánta leróni, hanem egyszersmind kifejezésre juttatni is az egész nemzet abbeli forró óhaját, hogy számtalan legendákban dicsőített nagy fejedelme a szentek között foglaljon helyet.

III. Celestin pápa, László király életének és tetteinek kikémlésére az országba biboros küldötteket meneszt, s ezeknek kedvező jelentéstétele után a szentté avatást engedélyezi s a szertartás foganatosítására 1192. esztendei junius 27. napját jelöli meg.

1192.

Hogy az ünnepélyes szertartás kellő és méltóságteljes külsővel is bírjon, az uralkodó egy arannyal gazdagon díszített ezüst koporsót és egy oszlopokkal és faragványokkal dúsan ékitett fehérmárvány szarkofágot készíttetett.

Az ünnepség napján az uralkodócsalád, a nemeség, az országnagyjai és a lakosság óriási sokasága a templomba gyűlt egybe, hol is az isteni tisztelet után a sírboltot felnyiták, a szent testet abból kiemelik és nehéz biborveres selyemtakaróba burkolva, az új díszes és értékes koporsóba helyezék el. — A holttest fejét drágakövekkel kirakott korona ékesíté, míg a jobb kéz, egy aranyból készült királyi jogart tartott.

Majd ezt követőleg a főt és két kart a törzstől elválasztották s azokat, külön e célra készült mellszobrot ábrázoló ereklyetartóba téve, a koporsót újból lezárták és a sírboltba elhelyezték.

*

III. Béla király 1196 április 23-án hal el s királyi örökébe fia Imre lép, kinek mindjárt uralkodása kezdetén az elhalt király öccsének, András hercegnek engedtlensége folytán nagy nehézségekkel kellett küzdenie. A trónra vágyó és Elvin váradi püspök által hathatósan támogatott András herceg lángra lobbantva a pártoskodás tüzét, roppant erőket felemészítő harcot támasztott.

1196.

Csak midőn Imre király Somogy megyében András herceg felett döntő győzelmet arat, akkor kezdenek az ország viszonyai lassanként az ő javára megszilárdulni. Majd 1196-ban Váradot látogatja meg, mely alkalommal a káptalant nagy adományokkal gazdagítja, mely tette után azonban 1204. esztendő október havában majdhamar elhalálozván, az országot még életében megkoronázott 3 éves fiára, III. Lászlóra hagyja.

András herceg azonban az özvegy királynét cse-csemő fiával együtt az országból elűzvé, az uralmat erőszakkal ragadja magához s III. Andrásnak 1205-ben Bécsben történt elhunytja után saját fejére téteti a koronát.

1214. III. András királynak uralomravágyó és pazarló feleségét, Gertrudot, 1214-ben meggyilkolták.

Az ország nagyjai a királyné ellen táplált leküzdhetlen gyűlöletükben összeesküvést szőnek, s midőn is a királyné, öccsének Bertholdnak, alkalmat szerzett volna, Bánk bán ifjú és szép feleségét megbecsteleníteni, a politikai elkeseredés tetőpontjára hágott; így történt azután, hogy az összeesküvők, nevezetesen Bánk és Mihály bán, Bihar, Csanád és Szabolcs főispánjai. Péter, Bihar főispánjának vezetése alatt a királynéra törtek s öt darabokra konczolták.

A rémes tettért azonban a királyné hívei már a következő éjjelen vércs bosszút állottak, amennyiben Pétert és annak számos hívét orozva legyilkolják.

1235. Az 1235. évi szeptember hó 21-én elhalt II. András király földi maradványai kezdetben Váradon. Szt. László sírboltjában helyeztettek el, később azonban onnan exhumáltatván, Egressben második nejének, Beatrixnak oldala mellett tétettek örök nyugalomra.

*

Ekkor a trónra II. András fia, IV. Béla lép, kinek uralkodása alatt az 1241-ben betört tatárok a viruló országot csaknem teljesen elpusztítják.

IV. FEJEZET.

A tatárok betörésétől (1241) a török invázióig (1394).

A tatárok 1203 körül még az Amur folyó forrása környékén, a «Góbi» sivatag közelében tartózkodtak, hol valószínűleg ősidőktől fogva nomád életet éltek.

Midőn 1223 körül lakóhelyük változtatása közben a Dnjeper folyó mentén megjelenének, rabló betöréseiktől már egész Keleti-Oroszország eleve rettegett. A magyarokra nézve a veszedelem az 1237-ben vált fenyegetővé, midőn is Batu, a Karakorumban visszamaradt nagy Okthai (Dschengis) kán helyettese és unokája követeit IV. Béla király udvarába küldi s őt megadásra és meghódolásra szólítja fel.

Ekkor a tatárok még csak Moszkva előtt állván, tehát lett volna idő és mód a fenyegető veszélyt előre látó intézkedések (szövetségekötés, erődítések stb.) által elhárítani. IV. Béla azonban, ki valószínűleg e hordák erejét nem becsülte nagyra, csak Kiew eleste után (1241), vagyis a tizenkettedik órában hívta egybe Budára a papi és nemesi rendeket, hogy velök tanácskozzék.

Hosszas és időt rabló tanácskozás után végre utasították a rendeket, hogy csapataikat azonnal vezessék a pesti királyi táborba.

Kiew eleste után, Batu, hadának zömével Magyarország ellen vonult, míg egy másik csapatot Peta vezérlete alatt Lengyelországon keresztül Sziléziába küldött, hogy eme részek elpusztítása által a magyarok segélyezhetését megakadályozza.

1241.

1241 márcziusának elején a tatárok már az ország határánál állottak, hogy három külön ponton törjenek be; Batu kán márczius hó 12-én északkelet felől a vereckzei szoroson (orosz kapun) át, Kadán kelet felől a Rodna szoroson keresztül, végre Bochetor délkelet felől rontott be az országba. E hordák összes hadereje 300.000 emberre tehető.

Márczius hó 15-én Batu már csak fél napi járó földre állott Pesttől.

IV. Béla király, ki seregének legnagyobb részét, mintegy 65.000 deli vitézt gyűjtött egybe a pesti táborba, mindenek előtt a főváros közeléből akarta az ellenséget elűzni és seregével ellenük vonult. A jól fel-fegyverzett magyar sereg elől a tatárok meghátráltak s átlépven a Sajó folyót erre támaszkodva, Mohi (Muhi) pusztán foglaltak állást s várták be a magyarok támadását.

Az ütközet, melyet a tatárok április hó 10-én ügyesen szervezett támadással vezettek be, rendkívül véres volt; a magyarok, nem szeretvén uralkodójukat, nem harczoltak a kellő lelkesedéssel, miért is az ütközet a magyar sereg teljes megsemmisülésével, királyának Ausztriába, illetve Dalmáciába való menekülésével végződött.

Batu kán a győzelmen fellelkesülve, csapatait újra Pest ellen vezette, sőt Petát is a Jablunka szoroson (magyar kapun) át az országba rendelte, kinek csapataival együtt 1241. év vége felé mintegy 500.000 tatár állott az országban.

A váradi püspökség, valamint a Bacs főispán vezérlete alatt álló biharmegyei banderiumok, mivel azok még a királyi sereggel való egyesülésük előtt szétugrasztattak, az ütközetben nem vettek részt. Benedek püspök, ki a Pest mellett táborozó sereggel akart egyesülni, a város közelében egy mongol hordára akadt, mely neki útját állotta.

A püspök, kinek kevéssel ezelőtt egy fosztogató ellenséges csordát széjjel verni sikerült és hirt evén

az egri templom kirablása és elpusztításáról, örömmel látja az ellenség kihívó magatartását s bizva győzelmében, csapatait bátran vezérli támadásra, hogy az Egerben elkövetett gazságokért megbosszúlja magát.

Az alattomos tatárok azonban a magyar csapat közeledtéről előleges tudomással bírván, cselhez töltyamodtak, mely — fájdalom — teljes sikerrel is járt.

A magukkal vitt gazdátlan lovakra ugyanis emberi bábokat kötöztek s a lovakat egy domb mögé egy vonalba állították fel, utasítván a lovakhoz rendelt néhány tatárt, hogy midőn a síkon felállított tatár sereg az előre megállapított hátrálást megkezdi, a lovakkal törjenek elő a domb mögül. Így elkészülve várták be Benedek támadását.

A tatárok mindjárt az ütközet elején hátrálni kezdenek; a domb mögül hirtelen előretörő báb-csapat láttára a magyarok azon hitben, hogy kelepczébe kerültek, rendetlenül özönlöttek vissza, mire a tatárok megfordulva, a menekülő magyarokra teljes erővel vetik magukat s csaknem egészen tönkre teszik őket. Benedek püspöknek és Bacs főispánnak csak nagy nehezen sikerül banderiumaik roncsaival Váradot újra elérni.

*

A Sajó menti véres ütközettel majdnem egy időben jelent meg Várad alatt Erdély (akkor a Magyarországtól elválasztó nagy erdőségek révén úgynevezett Transsylvánia) felől jövet a Kadán kán által vezetett kisebb mongol haderő 600 felfegyverzett némettel, kiket Kadán Rodnánál csapataihoz való csatlakozásra kényszerítvén, őket kalauzokúl használja fel.

Kadán kán seregének közeledte és a sajói szerencsétlen kimenetelű ütközet hírére Benedek püspök, összeszedvén összes kincseit s az ereklyéket, néhány hű emberével Dalmáciába menekül; a kanonokok nagyobb része azonban, köztük az olasz eredetű Rogerius is (a «Siralmas ének» írója) eltökélve magát a várnak utolsó csepp vérig való védelmezésére, Váradon marad.

A tatárjárás igaz és kimerítő leírását foglalja magában a «Siralmas ének» és mai napig is ez képezi Várad történetének legfontosabb és leghitelesebb forrását. Igen érdekes adatokat találunk abban az akkori várról és városról, melyek pedig ez időben az ország legfontosabbjai közé tartoztak.

A vár változatlanul megtartotta régi jellegét, amennyiben még mindig nyíllövés távolságra elhelyezett, fatornyokkal ellátott védőfalakból áll; a falakat vízárnokok veszik körül; a kapu két oldaltoronytól volt védve és a kapu felett egy harmadik, úgynevezett «kaputorony» volt; a várossali összeköttetést egy híd képezte, melynek a falakhoz közelálló része mint felvonó híd szolgált. A mi azonban a vár jókarbantartását illeti, inkább visszaesés tapasztalható semmint haladás, mert Rogerius szerint a várfal egy részét, mely már omladozó félben volt, hirtelen javítás alá kellett venni. A tatárjárás előtti hosszas béke, valamint azon körülmény, hogy Várad alapításától kezdve egyáltalában nem látott ellenséget, lehetett oka annak, hogy a várfalak jókarbantartására mi gondot sem fordítottak.

A várban sok pánczélos lovag tartózkodott.

A város maga czölöpkerítéssel és vízárnokokkal volt körülvéve.

A tatárok közeledésének híre a lakosság között a legnagyobb rémületet keltette és sokan a várba menekültek, hogy annak erős falai között találjanak oltalmat.

Miután a vad hordák a várost körülvéő czölöpkerítéseket áttörték, a kora hajnali órákban abba benyomultak s azt kifosztották, pusztítva és gyilkolva a vár elé vonultak. Minthogy azonban ostromlőszerekkel nem rendelkeztek, az erős falakat látva, anélkül hogy ennek bevételeire csak egy kísérleti támadást is intéztek volna, onnan rövid tanácskozás után elvonultak.

A várba menekültek ezt kedvező jelnek tekintvén, azon biztos hiedelemben, hogy az ellenség véglegesen elvonult, újra visszatértek házaikba.

A tatárok, kik különben csak ravaszságból s az

okból hagyták itt Váradot, mert ostromlószerük nem voltak, mint egy öt mérföldnyi távolságra ütöttek tábornokot s így kiküldött kámeik által Várad viszonyairól teljesen tájékozva voltak.

Alig néhány nappal később, a kora hajnali órákban ismét hirtelen a vár előtt teremnek s miután a várost újólág kipusztították, már most teljes erővel fognak az ostromhoz.

Míg egy részük hajítógépek (katapulták, ballisták) készítésével volt elfoglalva, addig másik részük óriási mennyiségű köveket hordott össze.

Két hajítógéppel több napon át szakadatlanul szórta a köveket a vár falaira, melyeket is annyira meg rongáltak, hogy az így támadt réseken át könnyen hatolhattak a várba.

A vízárak átgázlása alig ütközhetett valamely nagyobb nehézségbe, mert erről feljegyzések nem maradtak.

Jóléhet, hogy a várbeliek igen hősiiesen és vitézül is védtek magukat, mégis a tatárok túlnyomó erejének nem tudván ellenállani, feleségeik és gyermekeikkel a templomba menekültek, melyet erősen épült falaival és tornyaival ekkor fellegvár gyanánt használtak; különben az ostromlottak nagy része, közöttük Rogerius is, már régebben elmenekült a várból s azután többé vissza sem tért.

Miután a tatárok minden erőmegfeszítése, hogy a nők és leányok közreműködésével oly hősielig védelmezett templomba bejussanak, sikertelen maradt, bosszújokban azt felgyujtván, így mindenki és minden, ami benne volt, vagy a tűz martalékává lőn, vagy pedig az összeomló falak között találta halálát.

A várban levő mükincseket is vagy elrabolták, vagy pedig elpusztították, mely pusztítás alatt az ott féltve őrzött nagybecsű levéltár is megsemmisült. E kegyetlen barbárizmusnak csak a beállott sötétség vetett véget s a tűz fényétől pirosra festett

égbolt immár csak a rom- és üszökhalmazra tekint oda alá, hol még kevésbé is előbb, nagy történelmibecsű műemlékek állottak.*

A tatárok még néhány napig tartózkodtak Várad környékén s csupán az enyészetnek indult hullák és holttestek bűzös kigőzölgése űzte el őket, midőn is Tamáshida (a Biharban fekvő mai Tamásda) ellen indultak, hogy a virágzó német várost is földüljék.

Rogierius kanonok röviddel elmenekülése után tatár fogságba jutott, sikerült azonban megszöknie s kimondhatatlan fáradalmak és az erdőkben való több napi viszontagságos bujdosás után végre megmenekülnie.

*

1242.

A tatárok, kik Magyarországot csaknem teljesen elpusztították és néptelenné tették, épen Bosznia és a Bolgárbirodalom ellen akartak vonulni, midőn Batu kán 1242. év február havában hírt hall a nagy vezérnek, Okthai kánnak 1241 december 11-én bekövetkezett elhalálzásáról. Batu, ki a Mongolbirodalom sorsába szintén bele akart szólni, e hír vétele után hordáit Oroszországba újra visszavezette.

A borzasztó tatár pusztításban a IV. Béla király által 1239-ben letelepített kúnok is részt vettek, bosszút akarván állani Kuthen (Kötény) fejedelmük meggyilkolásáért, kit a magyarok azzal gyanúsítottak, hogy a tatárokat az országba ő hívta be. Ilyképen Kuthen a nép haragjának áldozatul esett.

A mongolok visszatérésétől való félelem az országban olyannyira állandó és mély gyökeret vert, hogy az

* Midőn 1881. év nyarán a várban javítási munkálatokat végeztek, ásás közben a munkások az egykori püspöki templom alapfalaira bukkan-
tak, mely alkalommal egy feketés vörös földréteget is találtak. E saját-
ságos földréteg, tüzetesebb vizsgálat alá vétetvén, kitünt, hogy a fekete-
réteg emberi csontokkal kevert szén, míg a vörös réteg elégett földből
áll. Hogy ezen jelenség összefüggésben áll-e a templomban lezajlott két-
ségbeesett harccsal, ezen kérdés megoldható nem volt.

időközben visszatért IV. Béla király az egész ország védelmi állapotba helyezésére tökéli el magát. E célból a meglevő várakat megerősítik s azon tapasztalatból kiindulva, hogy a síkságokon épült s vizárkokkal körülvett várak főleg tél idején igen kétesértékűek — magas és hozzáférhetlen sziklákra újakat építenek.

Igy látjuk Visegrád várát is felépülni, mely 1258-ban készült el.

*

Az 1242. esztendőben Várad telett még mindig ama bizonyos nyomasztó csend honolt, mely a borzasztó viharok után rendszerint beállani szokott. Csupán Vinczének, váradi püspökké bekövetkezett kinevezése kezd a romok közzé új életet önteni. Az előbbi püspök, Benedek, ugyanis időközileg Győrbe helyeztetvén át — a pusztítás roncsait — a nagynehezen megmentett és megmaradt váradi múkincseket és ereklyéket is oda vitte magával, melyeket azonban később a váradi püspökségnek ismét visszaszolgált.

Az új egyházfő vasakarátának köszönhető, hogy úgy a vár, mint maga a város is aránylag rövid idő alatt új erővel feltámadt. A szélrózsa minden irányában elmenekült lakosságot visszahívták és sok idegent, főleg olaszt telepítettek ide be. A tatár pusztítás utáni 15-ik esztendőben már a vár és a püspöki templom is teljesen helyre lévén állítva, a Belényes melletti fenesi (Béla várának is nevezett) sziklavár építéséhez fogtak.

Az új székesegyháznak négy tornya volt s úgy terjedelem, mint művészeti kivitel tekintetében, a tatárok által előzőleg elpusztított régi templomot messze túlszárnyalta.

Vincze utóda, Lodomér püspök, a város felépítése és annak birtokviszonyai szabályozása körül szintén hasonló buzgalommal fáradozott, mely fáradozása pedig, ha figyelembe vesszük azon körülményt, hogy a levéltár, mely e célból irányadóul lett volna felhasználandó, szintén elégett — feladata épenséggel nem lehetett könnyű.

A Phónixként poraiból újra feltámadt Várad immár bátran nézhetett a sorstól számára kiszabott súlyos hivatás elé, melyszerint Erdély kulcsát kellett képeznie.

1270. IV. Béla királynak 1270 április 3-án bekövetkezett halála után V. István lépett a trónra, kinek uralkodása bár rövid, alig két évig tartó, mindazonáltal áldásthozó volt, mert egyrészt egy itteni hosszabb látogatása alkalmával a püspökséget nagyobb javadalmakkal ajándékozta meg, másrészt pedig az eddigi hiányos törvényeket, melyek szerint a kihalt nemesi család birtokai a koronára szállottak, akként módosítja, hogy az így kihaló nemzetségek sarjai, birtokaikat a püspökségnek is hagyományozhatják. Ezen intézkedés által a püspökség és káptalan is még inkább nagyobb gazdagsághoz jut.

1272. V. István halála után (1272 augusztus 6-án) az alig 10 éves, szerencsétlen véget ért IV. (Kún) László veszi át az uralmat, kit 1290. évben Várad melletti Körösszegen alattomos módon meggyilkoltak s némelyek szerint Váradon, mások szerint Csanádon temettek el.

1290. Uralma alatt kapta a püspökség Pecze-Szóllóst ajándékképen.

*

A pápa és I. Rudolf német császár támogatása ellenére is, kik IV. László halála után a magyar trónt Róbert Károlynak, II. (Martell) Károly nápolyi király fiának akarták biztosítani, az Árpádház utolsó sarját, III. Endrét választják meg hívei 1290-ben magyar királynak.

1291. III. Endre, nejével 1291-ben hosszabb időt tölt Váradon s 1292-ben itt is tartja meg az országgyűlést.

1292. A mily viharos volt az ő trónralépte, ép oly viharos volt uralkodása is. Mivel egyfelől a pápa ellenséges indulattal viselkedett iránta, másfelől pedig a trónkövetelőktől folyton szorongattatott, egész uralkodása hadakozással telt el.

Alig ragadta el a halál kérlelhetlen ellenfelét II. Károlyt, fiának Róbert Károlynak személyében még

veszélyesebb ellenfele támad, kinek a trón iránti igényét VIII. Bonifác pápa egész nyíltan támogatja.

Ha tekintetbe vesszük az akkori viszonyokat, amidőn a királyok általában a pápa fiainak vallották magukat s amidőn a főpapok az összes papsággal egyetemben tisztán a hatalmas pápának voltak alávetve és amidőn a hiányos állami és polgári intézmények következtében az alattvalók lázadása napirenden volt, végül mikor a világi és egyházi főurak fegyverrel támadtak a legfelsőbb államhatalom ellen s a népek mérhetetlen félelemmel tekintettek a pápai kiközösítésre, úgy világos, hogy az uralkodók kénytelen-kelletlen a pápák gyámkodására voltak utalva.*

A pápa által folytonosan szított mozgalom okozta veszedelmes helyzetben III. Endre király 1300-ban Rákos mezején országgyűlést hív egybe, hogy magát a rendek által trónján újra megerősítse. Gergely esztergomi érsek azonban vonakodott az országgyűlésen megjelenni. Tüntetőleg hagyva oda egyházmegyéjét, nyíltan Róbert Károly mellé áll s magát a pápa megbizottjának jelentvén ki, a kerületébe tartozó püspököket és papokat Veszprémbe rendeli és a netalán engedetleneket pápai kiközösítéssel fenyegeti meg.

A királyhoz hű püspökök, Imre váradi püspökkel együtt ellenszegültek e parancsnak s midőn Gergely újolagos felszólítás daczára sem jelent meg az országgyűlésen, az egybegyűlt rendek megbízása folytán Imre

* A pápának a világi hatalom elnyerése utáni következetes törekvésük önként érhetőleg többrendbeli visszaélésnek volt szülőanyja. A fényes udvartartás költségeinek fedezésére többféle pénzművelethez kellett folyamodni. VIII. Bonifác p. o. elrendelte, hogy minden újonnan kinevezett, illetőleg választott püspök köteles első évi jövedelmének egy részét Rómának beszolgáltatni; e rendelkezés folytán 1302-től fogva a váradi püspökök kétezer arany forintot fizettek a pápának.

XI. Benedek és V. Kelemen már nem érték be ennyivel, hanem két és három évről követelték a jövedelem beszolgáltatását; ezenfelül a papság a tized fizetésére is volt kötelezve. Az adományokat, melyeket a keresztes hadjárat s a hitetlenek elleni hadakozás czimén róttak ki, később a legkülönbféltbb czim és ürügy alatt hajtották be. A váradi püspök 1332-ben közelebről meg nem határozott czélra 505 arany forintot volt kénytelen beszolgáltatni és így tovább....

püspök okiratot fogalmazott, melyben Gergeijt árulással, az összeesküvés szításával és a pápai meghatalmazással való visszaéléssel vádolja.

1801. Midőn mindezek daczára a pápától támogatott Róbert Károly az országban megjelent, Endre a védelemre készült, azonban 1301 január 14-én Budán hirtelen elhalt.

*

III. Endre halálával az Árpádház férfi ágon kihalt.

1805. A magyar korona birtokáért újra elkeseredett párt-harcz tör ki, mely az országot széthúzóvá teszi. Míg ugyanis a magyar rendek (mágnások) egyrésze 1301 augusztus 27-én Székesfehérvárrt III Vencelt, II. Vencel cseh király fiát koronázta meg, addig a másik rész (a pápa, a német császár s a rendek nagyobb része) Grácban Róbert Károly herceget emeli a trónra, miáltal az országnak két törvényes uralkodója volt, mignem azután III. Vencelnek 1305-ben történt lemondása után, végre Róbert Károlyt ismerik el az egész ország királyának.

*

A XIV. század elején (1318—1322) Váradon egy papi kollégiumot emelnek, melyet a hozzátartozó templommal együtt a várban helyeznek el. Eme templomot, megkülönböztetésül a székesegyháztól «kis székesegyház»-nak nevezték. A rend, melyet János püspök szervezett, egy prépost- és hat kanonokból állott.

Az 1552-ik év adókönyveiből kivehető, hogy e rend ezidőben Furta, Megyer és Szt. András községekben összesen 26 paraszt birtok és Szombathely községének (Váradnak Ősi felé fekvő külvárosának) volt ura s emellett több kisebb fekvőség és haszonélvezeti jogok felett is rendelkezett.

*

1819. Beatrix királyné, VII. Henrik német császár leánya és Róbert Károly király második felesége, 1319-ben

elhalálózván, saját kívánságára Szt. László templomában Váradon temettetett el.

Róbert Károly királyt a magyar trónon 1342-ben fia, I. (Nagy) Lajos követte. Közvetetlen trónra lépte után az országnagyok és udvari méltóságoktól körülvéve, a nagylelkű és feledhetetlen emlékű Szt. László király sírjához zárandokol, hol fogadalmat tőn, hogy őst mintaképeül tekinti és a jámborság útján óhajt haladni.

Ez alkalommal adományozta Lajos király a püspökségnek Bihar, Zaránd és Békés megyékben a vásári vámszedésnek jogát.

I. Lajos trónraléptének esztendejére esik a székesegyháznak gót stílusban történt nagyszerű átalakítása is, melyet még Báthory András püspök kezdett meg, de annak befejeztét már nem érthette meg, mert kevéssel azelőtt (1345-ben) elhalálózott. Így a művet utóda, I. Meszesi Demeter, fejezi be. Az alapjából átalakított székesegyház művészileg oly szép kivitelű volt, hogy bátran sorakozhatott a francziák és németek hasonló műremekeihez.

Ugyanekkor alakítottattott újjá a püspöki palota és káptalani épület is.

1370-ben I. Demeter püspök alatt állították fel a székesegyház előtti téren Szt. István király, Szt. Imre herceg és Szt. László király álló ércz szobrait.

A három szobor közül a középső Szt. István királyt ábrázolta, kezében birodalmi almával; tőle balra állott az ifjú Szt. Imre herceg, jobb kezében a jogarral, lábainál a kettős keresztel ellátott pajzzsal; jobbra Szt. Istvántól pedig Szt. László király szobra, kinek jobb oldalára kard volt függesztve s ez oldaloni kezében harci bárdot tartott, míg lábai előtt a következő felírással ellátott pajzs állott:

«Anno D. M. C. C. C. 70 Serenissimo Principe regnante Domino Ludovico Rege Hungariae, Venerabilis Dominus Pater Demetrius Episcopus Variadiensis fieri fecit has Sanctorum imagines per Magistros Martinem et Georgium filios Magistri Nicolai pictoris de Colosvár».

1342.

1370.

(Magyarúl: «Az Úrnak 1370. esztendejében Ó Felsége Lajos, Magyarország királya uralkodása alatt állította eme szent szobrokat tisztelendő atya Demeter, Várad püspöke, Márton és György mesterek, Miklós-kolozsvári festő fiai által».)

Mindhárom szobor sarkantyúval volt díszítve.

*

1382.

Nagy Lajos, kinek uralkodása alatt Magyarország hatalmának tetőpontján állott és kiterjedésre nézve is Európa legnagyobb államai közé tartozott, 1382-ben fi-örökös nélkül halván el, még életében leányát, Máriát jelölé ki utódjául. I. Mária királynő még trónralépte előtt jegyese volt luxemburgi Zsigmond herczegnek, IV. Károly római császár fiának, de az eljegyzést az ország-nagyjainak unszolására fel kellett bontania, mivel azonban ezen felbontás az országot egy pusztító és áldatlan polgárháborúba sodorta, végre is a királynő engedve a nép akaratának, örök frigyre nyujtja kezét volt jegyesének.

*

1390

Demeter utóda, III. Zudar János püspök 1390-ben Szt. László király tiszteletére érczből öntött s gazdagon bearanyozott lovas szobrot állitatott, melyet még ez év május 20-án Zsigmond király, I. Mária királynő, számos papi fejedelem és az országnagyjai jelenlétében nagy ünnepélyességgel lepleznek le.

Ezen szobor a székesegyház előtti téren, a három szobortól délre lett elhelyezve.

Az óriási méretű ércszobor hatalmas márvány alapon nyugodva egy valóságos műremeket képezett. Magasra emelt jobbában a harczy bárd s a ló hasa alatt a következő felirással ellátott pajzs lógott:

«Anno 1390 Die XX mensis May rege Sigismundo et Maria regina feliciter, regnantibus. Hoc opus fieri fecit Reverendus in Christo Pater D. Joannes Episcopus Varadiensis per Magistros Martinum et Georgium de Colosvár in honorem S. Ladislai Regis».

(Magyarúl: «1390. év május 20-án Zsigmond király és Mária királyné boldog uralkodása alatt állította e műremeket tisztelendő atya János váradi püspök, Márton és György kolozsvári mesterek által, Szt. László király tiszteletére».

Zsigmond király Váradon való tartózkodása alatt Szalacs, Aszaló és Zsolcza községeket adományozta a püspökségnek.

Mindama községeket felsorolni, melyek a püspökséghez tartoztak, igen messze vezetne, ennek daczára gazdagságának mintegy jellemzésére megemlitjük, hogy a püspökség a középkorban 80-nál több helység, pusztaság egyébb fekvőséggel bírt. A legrégebb birtok Várad, ezután következik a baranya megyei Körtvélyes és a győr megyei Girmóth. A birtokok legnagyobb része Bihar megyében feküdt, a többi Zaránd, Szatmár, Kraszna, Külső-Szolnok, Pest és Nógrád megyékben és Erdélyben. Ezenfelül a káptalan is számos helységgel és uradalommal bírt.

Éme községek legnagyobb részét azonban manapság már hiába keresnők a térképen, mert azokat a török uralom a földszinéről már rég eltörölte.

V. FEJEZET.

A török inváziótól (1394), Váradnak a törökök által történt megrohanásáig (1474).

II. sz. ábrával. °

Az egész nyugati kereszténység által két évszázadon át (1074—1270) vallásos buzgalommal vezetett kereszties hadjáratok az izlámnak előretörő áradatát időnként megakasztották ugyan, de végleg elnyomni nem voltak képesek.

Midőn Urchan, Osman fia, Kis-Ázsiát hatalmába keríti és 1336-ban Brussát birodalma fővárosává teszi, a törökök már fenyegetőleg állottak ama keskeny földnyelv előtt, mely Európát és Ázsiát egymástól elválasztja.

Amikor később ennek fia, I. Murad szultán, 1365 körül hódító hadjáratait Európára is kiterjeszteti és a korhadó Bolgár birodalom legnagyobb részét adófizetőjévé sikerül tennie, nyugaton is megvetve lábát, székhelyének Brussából Adrianopolisba* való áthelyezésével, a török uralom a virágzó Magyar birodalom hűbérállamainak határáig terjedt. Önként érthető dolog, hogy az ozmán birodalomnak a Balkánon való térfoglalásával a török betörés veszedelme Magyarországra nézve is mindinkább nagyobb mérveket kezdett öltetni.

A rigómezei csata (1389), melyben a szerb nép szabadságát veszti s mely úgy a győzedelmes I. Murad, mint a legyőzött Lázár császár életébe került, kiinduló

* Adrinápoly.

pontját képezi ama rabló betöréseknek, melyeket a törökök Magyarország ellen intéznek.

*

1393-ban az oláhoknak az országba történt betörése alkalmával állítólag Várad is kifosztatott, miről azonban a Pálos-rend hiányos feljegyzésén kívül valamely más egyéb történeti adataink nincsenek.

1393.

*

Zsigmond király, hogy a törökök folytonos betöréseinek véget vessen, 1394-ben hadat indít ellenük, azonban I. Mária királynő halálának hírére (1394 május 17.) seregével visszatér, így tehát a megkezdett háború sem járt eredménnyel.

1394.

*

I. Mária királynő, az Anjou ház utolsó sarja, saját kivánságára — 1394-ben — nagy pompával a váradi székesegyházban temettetett el.

*

Zsigmond király 1396-ban Nyugat-Európában egybe-
gyűjtött s körülbelül 90.000 főből álló had élén a törökök ellen vonul. Ez év szeptember 27-én Európa földjén Nikápolynál állott először egymással szemben teljes haderővel az izlám és a kereszténység, hogy Kelet-Európa sorsa fölött döntsenek. Ezen ütközet, melyben török részről mintegy 140.000 harcos vett részt, a francziák túlheves előnyomulása folytán a szövetségesek teljes leveretésével végződött, minek következtében Magyarországba — mely eddig a civilizált világ védbástyáját képzelte — ime nyitva állott az út s a gőgös Bajazid szultán elbizakodottságában azzal fenyegetődzik, hogy nemsokára Sz. Péter templomának főoltarán fogja lovát megabrakoltatni.

1396.

A Nikápolynál kivívott győzelem egyben előjátékát képezte ama 300 éven át tartó adáz harcoknak, melyeket a kereszténység váltakozó szerencsével vívott az ozmán fanatizmus ellen.

A nikápolyi vereség után, az amúgy is népszerűtlen Zsigmond királynak több ízben összeesküvők ellen kellett küzdenie, kiket véres bosszúval igyekezett ártalmatlanná tenni.

1397.

A 1397-ben állítólag Várad is egy ily összeesküvés székhelye volt, melynek mint értelmi szerzőjét, Lukács — szintén csak váradi — püspököt tartották. Az elégedetlenek a néptől teljesen elidegenített uralkodót erőszakosan akarták a tróntól megfosztani s helyébe László nápolyi herceget ültetni. Július 21-én kellett volna az új királynak Székesfehérvárra bevonulni, mi végből a püspök e napra a fölkelőket fegyver alá is szólította.

A terv azonban nem sikerült, mert az óvatos királyi csapatok az elégedetlenkedőket még szándékuk kivitele előtt megtámadván, azokat szétugrasztották. Zsigmond király az összeesküvőkön ezúttal nem állt bosszút, sőt Lukács püspököt mint ilyet, méltóságában továbbra is meghagyta.

*

1406.

Zsigmond király 1406-ban a husvéti ünnepeket Jagelló lengyel király társaságában Váradon töltötte.

Ebben az évben Szt. László templomát nagy szerencsétlenség éri. Egy mise alkalmával ugyanis (a nap ismeretlen) vigyázatlanság folytán égő gyertya maradt a sekrestyében s ettől tűz keletkezvén, minek folytán is a másfél századon át összehalmozott templomi kincsek, valamint a nagybecsű levéltár anyaga is a bős elem martalékává vált.

Noha az aranyból készült ereklyetartók az izzó tűzben nem kismérvű sérüléseket szenvedtek is, az ereklyékben magukban nagyobb kár nem esett. Ez utóbbiról tesz tanúságot legalább azon körülmény, hogy 1443-ban László király karjáról még történészi említés tételik. Hasonlólag állítatik az is, hogy a szent király feje, az 1557. esztendőben még a templomban őriztetett.

A szent főt rejtő ereklyetartó, mely arannyal és zománcczal gazdagon díszített, sodrott ezüsből készült s 65 cm. magas és 14 font súlyú volt, természetesen

az eredetinek már csak utánzata lehetett s valószínűleg Zsigmond király adományozta azt a templomnak.

Midőn Várad 1557-ben az erdélyi fölkelők kezébe jut, a szent ereklye tartójával együtt nyom nélkül elvesz s csak 1600-ban fődözik föl újra a gyulafehérvári templomban, honnan 1607-ben Győrbe vitték, hol állítólag még ma is őrzik.

*

Zsigmond király szeretetteljes ragaszkodását, mellyel Várad iránt viseltetett, Lukács püspök szerepe daczára is élete végéig zavartalanul megtartotta. Erről tanuskodik azon körülmény, hogy több ízben látogatásával tüntette ki a régi királyok eme temetkezési városát, valamint az a sok kegyes adomány is, mellyel a püspökséget nem egyszer halmozta el.

Igy látjuk, hogy 1412-ben hosszabb időt tölt Váradon, hová is az Ulászló lengyel király és a közte létrejött védszövetség megkötése után, magától Ulászlótól s egy nagyszámu és fényes kísérettől követve, Tokaj és Debreczenen át jó. Utóbbi helytől az útát Váradig gyalog tevék meg, hol is Szt. László sírjánál a két uralkodó a kötött szövetség hű megtartására — mely őket a barátságban is hivatva volt egyesíteni — újabb fogadalmat tőn.*

1412.

Eme ünnepség után a fejedelmi vendégek még tizenöt napot vadászattal töltöttek Várad környékén s csak ezután utaztak Budára. Zsigmond 1419., 1422. és 1436. években is hosszabb ideig volt Váradon. 1419-ben itt kötött meg I. Mohamed szultán követével egy öt évre szóló fegyverszünetet is.

1419.

Ugyancsak utóbbi év elején számüzetik Váradra a király második felesége Borbála, leányával Erzsébet herczegnővel, hol is az imént említett esztendő október havában Holicsba történt internálásukig II. András püspök (Scolari) felügyelete alá helyeztettek.

* A két uralkodó találkozása Nagy-Várad városának milléniumi képén van megörökítve. Ez a kép a városházának közgyűlési termét díszíti.

1422.

1422 május havában Zsigmond király az országgyűlést Váradra hívja egybe s csak természetes dolognak fogjuk találni, hogy a város a király illeténi hatalmas pártfogása alatt óriási lendületet véve, nagy virágzásnak és jólétnek örvend. Ez időben Váradnak némelyek szerint 40, mások szerint 50 ezer lakosa volt s Keleti-Magyarország leghatalmasabb kereskedelmi góczpontját képezte. Vásárainak híre túl terjedt az ország határain, nyugat legjelentékenyebb városai is elküldöttek ide képviselőiket, hogy összevásárolják az ország termékeit s elárusítsák a nyugat iparczikkait.

Várad akkoriban a következő részekből állott:

A Körös jobb partján feküdt Olaszi-n kívül Szt. Péter (a mai Kálváriahegy alatt) és Szepes külváros; a bal parton Velence, Hétközhely (az akkori belváros, a nagy piacztér és ettől nyugatra fekvő rész), Pádua, Bologna, Egerszeg, Újfalu, Szombathely és Vadkert.

Olaszi és Velence még ma is régi nevüket viselik.

Hogy az egyes városrészek hogy és miként keletkeztek: az már határozottan nem tudható; mindennek daczára Olaszi kivételével — mely az 1184. esztendőben már előfordul — a legtöbbje a XIII. és XIV. században keletkezhetett. Egerszeg és Újfalu 1285-ben és Bologna 1376-ban emlittetik először.

A városrészek elnevezése szerint a lakosok vagy magyarok, vagy olaszok voltak; utóbbiak valószínűleg iparosok, festők, kőfaragók stb. lehettek.

A később elterjedt elnevezés mint: A «gazdag, boldog Várad, a földi paradicsom» valószínűleg Zsigmond király idejéből származik, s alig tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Várad fénykora a XV. századra esik.

A városnak ez időből való térképe, sajnos az utókorra nem maradt vissza.

*

A folytonos háborúskodások által, melyeket Zsigmond király uralkodása alatt viselt, a nemzeti hadsereg annyira meglgyatkozott, hogy annak megerősítése végett szükségessé vált új elemek bevonásával a létszámnak

telemelése. Ezen kényszerhelyzet nyomása alatt 1435-ben törvényileg tétetik intézkedés, hogy az eddig, a hadiszolgálatból kizárt parasztok — mérsékelt számban — a nemzeti hadseregbe felvehetők, illetve hogy a jobb-módu nemesek minden 33-ik alattvalójukat, mint fegyveres lovast tartoznak kiállítani.

A váradi püspökségnek ilyképen kiállított banderiuma 500 lovasból állott.

Az örökös veszedelem azonban, mely az országot török részről fenyegette, majdhamar új intézkedéseket tesz szükségessé. Így látjuk, hogy Hunyadi János kormányzó 1454-ban rendeletet ad ki, melyszerint minden 100 alattvaló után 4 lovas és 2 gyalogos katona állítandó.

I. Mátyás király uralkodása alatt eme rendszabály is elégtelennek bizonyulván, miért is az, az 1458-iki szegedi országgyűlésen javaslatba hozza, hogy az uradalmak minden huszadik embere kard, pajzs és ijjal felszerelve lovas katonának soroztassék. Ezen lovasságot (minden huszadik ember után) «huszár»-nak nevezték el.

Mivel azonban a pénzen való megváltás is meg volt engedve, Mátyás az ekkép befolyt összeget zsoldosok fogadására fordította. Ez képezi a középkorban az állandó hadsereg szervezésének első kísérletét. Az így szervezett és kitűnően kiképezett 6000 zsoldos csakhamar a nemzeti hadsereg magvát képezi és a «fekete sereg» neve alatt nagy hírnévre is tesz szert.

II. Ulászló alatt, ki folytonosan pénzhiányban szenvedett, 1492-ben az állandó hadsereget, melynek fentartása évi 400.000 arany forintba került, fel kellett oszlatni és újra a banderiális rendszerre térni vissza.

Az 1498-iki törvény eme banderiumok maximális erejét 400, minimális erejét pedig 50 emberben állapítja meg.

A püspökség banderiuma ez időben 200 huszár és 200 nehéz lovasból állott.

*

I. Zsigmond király 1437 deczember 9-én Znaimban elhalt s birodalmát leányörökösének férjére, Albert osztrák

tőherczegre hagyja, minek folytán az első Habsburg magyar trónra lép. Holttestét később Váradra szállították, hol is első felesége, Mária mellett helyezték örök nyugalomra.

*

1489. Albert uralma csak rövid ideig tartó volt, mert már 1439 október 27-én elhal.

Ekkor Magyarország ismét elkeseredett pártharczok színhelyévé válik. A vad pártoskodássá fajult szenvedély gyors hangulatváltozásai között a hazaszeretet elnémul, míg végre I. Ulászló lengyel királyt — a növekvő török veszedelemre való tekintetből Albert utószülött fia László helyett — magyar királlyá megkoronázzák, ki is a fenhatóságot így elnyeri.

*

1448. 1443-ban Váradon ismét egy igen könnyen végzetessé válható szerencsétlenség történt, mely esetleg száz meg száz emberélet áldozatot is kívánhatott volna. Úgyanis április 7-én, husvét vasárnapján a délelőtti órákban ezer meg ezer ájtatos hívő tolongott a templomban. Délben, midőn a templom épen zárva volt, a város lakóit a vár felől jövő menydörgésszerű robaj riasztja fel. A várba igyekvő embertömeg szemei elé óriási pusztulás képe tárult: a székesegyház bal tornya bedőlt s maga alá temette a kincses kamarát az ereklyékkel együtt. Csak több száz ember hosszas munkájának sikerült a kő- és romhalmaz közül az ereklyéket kimenteni, melyek csodálatosképen teljesen sértetlenek maradtak.

A megtartott helyszíni szemlén kitűnt, hogy a torony bedőlését egy földcsuszamlás idézte elő. A várban t. i. hol évszázadokon keresztül laktak, a talaj a sok ásás következtében egészen meglazult s a folytonos nyomás alatt, melyet a faragott kőből készült alapfalak a talajra gyakoroltak, a földréteg lassanként sülyedt, s ez volt okozója a torony bedőlésének.*

* Hasonló jelenséget észleltek a kaszárnya épületein az 1881-ben eszközölt javítási munkálatok alkalmával is, amennyiben helyenként 5, egész 7 méter mélységre kellett ásni, míg az alap lerakására alkalmas talajra juthattak.

A torony felépítéséhez azonnal hozzá fogtak s 1444-ben be is fejezték.

1444.

*

Az árnyék, melyet az 1444-ik év politikai események előrevetnek, az egész ország figyelmét delejszerűleg magukra vonják és feszült érdeklődéssel lesték a szegedi országgyűlés végzetes határozatait.

A király július közepe táján fogadja Szegeden I. Murad török szultán követeit és 10 éves fegyverszünetet köt velük.

Azonban alig távoztak a török követek, Cesarini Julián bíborosnak az ifjú és vallásos királyt sikerül meggyőzni, hogy a pápa és szövetségesei nélkül neki egyedül nem állt jogában a hitetlenekkel békét kötnie és hogy a király lelkiismeretét megnyugtassa, feloldja őt a töröknek tett esküje alól.

Cesarini rábeszélése folytán augusztus hó 4-én a király s az ország nagyjai új esküt tesznek s elhatározzák, hogy a békét felbontják, illetőleg a töröknek hadat üzennek.

A fogadalmat Dominis János váradi, Rozgonyi Simon egri, Herczeg Raphael boszniai püspökök és gróf Hunyadi János írták alá.

A várban kibontott Szent László zászlóra a 400 főből álló püspöki banderium szeptember közepe táján, mielőtt a vitéz Dominis püspök vezetése alatt a királyi zászló alá sorakozott volna, hűségi esküt tesz.

A hadjárat november 10-én a várnai csatával nyert befejezést, melyben tudvalevőleg I. Ulászló úgy az ütközetet mint életét is elveszté.

A váradi banderium magatartásáról s a csata lefolyásáról a történelem a következőket jegyzi fel:

A gróf Hunyadi vezérlete alatt álló, mintegy 16.000 főnyi magyar sereg — mint a tuloldalalon levő vázlaton látható — Várna falai előtt 1000 lépésnyire foglalt állást. A helyenkint mocsaras partokkal ellátott Devna tavaktól északra, körülbelül egy 300 méter magas hegygerincz húzódik, melynek erősen szaggatott oldalait némely részben

A várnai csata vázlatának jelmagyarázata:

A magyarok hadállása:

1. Hunyadi zsoldos csapata.
2. Erdélyi banderiumok.
3. Székely banderiumok.
4. Magyar banderiumok.
5. Szilágyi banderiuma.
6. } A király banderiumai.
7. }
8. A bosnyák püspök banderiuma.
9. A váradai püspök banderiuma.
10. A horvátok Thallóczy Ferencz vezetése alatt.
11. A biboros követ banderiuma.
12. Az egri püspök banderiuma.
13. Szekérvár
14. Oláhok.

A törökök hadállása:

- I. Európai spahik Turchán vezetése alatt.
- II. Ázsiai spahik Haradzsa vezetése alatt.
- III. Murád szultán a janicsárokkal.
- IV. Akindzsi és Azapek.
- V. A török tábor.

Megjegyzés:

Spahi = lovasság.

Janicsárok = a török gyalogság java.

Akindzsi = felderítő, repülő hadtestek.

Azapek = egyéb gyalogság.

A várnai csata vázlatja.

II. ábra.

Skizze
 zur Schlacht bei Varna am 10. November 1444.

Stellung der Ungarn!

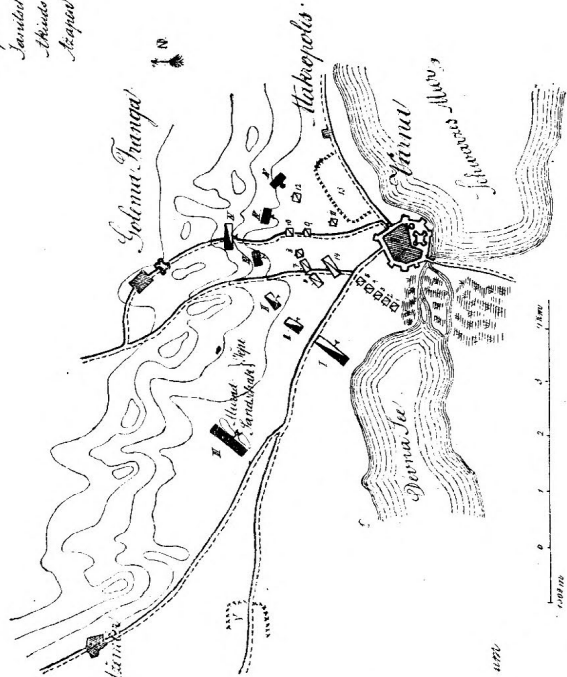
- 1. Hauptquartier, Heereslager!
- 2. Bandström des Sabinaberges
- 3. " " " " " " " " " "
- 4. " " " " " " " " " "
- 5. Székler
- 6. " " " " " " " " " "
- 7. " " " " " " " " " "
- 8. Székler's Bandström
- 9. " " " " " " " " " "
- 10. " " " " " " " " " "
- 11. " " " " " " " " " "
- 12. " " " " " " " " " "
- 13. " " " " " " " " " "
- 14. " " " " " " " " " "
- 15. " " " " " " " " " "
- 16. " " " " " " " " " "
- 17. " " " " " " " " " "
- 18. " " " " " " " " " "
- 19. " " " " " " " " " "
- 20. " " " " " " " " " "
- 21. " " " " " " " " " "
- 22. " " " " " " " " " "
- 23. " " " " " " " " " "
- 24. " " " " " " " " " "
- 25. " " " " " " " " " "
- 26. " " " " " " " " " "
- 27. " " " " " " " " " "
- 28. " " " " " " " " " "
- 29. " " " " " " " " " "
- 30. " " " " " " " " " "
- 31. " " " " " " " " " "
- 32. " " " " " " " " " "
- 33. " " " " " " " " " "
- 34. " " " " " " " " " "
- 35. " " " " " " " " " "
- 36. " " " " " " " " " "
- 37. " " " " " " " " " "
- 38. " " " " " " " " " "
- 39. " " " " " " " " " "
- 40. " " " " " " " " " "
- 41. " " " " " " " " " "
- 42. " " " " " " " " " "
- 43. " " " " " " " " " "
- 44. " " " " " " " " " "
- 45. " " " " " " " " " "
- 46. " " " " " " " " " "
- 47. " " " " " " " " " "
- 48. " " " " " " " " " "
- 49. " " " " " " " " " "
- 50. " " " " " " " " " "
- 51. " " " " " " " " " "
- 52. " " " " " " " " " "
- 53. " " " " " " " " " "
- 54. " " " " " " " " " "
- 55. " " " " " " " " " "
- 56. " " " " " " " " " "
- 57. " " " " " " " " " "
- 58. " " " " " " " " " "
- 59. " " " " " " " " " "
- 60. " " " " " " " " " "
- 61. " " " " " " " " " "
- 62. " " " " " " " " " "
- 63. " " " " " " " " " "
- 64. " " " " " " " " " "
- 65. " " " " " " " " " "
- 66. " " " " " " " " " "
- 67. " " " " " " " " " "
- 68. " " " " " " " " " "
- 69. " " " " " " " " " "
- 70. " " " " " " " " " "
- 71. " " " " " " " " " "
- 72. " " " " " " " " " "
- 73. " " " " " " " " " "
- 74. " " " " " " " " " "
- 75. " " " " " " " " " "
- 76. " " " " " " " " " "
- 77. " " " " " " " " " "
- 78. " " " " " " " " " "
- 79. " " " " " " " " " "
- 80. " " " " " " " " " "
- 81. " " " " " " " " " "
- 82. " " " " " " " " " "
- 83. " " " " " " " " " "
- 84. " " " " " " " " " "
- 85. " " " " " " " " " "
- 86. " " " " " " " " " "
- 87. " " " " " " " " " "
- 88. " " " " " " " " " "
- 89. " " " " " " " " " "
- 90. " " " " " " " " " "
- 91. " " " " " " " " " "
- 92. " " " " " " " " " "
- 93. " " " " " " " " " "
- 94. " " " " " " " " " "
- 95. " " " " " " " " " "
- 96. " " " " " " " " " "
- 97. " " " " " " " " " "
- 98. " " " " " " " " " "
- 99. " " " " " " " " " "
- 100. " " " " " " " " " "

Stellung der Türken!

- I. Hauptquartier, Heereslager!
- II. Hauptquartier, Heereslager!
- III. Hauptquartier, Heereslager!
- IV. Hauptquartier, Heereslager!
- V. Hauptquartier, Heereslager!

Anmerkung!

Späth. - reguläre Heereslager!
 Hauptquartier, Heereslager!
 Heereslager, Heereslager!
 Heereslager, Heereslager!

erdők, gyümölcsösök és szőlőkertek fődtek. Eme hegygerincz s a nagy Devna tó között mintegy 3000 lépés széles s a hegyek felé lassan emelkedő, hullámos, homokos talajjal bíró síkság terül el.

A november 10-én szemben felállított ellenséges seregeket eszerint csak az említett hullámos emelkedés választotta el egymástól.

Bár Hunyadi a magyar hadállás jobb szárnyának a magas hegyoldal előtt való kedvezőtlen helyzetét igen jól tudta, haderejének csekély száma miatt a jobb szárnyát még sem terjeszthette ki egész a magaslatokig és pedig annál kevésbé, mert a terep a nehéz lovasság működésére kedvezőtlen volt.

Hunyadi a kedvezőtlen helyzet ellensúlyozására a váradi püspök banderiumát, mely a legszélsőbb jobb szárnyát képezte, kissé visszavonta úgy, hogy ez a várostól mintegy 2000 lépésnyire állott. A jobb szárny megkerülésének megakadályozására a rendelkezésre álló kocsikból szekérvárat építettett, melyben néhány ágyut helyez el.

Ily állásban várta be a keresztény sereg az ellenség támadását.

Délelőtti 11 órakor a derült égbolt daczára hirtelen orkánszerű szélvihar támad, mely a királyi Szt. György zászló kivételével az összes zászlókat és lobogókat darabokra tépte. Az ezüst harci sisak, melyet az apród ép e pillanatban akar uralkodója fejére tenni, kisiklik kezeiből és a földre hull.

A harcosok, az elemek eme vészt jósló tombolásában az ütközet kimenetelének egy rossz előjelét vélték megnyilatkozni.

A török sereg zöme a Murad-Tepe és Sandzsák-Tepe halmokon állott, melyek egyikére állítólag lándzsát tűztek s azon a keresztények által hittal megerősített, de később megszegett békeszerződés volt kifüggesztve.

Midőn a török sereg a magyarok gyöngé jobb szárnya ellen úgy déltájban a csatárlánczharcot meg-

kezdetre, a bán és az egri püspök banderiumai nyomban támadásra indultak. A visszaszorított ellenség a magaslatokra futamodott, hol új erők tüntek fel és a bán csapatait visszavonulásra kényszeríték. Az egri püspök banderiuma e pillanatban harczba elegendik s a bánal egyesülve új támadásra indult.

A tartalékban levő váradi püspök, valamint a biboros követ banderiumai e pillanatot kedvezőnek tartván a jobb szárny győzelmének kivívására, szintén támadásra indulnak. Azonban alig fordultak a jobb szárnyon időközben feltűnt ellenség ellen, midőn hirtelen a magaslatokról váratlanul előre tört ellenséges lovasság a bal szárnyuk ellen oly heves rohamot intéz, hogy nemcsak e két utóbbi, hanem a bán és egri püspök banderiumai is teljesen szétszórattak.

A bán és biboros követnek sikerült néhány emberével a szekérvárba menekülni, hol a szándékosan visszahagyott Szt. László lobogó köré alig száz harczos sereglett.

A szekérvár előtt elkeseredett küzdelem fejlődött ki. A keresztények előreszegzett lándzsákkal kört alakítottak, melyet a törökök alkalmas fegyverek hiányában áttörni nem tudtak. Midőn végre véres áldozatok árán sikerült a töröknek a szekérvárba bejutnia, a menekülőket a magyar hadsereg hátamögött Várna és a Devna tavak irányába üzték. A váradi és egri püspökök Várnába akartak menekülni, a város kapui azonban zárva voltak. A további menekülés folyamán teljesen irányt tévesztve, az előbbi a Devna mocsaras partjaiba alásülyedve lelte halálát, míg az utóbbi a harcz dülása közepette tünt el.

Hunyadi látva a veszedelmes helyzetet, a legközelebb álló banderiumokat támadásra vezeti s erős küzdelem után visszaveri a törököket. A nehezen kivívott diadal azonban a király hevessége folytán hirtelen teljes vereséggé változik. A tette vágyó ifjú király ugyanis, egy még védett állásban levő janicsárosztag ellen, lovas banderiumának egy részét támadásra vezeti, azonban az ellenséges tűzvonalba, paripája egy bárdtól találva

összeesik, mire a földre zuhant uralkodó fejét egy janicsár ily védtelen helyzetben lecsapja.

A király elestének villámgyorsan elterjedt hírére a magyar sereget óriási félelem fogja el s fejvesztve vad futásban keres menekvést. Hunyadi támasz nélkül maradva, az ütközet sorsát nem fordíthatván kedvezőre, maga is menekülni volt kénytelen.

*

A várnai katasztrófa után az ország az elhalt Albert király fiát, V. Lászlót ismeri el királynak.

*

1445. A haza körül szerzett nagy érdemei méltánylásául Hunyadi János 1445-ben Erdély és a Tiszán túli részek vajdájává lőn.

Ugyanez évben (június 4-én) a megüresedett váradi püspökséget, Hunyadi javaslatára, Vitéz Jánossal töltik be. A választás igen szerencsés volt, mert Vitéz egyrészt általános magas műveltsége, másrészt pedig nagy szónoki tehetségénél fogva korának egyik legjelentékenyebb embere volt.

1446. Midőn Hunyadi Jánost 1446-ban a kiskorú király mellé kormányzóvá teszik; Vitéz püspök is mindinkább kezd kimagaslani, mert azon barátságos viszonynál fogva, mely őt Hunyadihoz fűzte, nemsokára ennek első tanácsadójává lett s mindvégig valamennyi ütközetben oldala mellett maradt, sőt az 1450-ben Hunyadi János, Vitézt, püspöki méltósága daczára is az ország főkancellárjává nevezi ki.

1450.

Hogy mily szokatlan nagy becsben tartotta maga V. Miklós pápa is a váradi székesegyházat, kitűnik azon brevétből is, melyet az, 1450 ápril 12-én Rómából keltezve Hunyadi János kormányzóhoz intéz s mely a következőket tartalmazta: «Hunyadi Jánosnak és családjának megengedtetik, hogy a jubileum* alkalmából, a Rómába való zarándoklás helyett, a váradi templomot

* Hogy mely jubileum értendő: kipuhatolható nem volt.

keresse fel és ott 3 napot ájtatossággal töltvén el, ezért neki ép oly bűnbocsánat biztosítottik, mintha akár a Szt. Péter és Pál, akár pedig a Lateran, vagy a Szt. Szűz legnagyobb templomát Rómában kereste volna fel, mely utóbbit neki tekintettel az országban ezidőszerinti nélkülözhetlenségére tennie nem lehet».

*

A fényes belgrádi diadalban, melyet Hunyadi János 1456-ban a keresztes hadak élén a törökök felett aratott, Vitéz banderiumával dicsőséges módon vett részt.

1456.

Hunyadi halálával (1456 augusztus 11-én) Vitéz püspök elveszti hatalmas támaszát az udvarnál. Eme körülmény, valamint irigyeinek folytonos áskálódásai miatt végleg lemond a politikáról s Váradra vonul vissza, hol teljes odaadással nevelte Hunyadinak fiait Lászlót és Mátyást.

A becsvágyó és teljhatalmú Cillei Ulrik grófnak az olyannyira magasra emelkedett Hunyadi család és Vitéz püspök ellen táplált gyűlöletét azonban sem a térbeli távolság, sem pedig utóbbi visszavonultsága nem tudta kiengesztelni. A becsvágyó Cilleinek, mint a király nagybátyjának — ki a Hunyadiak teljes kiirtását tűzte ki célul — nem volt nehéz feladat a trónját és életét féltő ifjú uralkodóval elhíttetni, hogy Hunyadi László a korona bírására vágyik.

Ezen alaptalan bevádolás után, 1457 márczius 14-én, alig Cilleinek Hunyadi László által történt telkonczolása után, következett az egész Hunyadi család és Vitéz püspöknek börtönrevetése s ugyane hó 16-án pedig Lászlónak minden rendszeres eljárás mellőzésével Budán bekövetkezett lefejeztetése. Ellenben Mátyás, ki menekülését csak kora ifjuságának köszönheté, a többi foglyokkal együtt majdhamar visszanyeri szabadságát.

Vitéz püspököt azonban Esztergom várába zárták, hol, — mint mondják — éhhalállal akarták elpusztítani, de május havában a király kegyelme folytán ő is szabadlára helyeztetett.

*

1458.

Midőn V. László királynak 1456 november hó 23-án bekövetkezett halálával a trón betöltésének kérdése újra felszínre került, Vitéz püspök volt az első, ki Hunyadi Mátyás trónra emelése mellett a legnagyobb tevékenységét fejté ki s így első sorban az ő hatalmas befolyásának, valamint messze ágazó összeköttetésének köszönheti Mátyás eszerint 1458-ban királlyá történt megválasztatását.

Hunyadi Mátyás akkor Podiebrád cseh király fogságában tartózkodott, hova őt V. László király küldötte. 1458 december 13-án Vitéz püspök Hunyadi Erzsébet — Mátyás anyja — megbízása folytán Mátyás nagybátyjával, Szilágyival nagy váltságdíjjal Prágába indult, hogy Mátyást fogságából kiszabadítsa. Hogy Vitéz püspök az udvarnál ujólag a legkedveltebb személyiségek közé tartozott, mutatja az a számos nagyhorderejű politikai megbízatás, mellyel őt Mátyás megtisztelte. Így látjuk a többi között azon rendkívül kitüntető küldetést, melyben mint királyának teljhatalmu követe két világi főúrral III. Frigyes német császár udvarához menesztetik, hogy Szent István koronáját, melyet az 18 éven keresztül jogtalanul magánál tartott, visszaszerezze. Oly nagy mérvben bírta uralkodójának bizalmát, hogy ennek is valamennyi hadjárataiban oldala mellett látjuk.

Működése az alatta álló püspökségre is ép oly üdvös és áldásthozó volt, mint nyilvános szereplése. Ezenkívül Magyarországnak legjelentékenyebb humanistája lévén, korának legnevesb tudósaival élénk összeköttetésben áll s ennek folytán püspöki udvara az ország szellemi és tudományos életének góczpontjává válik. Eközben levéltárát nagybecsű adatokkal gazdagítja, könyvtára pedig európai hírnévre tesz szert.

A csillagászat iránt érezett tudománysozomjának kielégítésére, ugyancsak itt Váradon egy csillagvizsgáldát állittat.

A bécsi egyetem csillagászati és hírneves tanára, Peurbach — ki a napórát a mai formájára alakítá át — küldi a legelső készpéldányt a váradi tudós püspöknek.

Majd utóbbi buzdítására midőn Peuerbach oly «táblák»-at szerkesztett, melyek segítségével a nap- és holdfogyatkozásokat bizonyos számítás útján előre meg lehetett állapítani, tekintettel arra, hogy tábláinak alapjául a váradi délkör szolgált — «Váradi táblák» elnevezés alatt bocsájtotta azokat a nyilvánosság elé. E táblák Európa csillagvizsgáldáiban két száz éven át állandóan használatban voltak.

Azon meleg érdeklődés, melyet Vitéz püspökségének szellemi érdekében tanusított, visszatükrözik azon cél tudatos törekvésében is, mellyel annak anyagi javai előmozdítására munkálkodott. Kérelmére a királyi kegynek többrendbeli megnyilatkozásával találkozunk, melyekben a püspökségnek anyagi javakban történt fejedelmi megajándékozását látjuk. Vitéz püspöksége alatt úgy a székesegyház, mint a püspöki palota is alapjában restaurálva és azok falai gyönyörű freskóképekkel ékítve lettek.

Utóbbi feltevés a XV. századból eredő s az 1883. évben a várbeli kaszárnyak építése alkalmával napfényre került leletek által igazoltatik.

Végül megemlítésre méltó, hogy Vitéz püspök az Erdélyben fekvő Bálványos várat (mai Szamos-Ujvár) távolabb fekvő birtokért csere útján a püspökséghez csatolta.

A királyi kegyek megnyilatkozásának hosszú sorozatához csatlakozik még a püspöknek 1463. évben Zágráb megye kormányzójává és az 1464-ben Bihar megye örökös főispánjává* történt emelése. Majd midőn az 1465-ben hercegprímássá neveztetik ki, eléri az országban a papi méltóság legnagyobb fokát.

A sors egy kegyetlen és különös szeszélyének kell tekintenünk, hogy ezen erőteljes, önérzetes és fényes múltu ember, dicsőségben gazdag életpályáját mégis igen szomorúan fejezi be. Bizonyos politikai nézeteltérések miatt ugyanis uralkodójával ellentétbe jutván, emiatt

* Utóbbi méltóságot a váradi püspökök — kevés kivétellel — egészen az 1787. évig viselték.

kegyvesztett lőn, mely utóbbi körülmény őt összeesküvésre bírja, miért mint lázadó elfogatván. Visegrád várába záratik, hol is rövid idő múlva, 1492 augusztus 9-én a jótékony halál szenvedéseitől megváltja.

*

1468. Az erdélyi forrongás elnyomása után Mátyás király 1468. január közepétől márczius elejéig Váradon időzött, midőn is városunk fényes napoknak volt szemtanuja. A király által ide egybehívott országgyűlés, Csehország katolikus küldötteinek fogadtatása, II. Murad szultánnak fegyverszünet megkötése végett ide érkező követei, István moldvai vajdának hódoló küldöttsége, Zápolyai Imrének, az erdélyi összeesküvők fejének fogadása, mindmegannyi változatos, érdekes és szindús képet nyújtottak.

*

1472. 1472-ik év körül létesülhetett a várban ama kisebb-szerű templom, mely a nyugati várkapu közelében állott s 1472-ik év óta «Keresztelő Szt. János temploma» név alatt ismeretes. E templomról nincsenek részletesebb adataink, hiányzanak továbbá azon adatok is, melyek a székesegyház és a püspöki palota között állott és temetkezési helyül használt kápolnáról adnának közelebbi felvilágosítást. Ennek keletkezési idejét még a tatárok betörése előtti korba kell helyezni.

VI. FEJEZET.

**Váradnak a törökök által történt megrohanásától (1474),
a parasztlázadásig (kuruczháborúig 1514).**

Magyarország története 1474-ben, a maga nemében páratlanul álló, egy szinte kalandos vakmerőséggel határos eseménnyel gazdagodott.

1474.

Ali bég, szemendriai* basa, kit Bali Oghli Malkovichnak is neveztek, tudatában annak, hogy Mátyás király serege jórészt külföldön, Morva- és Csehországban áll, néhány száz lovasával Magyarország déli részein rabló kalandozást visz véghez a Maroson átkel és 1474. február 7-én hirtelen Várad alatt terem.

Míthogy a váradi püspökség banderiuma a királyi táborban állott, nem volt nehéz feladat a meglepett várost kardcsapás nélkül hatalmába venni. Ali bég azonban nem annyira a várost, mint inkább a várat szerette volna hatalmába keríteni, mert nagyon jól tudta azt, hogy a «Gazdag Várad» jelszó nem a városra, hanem a kincsekkel bőven megrakott várra vonatkozik. Ezért is azután vakmerő csapatát egyenest a vár elé vezeti. Ostromló szerekkel nem rendelkezett ugyan, de katonáinak ügyességébe nagyfoku bizalmat vetve, ezen akadályt őt egyáltalán nem feszélyezte.

Míthogy azonban a várnak tervezett meglepetés-szerű megrohanása, a felállított őrszemek éberségén hajótörést szenvedett, — amennyiben ezek a törökök közeledtét észrevevék s a felvonó hidat hirtelen felhúzva, a kapukat elzárták, — minden habozás nélkül égő nyíllakat lövet a várba, azon feltevésben, hogy a tűz

* Szendrő.

által keletkezendő zavar közepett azután oda juthat s rabló és fosztogató vágyát kielégítheti.

De ebbeli számításában is nagyot csalódott, mert a vár ideiglenes kapitánya*, feladatának teljes magaslatán állva, a helyzetet helyesen ítélvén meg, mindama éghető és tűzveszélyes tetőket, melyek a csapat működési körében állottak — leromboltatja s ezáltal a fenyegető veszélyt elhárítja.

A törökök, kik egész nap és egész éjjel azon fáradoztak, hogy a várba bejuthassanak, vállalkozásuk sikertelenségét látva, az ostromlást már másnap abbahagyták. Ali basa abbeli aggodalmában, hogy csapatának visszavonulási útját könnyen elvágthatják, legalább a városban kinálkozó zsákmányt akarta magának biztosítani, miért is fosztogatva és öldökölve járja azt be, mignem végül lángba borítja.

E pusztítás után gazdag zsákmánnyal megrakodva s néhány foglyot magával hurczolva Szemendriába tér vissza, míg a kegyetlenül legyilkoltak fülei és orraival telített zsákokat, győzelmi jelként Konstantinápolyba küldi.

Mivel ez időben kőépületek még csak csekély számban voltak s a legtöbb csak fából készült, így az Ali által előidézett pusztítás városunkra nézve kétségtelen igen súlyos lehetett.

Ezen meglepően vakmerő vállalkozás, melynek Szt. László városa akkor áldozatul esett, adja meg azután I. Mátyás királynak az impulzust ahoz, hogy a törökök túlkapásai ellen egy már nagyobb szabásu vállalkozásra határozza el magát.

*

A váradi püspöki szék Stolz püspök halála óta (1470) betöltetlenül állott, a püspöki birtokokat azonban 1471—1475-ig Egerváry László, várkapitány kezelte, mignem az 1476. évben Pruisz János, a nagy

1476.

* Egy nem megbízható följegyzés szerint Egerváry Lászlónak hívták

tehetségű és hírneves politikus váradi püspökké nevezetik ki. Pruisz morva születésű volt s tulajdonkép Filipecznek hívták. Püspökké történt kineveztetését főleg ama körülménynek köszönheti, hogy Mátyás király a Vitéz-féle összeesküvés óta a főpapsággal szemben bizalmatlansággal viseltetvén, valamennyi püspökséget idegenekkel tölt be. Minthogy Pruisz még felszentelve nem volt, püspöki kineveztetéséhez pápai felmentés volt szükséges.

Pruisz püspöksége alatt a várat hadászati szempontból hatalmas falak és tornyok emelése által jelentékenyen megerősíti. Ezen megerősítés okát kétségtelenül a lőpor feltalálásában kell keresnünk, mely a hadviselés terén korszakalkotó változásokat idéz elő. A támadó fegyvereknek ebből származó tökéletesbedése a hadműveleteket egészen új irányba tereli és hogy a jelentőségüktől ilyenképen váratlanul megfosztott erődöket, hogy rendeltetésüknek minél inkább megfelelhessenek, várépitészeti szempontból folyton erősbbiteni kellett.

Ranzanus Péter, Panormo sziciliai városban született utas, ki ez időtájt Váradon időzött, az akkor csaknem bevehetetlennek tartott vár hatalmas falai, tornyai s egyéb épületeiről egyik művében a legnagyobb elragadtatás és bámulat hangján ír.

Az e korból származó és reánk maradt följegyzésekből az is kitűnik, hogy Pruisz 1478-ban a székesegyház jobb tornyában egy Váradon öntött, hatalmas harangot helyez el s valószínűleg ez alkalommal a toronyba órát is állíttatott.

Hogy a nagytehetségű püspök Mátyás király előtt is mily nagy tekintélynek örvendhetett, mutatja azon körülmény, hogy uralkodása utolsó éveiben a birodalmi kancellári tisztelet ruházta reá s egyébként is több megtisztelő politikai megbízatásban is részesítette.

A haza körül szerzett érdemei elismeréseül, az uralkodó, a váradi püspökségen kívül, 1482. évben az olműtzi érsekség jóvedelmével is megajándékozta, miáltal Pruisz fényt és udvartartást tekintve, magokkal a koronázott fejedelmekkel is versenyezhetett.

1490.

Mátyás királyt 1490-ben ragadja el a halál az élők sorából.

Pruisz a sok jótéteményért, mellyel őt uralkodója pazar módon elhalmozta, csúf hálátlansággal fizetett. Ugyanis adott szava ellenére nem Mátyás fiát, Korvin János herceget, hanem a Jagellók házából származó Ulászló cseh királyt támogatja a trón elnyerésében és ennek érdekében munkálkodott. János herceg bizalmával visszaélve, Morvaországba siet s a fekete légiót — melyben százezer aranyat osztván ki — hamis hírek terjesztésével megnyervén, Ulászló királyra esketteti fel.

A küldöttségben, mely Ulászlónak királlyá történt megválasztatásának híret Prágába megvitte, maga Pruisz is részt vett

1492.

Azonban az új király uralkodásába vetett s messze-menő reményegekben majdhamar csalódva s jóltevőjével szemben elkövetett rút hálátlanságát keserűen megbánva, az 1492-ben unokaöccse, Vuk (Farkas) Valentin javára a váradi püspökségről lemond s miután különböző jótékony célokra 50.000 darab aranyat adományozott. 1492. év június 10-én a boroszlói Ferenczrendű szerzetesek közzé mezítlábos barátnak állt be.

*

A mily fontos szerepet játszott I. Mátyás uralkodása alatt Pruisz, ép oly fényes szerep jutott tehetséges utódának, Farkas püspöknek is osztályrészül II. Ulászló király öccsével, János Albrechttel vívott harcaiban, valamint a későbbi idők folyamán is.

Farkas alatt a püspökség ismét nagyban gazdagodott, mert nemcsak 203 irott kötetből álló könyvtárát, hanem nagykiterjedésű magán birtokait is hagyományozza a püspökségnek.

Hogy mily csekély értéke volt ez időben a földnek, kitűnik az alábbi számokból: egy hold föld 40 denárba, 105 hold 3 márkába, egy paraszt telek épületek, és lakókkal együtt 1 márkába került. A márka mostani pénzünk szerint 8 koronát, a denár 12 fillért tett ki.

*

Thurzó püspöksége alatt (1506—1512) úgy a püspöki palota, mint a melléképületek is a túlságos pompát kedvelő XVI. század izlésének megfelelőleg alapos átalakításon mennek keresztül.

Jogosan tételezhetjük fel, hogy Thurzó püspök, kinek előbbi hivatalában, mint a király követének, több ízben volt alkalmá a kül- és belföld számos és fényes épületeit láthatni, saját palotáját is a külföld épületei mintájára iparkodott átalakítani és falfestményekkel ékesíteni. Hogy az 1509-ben elkészült püspöki palota csakugyan renaissance stílusban épült, tanuskodnak a várban 1883. évben eszközölt ásatások alkalmával fölszínre került épületkövek.

A csak töredékeiben fenmaradt püspöki chartularium* feljegyzései szerint a palota a székesegyháztól délre körülbelül 20—30 lépésnyire állhatott. Az épület egy emeletes volt és széles födetlen kőtornác vezetett fel hozzá. Közepén állott a kápolna, melyhez jobbról és balról a lakosztályok nagy sokasága sorakozott, a melyeknek jobbszárnya téglákkal volt kirakva, míg a balszárny, a püspök tulajdonképeni lakrésze, remekül festett, szárnyas ajtókkal és kandallókkal ellátott szobákból állott. Külösen a püspök dolgozó- és hálószobájáról, melyek tejedelmet megillető pompával voltak berendezve, van említés téve.

A kápolnának 4 ablaka és 2 ajtaja volt, uttőbbiak közül az egyik a püspök szobájába nyílt. A többi helyiség a vendégek és szolgaszemélyzet befogadására volt szánva s maga a püspöki udvar fallal kerítve.

* Chartularium alatt értjük ama másoló könyvet, melyben oklevelek, adománylevelek, szerződések, adás-vevési dolgok másolatban vannak egybegyűjtve. Eme másolatokat a legpontosabban átvizsgálták és hitelesítették s nemzedékeken át gondosan megőrizték, hogy az utódoknak megbízható tájékozást nyújtsanak.

VII. FEJEZET.

A parasztlázadástól (kurucz* háború 1514.) Váradnak az erdélyi elégületlenek által való megostromlásáig (1556/57).

1513.

X. Leo pápa 1513-ban majdhamar a pápai trón eltoglalása után a hitetlenek ellen keresztes háborút hirdet s az abban való részvételre az összes európai fejedelmeket felszólítja.

1514.

Magyarországon a pápai bullát husvét vasárnapján (1514. április 16-án) hirdették ki és a keresztes hadak szervezésével Dózsa György székely nemest bízták meg.

A felhívás főleg a parasztság körében, kiket a királyi tekintély hanyatlása folytán a nemesség igen sanyargatott, váratlan eredménnyel járt.

Alig egy hó lefolyása alatt mintegy százezer főnyi, többnyire munkásokból és munkanélküliekből álló sereg gyűlt egybe. A földbirtokosok, kik a föld megművelésére égetően szükséges munkaerő tömeges és egyre tartó elvonulása által nagy károkat szenvedtek, munkásaik egy részét erőszakkal akadályozták meg a keresztes hadhoz való csatlakozásban, mi a keresztesek táborában nagy elkeseredést szült. Eme szedett-vedett sereg amúgyis laza fegyelme úgy ennek következtében, valamint a mind jobban érezhető hiányos élelmezés és elszállásolás miatt is majdhamar teljesen felbomlott, s a legdurvább kihágások voltak napirenden, melyek egyre fenyegetőbb

* A «kurucz» szó a latin «crucius», «cruciatu» szóból ered és a keresztes háborúk ideje alatt keletkezett; 1514-ben a «keresztes had» neve alatt lázangó parasztokat hívták így. A magyar történelemben a «kurucz» szó a parasztlázadás után is jó ideig szerepelt, s mindazokat kuruczoknak nevezték, kik a hatalommal nyílt ellenkezésben állottak.

A XVII. és XVIII. századokban Thököli Imre és II. Rákóczi Ferencz párthivei nevezték magukat kuruczoknak, innen a «kurucz háború», «kurucz idők» stb. elnevezések. Ellenfeleiket a felkelő kuruczok «labanczok»-nak nevezték.

mérveket öltenek. Eközben, a porta és a királyság között egy három évre terjedő fegyverszünet kötöttvén, a kormány 1514 május 15-én a keresztes hadak azonnali feloszlását rendeli el.

De a fegyelemhez hozzá nem szokott s a terhes hűbéri szolgálatra ráunt jobbágyok ellenszegülnek a királyi rendeletnek s Dózsa önző céloktól vezettetve, «keresztesek tejedelme» címmel a lázongó parasztok élére áll. A lázongók által hirdetett eszmék a paraszt népnél általános forrongást szültek, mely az egész országban egyszerre szociálpolitikai színezetet ölt.

Dózsa egyik bizalmasát, Mészáros Lőrinczet, egy kétes jellemű és kalandos természetű szerzetest seregének egy részével Bácsmegyébe küldi, hogy az ottani lázongókkal összeköttetésbe lépjen, míg ő maga főhadiszállását Czeglédre helyezi át.

Időközileg Gúbacsnál (Pest közelében) a felkelők egy csapata és a nemesek között összeütközésre került a dolog, hol is Tomory Pál fogarasi várkapitány, kit Zápolyai János Erdély vajdája állított a nemesek élére, a lázongókat megverte és széjjelszórta.

Ezután Tomory, Zápolyaitól kapott parancs folytán Biharmegye ellen fordul, hogy az ottan dülő forrongást elnyomja.

Dózsa azon reménytől táplálva, hogy Magyarország déli részein kedvezőbb működési talajra talál, június 2-án Czeglédről felkerekedvén -- Temesvárnak vette útját. Június hó 5-én átkelt a hármás Kőrösön s 6-án este Békésbe érkezett. A folytonos csatlakozás folytán már körülbelül 25.000 embere volt, mely sereggel Temesvár ellen idült, hogy a Lőrincz barát vezetése alatt álló csapatokkal egyesülve, annak ostromához fogjon.

Ezenközben Zápolya János csapataival Temesvár felmentésére siet s július 14-én megérkezik a vár alá. Július 16-án ütközetre kerül a sor, mely a lázadók teljes leveretésével és Dózsa Györgynek és fivére Gergely fogságba jutásával végződött. Lőrincz barátnak sikerült elmenekülnie.

Dózsát július hó 20-án Temesvárt borzalmas módon végezik ki; testét felnégyelték s egy-egy részét Budán, Pesten, Fehérváron (mostani Gyulalehérvár) és Váradon elriasztó példa gyanánt bitófára függesztették.

Visszatérve a Várad és környékén lefolyt eseményekre — előre kell bocsájtanunk — hogy a két éven át betöltetlenül álló váradi püspökségre 1514-ben Perényi Ferencz országnádor egész gyermek fiát nevezték ki. Perényi, ki már 8 éves korában mint Erdély püspöke szerepelt, váradi püspökké történt kineveztetésekor csak 14 éves volt.

Midőn Perényi püspök a királyi parancs értelmében a pápa bulláját 1514 április 16-án kihirdeti, Várad környékén néhány rövid nap alatt nagy sokadalom gyűl egybe, melyhez számos pap, barát és deák is csatlakozik.

Miként az ország többi részeiben, úgy a Tiszántúl is a szervezésre váró tömeg veszélyes természetű kihágásokat követ el s a május közepén leérkező feloszlatai királyi rendeletre nyílt lázadásban tör ki.

Ártándy Pál, Bajomy Benedek, Grézsán Miklós és a püspök minden fáradozása, hogy a felkelőket házitűzhelelyükhöz való békés visszatérésre bírják, sikertelen marad. A felkelők ugyanis úgy vélekedtek, hogy számukra nincs többé visszatérés, s elvakultságukban mindent koczára téve, a fegyverekre bízta sorsuk eldöntését, készek lévén szabadságuk kivívásáért utolsó csepp véréket is feláldozni.

Várad és Debreczen környékén dült a harcz a legelkeseredettebben, s míg a felkelők egy része rabolva és öldökölve ejté hatalmába Szt. László városát, addig másik része Jeromos kántor búzdítására Keresztszeg ellen nyomul, honnan a nemesekkel történt véres összeütközés után a tömeg Székelyhid kifosztogatására indul.

Pöstyéni Gergely, ki a kiskoru püspök helyett az adminisztrátori tisztet viselte, a püspöki és megyei csapatok élén a lázadók megfékezésére indul, de a túlsúlyban lévő ellenféllel sikeresen megküzdeni nem bírván, kénytelen volt a várba visszavonulni.

A lázangók e sikeren felbuzdúlva, a közelben lévő összes nemesi lakokat feldúlták és kifosztogatták s az éj sötétjében fellobbanó tűzfény jelzé a várbelieknek a pusztitva és öldökölve haladó vad csorda útját.

Várad felperzselése és kirablása után a síkságon működő zendülők egyesülve, ismét Várad ellen fordulva, már most a legnagyobb erőfeszítéssel fognak a vár ostromához. Pöstyéninek, a várból a kurucz tábor ellen intézett heves kirohanása nem járt eredménnyel és súlyos veszteséggel verték vissza.

A temesvári vereség után Lőrincz barát Biharba menekült s az itteni csapatok vezetését vevé át. Tomory, ki a felkelők leveretésére Biharmegyébe küldetett csak augusztus havában érkezik Várad alá s a Püspök- és Félix-fürdő között egy kétszeresen elsánczolt táborba száll. Mivel azonban erejét elégtelennek találta, hogy a folyton erősödő lázadókkal a küzdelmet sikeresen vehesse föl, Zápolyainak a vár felmentésére küldött csapatait bevárta.

Lőrincz barát Zápolya közeledtének hírét vevén, nehogy két oldalról támadtassék meg, a megerősített Biharba vonul vissza.

Zápolya augusztus végén elérvén Váradot, ott Tomory és Pöstyéni csapataival egyesül s ennek megtörténte után az egyesült hadakat Bihar ellen vezeti.

Elkeseredett harcz után Lőrincz barát csatát veszített, 3000 felkelő paraszt életével fizetett s a felkelők teljesen szétszórattak.

Ezen ütközet képezte a véres paraszt tragédiának utolsó felvonását, mire a nyugalom az egész országban újra helyre állott.

A közel 4 hónapig tartó lázadás alatt sok kárt szenvedett város újjáépítése körül, Perényi püspök elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A krónika szerint az ifjú Perényi püspök nemcsak vasakarattól vezérelt, jellem-szilárd, hanem kitűnő szónoki tehetséggel is megáldott férfiú volt, ki klasszikus műveltséggel bírt és megkapó irállyal rendelkezett.

1516. II. Ulászló halálával (1516) ennek 10 éves fia, II. Lajos kerül a trónra, kinek nagykorúságáig Zápolyai János kormányozta az országot.

*

1520. Midőn 1520-ban II. Szolimán, a törökök legvitézebb és legjelesebb szultánja lépett a trónra, Magyarország területi veszélyeztetve látván, a török hódítási kedvnek elejét veendő — bizonyos óvintézkedéseket tesz.

1523. Így az 1523-iki országgyűlés ugyanis többek között kimondja, hogy ezentúl a püspöki banderiumok föllállítására és felszerelése ne a tized, hanem a zászlós urak banderiumaira vonatkozó szabályok szerint történjék; továbbá köteles a többi papi osztály is (u. m. apátok, prépostok, kanonokok stb.) minden tíz jobbágy után egy gyalogost és a saját személyükért egy lovas katonát felszerelni. Végül, mivel a hadviseléshez legszükségesebb eszköz, a pénz hiányzott, a pápa engedelmével az egyházi kincsekhez nyúltak.

Minthogy ezen intézkedés csak a legvégső szükségben lett volna foganatosítandó, így ennek érvényrejuttatása egész 1526-ig elodázták, a midőn is a törökkel való háború már elkerülhetetlenné vált.

Az előbb említett intézkedés következtében azután, az 1526 június 26-án Váradon megjelent királyi biztosoknak az egyház tulajdonát képező kincsek felét, hogy belőlök pénzt verjenek, annak idején leendő visszafizetés kötelezettsége mellett kiszolgáltatták.

*

Ép úgy mint a gazdasági intézkedésekkel, a hadikészülődésekkel is csak igen lassan haladtak előre s utóbbiakhoz csupán az utolsó órában s akkor fogtak lázas sietséggel, midőn a török hadak a határt már átlépték. Ekkor régi magyar szokás szerint az országban véres kardot hordoztak körül s a megyei rendeket összes alattvalóik fegyverbe állítására szólították.

A sereg a tolnai táborba gyűlt egybe, a hova a

király alig 4000 harcosával július hó 20-án kerekedett fel Budáról.

A papi és világi rendek csapatai csak augusztus hó 6-ika körül gyűltek egybe a táborban, hova Perényi püspök is megérkezett 3000 főnyi banderiumával.

A Tolnán augusztus hó 25-én megtartott haditanácsban Perényi püspök azok közé tartozott, kik tekintettel a számbeli kisebbségre, az ütközet elfogadását a leghatározottabban ellenezték. Midőn azonban a többség annak elfogadása mellett döntött, Perényi vészt jóslólag így kiáltott fel: «Az ütközet napján Pál* testvér húszezer jó magyar vitézzel fog a mennyországba bevonulni; jó lesz, ha Felséged Brodarics kancellárját Rómába küldi, hogy a pápa az ütközet napját, mint a 20.000 magyar vértanu ünnepét iktassa be».

Az ütközet augusztus hó 29-én alig két órai küzdelem után be volt fejezve s a magyar sereg teljes megsemmisülésével végződött.

Perényi baljóslata — fájdalom — beteljesült, mert 20.000 magyar vitéz maradt a mohácsi csatatéren; a király, a hercegprimás, öt püspök, köztük a 26 éves Perényi püspök is életét veszté.

Az alatt, míg Szolimán szultán Magyarországot hadaival elárasztá, maga az ország a korona bírása végett a legszenvedélyesebb pártharczok színterévé lett, melyek a nemzetnek nemcsak erkölcsi, hanem politikai tekintélyét is egészen aláaknázták.

Az egyik párt (a főpapság) 1526 október 28-án Zápolyai Jánost kiáltja ki királlyá, míg a másik párt (a főnemesség) a pozsonyi országgyűlésen (1526 deczember hó 16-án) Ferdinánd osztrák főherceget választja meg uralkadónak.

Ép úgy mint az országnak két törvényes uralkodója, hasonlólag a váradi püspöki székek is két kinevezett püspöke volt; mert míg egyiket János, addig a

* Tomory Pál Erdély egykori kapitánya, ki később hercegprimássá emeltetett, volt a seregek fővezére.

másikat Ferdinánd király nevezte ki. Az apostoli jogok gyakorlása körül támadt viszálykodás volt oka, hogy a pápa egyik püspököt sem erősítette meg hivatalában. Miután azonban ezidőben Várad, János király birtokát képezte, önkéntérthető, hogy az általa kinevezett püspök élvezte a püspöki javadalmakat is, míg a másik csak a puszta czímet viselhette.

*

A középkorban szokásos volt, hogy a nemesi családok gyermekeiket zsenge korokban apródoknak az udvarokhoz adták, hogy a fejedelmi környezetben, illetve annak táborában vitéz harcosokká neveljék őket.

Czibak Imrét is Zápolyai János udvarában találjuk, ki őt hű szolgálataiért Perényi halála után váradí püspökké és Bihar megye örökös főispánjává teszi meg.

*

1527.

A még 1527-ben is egyre dúló polgárháborúban I. János király teljes vereséget szenvedett, mire I. Ferdinánd Buda ellen indul, hogy azt birtokába vegye. János támaszkodva a segélyül hívott Czibak püspök seregére és az ő nagy sztrategiai tehetségére, Ferdinándnak üldöző csapatai elől a Tiszán átvonulva, az erős váradí várban vélt biztos oltalmat találni.

Mielőtt azonban a Tiszán átkelhetett volna, szeptember 26-án Tarczalnál újólag ütközetre került a dolog. János királynak Bodó és Kismarjay vezérlete alatt álló csapatai kezdetben sikeresen küzdöttek, de mivel Czibak és Erdődy püspökök nem siettek segélyükre, végre is megverettek.

A következő napon, a császári seregek fővezére, gróf Salm Miklós tábornok, újólag ráveté magát a csatatéren szívósan ellentálló csapatokra. Ez idő alatt azután János király és Czibak püspök seregeikkel átkelnek a Tiszán.

Bodó magára hagyatva, súlyos sebesülése daczára is jóideig ellentáll, de végre is a túlnyomó erő ellen

vad futásban kénytelen csapataival menekülést keresni a Tisza túlsó oldalára törekedni. Mivel azonban Czibak a hídat — ismeretlen okokból — elpusztíttatá, ez által elvágott csapatai a teljes megsemmisülésnek lettek kitéve.

János király Váradon október hó 4-én kiáltványt intézett a rendekhez, mely azonban nem talált kedvező fogadtatásra.

Ezért azután izolált helyzetében már most a törökökkel lép tárgyalásba és Gritti Alajos személyében, kinek nagybefolyású atyja régebben a portánál követ volt — egy igen alkalmas közvetítőre talál.

A kapzsi Gritti a váradi, mint a leggazdagabb püspökség jövedelme és évi 4000 aranyért késznek nyilatkozott János király ügyét a török portánál közvetíteni.

János király azonban még mielőtt a török segédcsapatok megérkeztek volna, Szinánál 1528 márczius 28-án vereséget szenved, mire hívei nagy része tőle elpártol, ő maga pedig Lengyelországba kénytelen menekülni.

1528.

Czibak püspök, azon kevesek egyike, kik megmaradtak János iránt hűségben. Ez már csak azért is nagy fontosságú volt, mert ezáltal Várad és környéke János király mellett maradt.

Midőn 1528 november 3-án János király török segéllyel Erdélybe visszatért, Czibak volt az első, ki neki szolgálatát felajánlotta. A váradi banderium sorsa szorosan egybe lévén fűzve Czibakéval, így az vele végig küzdötte János és Ferdinánd királyok összes harczait.

*

Ferdinánd király kezdeményezésére megindított béketárgyalásokra a magas porta 1534-ben megbízottjául Grittit Magyarországra küldi, hogy az a villongó királyok között közvetítsen.

1534.

Gritti, kit I. János Magyarország kormányzójává

emel, augusztus elején 2000 török kíséretében Brassóba érkezik. A nép gyűlölte Grittis kegyetlenkedései folytán az iránta való ellenszenv végre is rendeleteinek nyílt ellenkezésébe csapott át. Mivel Gritti, a nyílt ellenszegülés értelmi szerzőjének Czibakot — az egyidejűlegi erdélyi vajdát — tartotta, utóbbit hatalmába akarván keríteni, Brassóba idézi.

Czibak, ki annak idején Grittinek az ország kormányzójává való kinevezését a leghatározottabban elítélte, joggal félthette életét. Mivel a hatalmas kormányzóval nyíltan dacolni nem érezte magát elég erősnek, Gritti megbékéltetése végett udvari káplánját gazdag ajándékokkal Brassóba küldi, hogy így egy menedéklevelet eszközöljön ki részére.

A Brassóból visszatért és megtévesztett vagy megvesztegetett udvari káplán, urát Gritti békés szándékáról biztosítván, rábeszéli, hogy a felszólításnak engedjen.

Jólehet, hogy Czibak balsejtelmait azonban ezen biztosítás nem volt képes elosztatni, de azért a kényszer helyzettől ösztönözve, 200 fegyveres fedezete alatt Brassóba indult. Augusztus 11-én Czibak, Felmér mellett éjjeli táborba száll, hol is Batthyáni Urbán vezetése alatt titkon janicsároktól vétetik körül s vezetőjük által megadásra szólíttatik fel. Midőn a félelmet nemismerő bátor püspök ekkor védelmére fegyvert ragad, a janicsárok a sátor köteleit hirtelen elvágdosván, maga a sátor összeesik s Czibakot alátemeti. Ugy Czibakot, mint kíséretét utolsó szálig lekaszabolták s a püspök fejét Gritti táborába küldték.

Czibak halálával János király egyik leghívebb emberét veszítette el. Ebbeli tájaldalmában s udvarának hangulatát látva, kikre hasonló sors várakozott, a portánál Grittinek visszahívását sürgette. A büntető nemezsis azonban Grittit is majdhamar elérte, mert még mielőtt visszahívták volna, a feldühödt nép fogságba ejti s a bakó kezére juttatja.

*

Czibak halála után 1534-ben, Frater (Martinuzzi)

kerül a püspöki székbe, kiben oly férfiú lép a háborgó politikai események színterére, ki szellemi képessége és gazdag gyakorlati tapasztalatainál fogva hivatva volt arra, hogy az ingadozó Erdély sorsára s vele együtt Magyarország eseményeire is iránytadó befolyást gyakoroljon.

Frater már 8 éves korában apródszolgálatot teljesített Hunyadi (Korvin) János udvarában, ennek halála után pedig (1504-ben), anyja tesseni Hedvig hercegnő, Zápolyai István szepesi gróf nejének udvarába került.

Frater eredeti neve Utjesenovic volt, de anyja családi nevén Martinuzzi-nak is, rendszeresen azonban csak Frater (szerzetes)-nek nevezték.

I. János király Fraterrel, — kit már régebben ismert, — 1527-ben Erdélybe való visszavonulása alkalmával találkozik, ki ekkor a sajóládi kolostorban prior volt. Nagy szellemi tehetséggel megáldva, az uralkodót lebilincseli s ki is őt udvarába hívja meg.

Ez időtől fogva Frater urának leghűbb és legodaadóbb hivei közé tartozott. Az ő politikai ügyességének, fáradhatlan tevékenységének, soha ki nem fogyó leleményességének köszönhető nagyrészt, hogy János király Lengyelországból már 1528-ban Erdélybe visszatérhetett.

Fráter mind jobban és jobban jut királya kegyeibe. Nemsokára a király első tanácsadójává nevezi ki, ki ekkép dicsőséges életpályájának alapkövét teszi le. Ezután következett 1534-ben váradi püspökké, Bihar megye örökös főispánjává és királyi kincstárnokká való kinevezése. Ezen állásokban Frater, bár nem bírt az udvaroncok finom modorával, s csak autodidakta volt, nagy becsü szolgálatokat tesz urának, s ő volt úgyszólván a királyi trónnak fentartó oszlopa.

Nemzetgazdászati téren elért bámulatos sikereit legjobban igazolja azon körülmény, hogy János király, — ki annak előtte folytonos pénzzavarokkal küzdött — több ízben azzal dicsekedett, hogy kincstára mindig telve van.

Fraternek püspökké történt kineveztetése óta, Váradnak ama váltakozó hadakozásokban, melyek I. János és I. Ferdinánd Magyarország uralmáért vívtak, történelmi nevezetességű szerep jutott. Erdélyhez tartozván, János király Váradot birodalma fővárosává tette s hadi műveleteinek bázisául szemelte ki. Itt tartotta udvarát, itt fogadta az idegen fejedelmek követeit is.

A püspöki palotát ennél fogva az udvar befogadására jelentékenyen megnagyobbítják és fényesebben rendezik be.

*

A mily zseniális volt Fraternek működése mindazon téren, mely hatásköre alá tartozott, ép oly rejtélyszerű és megbízhatlan volt politikai iránya, melyet követett. Ha mindjárt Magyarország elszakított részeinek állandó egyesítése, lebegett is szemei előtt, mi ugyan világosan fel nem ismerhető, mégis eszközei megválasztásában, melyeket a következményekre való tekintet nélkül a szükség és viszonyokhoz mérten alkalmazott, nemcsak hogy merészek, de sokszor vészthozóak is voltak.

1538. A bécsi kabinettel folytatott három évi hosszas jegyzékváltás után végre 1538-ban sikerül Fraternek a két hadakozó fél János és Ferdinánd között békekötést létesíteni, melyet I. Ferdinánd király meghatalmazottai: a hercegérsek ludi Wese és Fels Leonhard február hó 24-én Váradon irnak alá. Ezen békekötés értelmében János király élethossziglan megtartja Erdélyt és a Tiszán túli részeket, melyek azonban János király halála után Ferdinándra szállnak, míg János esetleges sarja csupán a Szepességet kapja hercezség gyanánt.

1540. János királynak 1540 június hó 18-án bekövetkezett halálával a váradi békekötés is sírba száll, mert Frater János királynak kiskoru fiát, János Zsigmondot, a békekötés ellenére 1540 szeptember hó 24-én királlyá kiáltatta ki.

Ferdinánd, miután Frater püspökhöz intézett s az ország átadását sürgető felszólítása eredménytelen ma-

radt, Budát, Izabella királyné székhelyét, akarta fegyveres erővel hatalmába keríteni.

E szorongatott helyzetben Frater Törökországhoz folyamodik segítségért s hogy a szultánt a maga részére megnyerje, egyidejűleg két évi adót küld Konstantinápolyba, mi 10 szinarany- és 100 aranyozott csészéből, 40 darab arannyal átszótt selyem ruhából és 30 font vert aranyból állott.

Ezen nem eléggé megfontolt lépés nemcsak végzetlen szenvedést és nyomort hoz az országra, hanem Magyarországnak három részre való szakadását is maga után vonja. Másfél évszázad zajlik le, míg végre hosszas és véres küzdelmek árán sikerül az országot a töröktől megtisztítani s Erdélyt az anyaországhoz újra vissza csatolni.

Frater hívására 1541 június 13-án II. Szolimán szultán a vár felmentése céljából Buda alá érkezik. Utóbbi fel is szabadul, de mely csellel egyidejűleg török kézre is jut. Ezen kedvező alkalmat a törökök arra használják fel, hogy egész Dél-Magyarországot hatalmukba kerítsék.

A Frater-féle politika ezen végzetes eredménye keserű csalódással és mély fájdalommal tölti el a szíveket. A hazafiak, kik a török önzetlen segélyétől remélték az ország egységének helyreállítását, kezdik belátni, hogy a török óvatosan bár, de következetesen az egész ország leigázására törekszik.

A félre nem ismerhető veszedelem, melyet a török hatalomvágy mindkét királyra nézve magában rejtett, az ellentétes pártokat közelebb hozta ugyan egymáshoz, teljes egyesülés azonban azért nem tudott létre jönni, mert Frater Erdély átadásához azt kötötte feltételül, hogy Ferdinánd a törökök ellen védelmi sereget helyezzen el Erdélyben. Minthogy Frater igen jól tudta, hogy Ferdinánd király az öröklött tartományaiban dúló folytonos zavarok miatt egy megfelelő védelmi sereget Erdélyben nem képes tartani, eme feltételt csak kibúvónak kell tekintenünk, melynek ürügye alatt a cselekvés szabadságát akarván magának fentartani, hogy céljainak

egy megfelelőbb politikai alakulást teremtsen. Különben mint következtetni lehet, terve az volt, hogy Erdély sem a töröknek, sem pedig Ferdinándnak meg ne hódoljon, hanem mint egy teljesen független ország önállóan megmaradjon.

1542. Izabella királyné, miután 1542-ben Budát kénytelen volt elhagyni, székhelyét Váradra tette át. A tordai országgyűlés 1544-ben Fratert János Zsigmond nagykorúságáig az ország ügyeinek vezetésével bízta meg, teljhatalommal ruházván fel őt.

1544. Jólehet Frater a kezeire bízott kormányhatalom gyakorlásához értett, de mértéktelen becs- és uralomvágya folytán vetélkedő természete is érvényesült. Eszközökben kimeríthetetlen, a biztos siker reményében soha sem kételkedett. Ugyanakkor, midőn I. Ferdinánd királyt Erdély birtokáról biztosította, Törökországgal is tárgyalt, hogy az országot Ferdinándtól elszakítsa. Urához azonban — kinek sorsával az övé egybefűzve volt — állandó hűséggel viseltetett.

Az udvarnak Váradra való áthelyezése következtében Szt. László városa újra fényes napokat látott. A sok főnemes és országnagy, az udvarhölgyek tündöklő ruháikban, a külhatalmak követei idegenszerű viseletükben, a különböző fegyvernemek csillogó egyenruhái, a székesegyház körül összesereglett ájtatos búcsújárók; a műreemek, szobrok, levél- és könyvtár révén idesereglett számos idegen; művész és tudós, valamint a vár belsejében és a falakon mozgó őrjáratok, mindmegannyi szindús és változatos képet nyújtottak.

*

Míg Nyugat-Európa államaiban az uralkodó béke következtében a kereszténység békés beolvadása által az éjszaki népeknél is az újkor hajnala kezd pirkadni és az antik műveltség utolsó maradványaiból feltámadó modern kultúra nagy virágzásnak indul, addig Magyarország legnagyobb része a minden szellemi és anyagi életet megölő barbár török járom alatt nyög. Csaknem 150

évig tartó harcra volt szükség, míg az ország tespedő állapotából kikelve, képes volt a török jármot lerázni.

*

A János Zsigmond király trónját fenyegető veszedelmek arra birták Fratert, hogy a bécsi udvarral megszakadt tárgyalásokat 1549-ben újra felvegye. Végre hosszadalmas tárgyalások után sikerül 1551-ben Ferdinánd királlyal szerződést kötni, melynek értelmében János Zsigmond Erdély átadásáért Oppeln és Ratibor herczegségeket és Ferdinánd legifjabb leányának Johanna főherczegnő kezének ígéretét kapta. Izabella királyné erre 1551 június 21-én Erdélyben 50.700 gyalogos és 1700 lovassal megjelent gróf Castaldo János császári generálisnak átadta Szt. István koronáját és fiával együtt elhagyta az országot.

1549.

1551.

Frater püspök fáradozásai jutalmául Erdély vajdájává és Dél-Magyarország kapitányává neveztetett ki, mely utóbbi méltóság az őt követő váradi püspököket is megillette. Ezen felül elnyerte az esztergomi érsekséget és III. Gyula pápa a biborosi méltósággal is megajándékozta őt

Azonban mindeme kitüntető méltóságok sem voltak képesek eloszlatni azon bizalmatlanságot, mellyel Castaldo tábornok iránta viseltetett Ferdinánd királlyal szemben 1540-ben elkövetett szószegése, valamint folyton ingadozó, megbizhatatlan politikája, elegendő ok volt arra, hogy szándékainak tisztasága iránt bizalmatlanságot keltsen.

Castaldo tábornok Ferdinánd királyhoz intézett és 1551 november 30-áról keltezett levelében így ír:

«Emberfeletti ész sem képes ezen embert kiismerni. Egyszerre sír és nevet, ígér és megtagad; ugyanazon pillanatban úgy beszél, mint egy angyal s úgy cselekszik, mint egy ördög. Inkább török, mint keresztény; inkább Luczifer, mint Szt. János. Csausai* egyre járnak és

* Egykoron török rendőrök, kiknek parancsnokuk az ügynevezett Csaus-Basi fontos állami feladatokkal volt megbízva.

jönnek a töröktől. Szinte gondolataimat ismeri; abban a pillanatban, midőn gyanúm a legmagasabb fokra hágott, annyira működik Felséged érdekében, hogy tetteit méltányolnom kell. Istenhez fohászokodom, hogy lépteimet irányítsa».

Eme bizalmatlanságot Castaldo titkárjának, Marc Antonio Ferrarinak besúgásai annyira élesztették, hogy végre is gróf Castaldo tábornok Frater elpusztítását tökélte el. A 70 éves agg egyházfőn a gyilkosságot 1551 december hó 17-én alvinczi kastélyában Sforca-Pallavicini őrgróf és Monino spanyol kapitány hajtotta végre. Holttestét csak két hó múlva (1552 február 25-én) temették el a gyulafehérvári káptalan templomában.

*

Frater kormányzóságának idejére esik a váradi vár nagy átalakulása, mely a középkori képből kivetkőztetve, a mai alakját veszi fel.

Ezen nagyszabású átalakulások a fegyvertechnika terén elért sikerek, de kiváltkép az ágyuk behozatalára vezethetők vissza.

A XVI. század elején Olaszországban lefolyt számos háború több város megerősítését tette szükségessé. Így keletkezett 1527 körül az «ó-olasz» bástyás erődítési rendszer. A sánczokon álló és az árkok tűz alá fogására szolgáló tornyokat kellőkép kibővítették és a fegyverek hordképességének megfelelőleg nagyobb távolságban állították fel egymástól. A tornyokat bástyáknak nevezték el, melyekből később az ágyuk tökéletesebbedésével a bástyafalak keletkeznek. A XVI. század vége felé eme erődítése rendszer jelentékenyen javul. A bástyákat megnagyobbították s mint lövévegállást kimagasló orommal látták el. A fősáncz több kiszögeléssel bírt; a bástyák többnyire kazamatákkal voltak ellátva. Ez utóbbi rendszert «új-olasz» erődítési módnak nevezték.

A váradi vár is ezen rendszerhez tartozik, azzal a különbséggel, hogy hiányzanak a kurtinák előtt a védelemre szolgáló ravelinák.

Az egyik ravelina, melynek maradványa még most is látható és a mely egyrészt képezi a sikozaton épült Benes-féle vendéglőnek, csupán a várkapu tűz alá vévésére szolgált és sokkal későbbi időszakban (1732 körül) keletkezett.

Önként érthető, hogy a várat az imént jelzett lényeges átalakítás mellett még számos ágyúval is felszerelték, miket 1541-ben már itt is öntenek. Még száz évvel később is fönáll két ily ágyú az Aranyos- és Veres-bástyán, mint azt az 1632-ik évből való leltározás tanúsítja. Utóbbi szerint a két ágyú «Frater» nevet viselt.

Ugyancsak Frater idejére esik a Vitéz püspök által megszerzett Bálványos várnak teljes átalakítása is, melyet ettől fogva «Ujvár»-nak (mai Szamos-Ujvár) neveznek.

A várnak ez időből való felszereléséről és fegyverzetéről — sajnos — csak igen hiányos adatokkal rendelkezünk. Annyi mindennek daczára megállapítható, hogy a vár őrségéről a tulajdonos, itt tehát a püspökség volt köteles gondoskodni.

Fráter címere — mint vár tulajdonosé — még a XVIII. században is a várkapu felett díszlett.

Frater erőszakos halála után a püspöki szék végleges betöltéseig az egykori várkapitányt és 1552 óta Biharmegye főispánját Varkocs Tamást biztak meg a püspöki birtokok ideiglenes vezetésével.

1552.

Erdélynek átadása úgylátszik igen lassan történt, mert, miként Cnaysel titkárnak 1552-ik évi február 18-án Ferdinánd királyhoz intézett irásából kitűnik, csak február hó 15-én kezdték meg az átadás iránti tárgyalást a váradi várkapitánnyal.

Márctzius hó 4-én jelenti Báthory András, Erdély vajdája, gróf Castaldo tábornoknak, hogy a váradi vár már ő Felsege birtokát képezi és hogy a két helyettes várnagy, valamint 42 gyalogos letették az esküt, hogy a várat mindaddig megvédelmezik, míg az ujjonnan ki-nevezett várkapitány meg nem érkezik.

1552 december 14-én Varkocs főispán Castaldo

gróf tudomására hozza, hogy Várad lakosai titokban a törökkel barátkoznak és hogy árulástól lehet tartani, miért is 1553 február 7-én Ferdinánd király az árulók bebörtönözését rendeli el.

*

A törököknek Magyarország teljes leigázását célzó terjeszkedő politikája az állandó hadikészültség szükségességét vonja maga után, mely okból az ország váraiban szintén állandó őrséget is helyeznek el, miáltal a banderális szervezet önmagától megszűnt. Ezen várőrségek részint német csapatokból (szabad századokból), részint hajdúkból* és huszárokból (nemzeti katonaságból) állottak.

Az állandó hadsereget Magyarországon törvényileg csak 1715-ben hozták be. Az erősségek parancsnokai rendszerint «főkapitány» nevet viseltek.

Eszerint 1552-től kezdve Váradnak is állandó őrsege volt. A XVI. században még nem léteztek külön vár törzskarok, ezek teendőit a szükséghez képest az illető várparancsnok rendelkezései szerint végezték.

A vár őrségéhez tartoztak a fő- és alkapitány, a csapatparancsnokok, a gyalogos és lovas századosok, a hadnagyok, a várispán, a várnagy, a hadbíró, a káplárok és hajdúk (huszárok).

A magyar katonaság felszerelését illetőleg megemlíthetjük, hogy a fegyverzethez általában a lándzsa, a dárda, a kard (szablya, görbe penge), a pallos (egyenes, de hosszú penge), az íj, tegez és nyíl, a bárd (baltának is nevezték), a kézi puska, a vas buzogány, a csákány és az ostor tartozott.

Mint különös felszerelési tárgyak alkalmazásban voltak:

a) a *hajdúknál*: egy rövid cső (karabin), baloldalon a kard, a test körül az öv, jobb oldalt a harci bárd

* Hajdúknak nevezték eredetileg azon lakosokat, kik a törökök elől az erdőbe menekülve, üldözőik ellen állandó rablőháborút folytattak. Ezen elnevezés a mohácsi vész után a magyar gyalogos katonára szállott.

és vállra vetve a kutza, (kaczagány.) A gyalogosok 1572-ig még egy hosszukás pajzzsal is elváltak látva.

b) a *huszároknál*: a sisak, a térdig érő pánczél, a karvédő; baloldalt a kard, jobb oldalt a dárda; jobb kézben a lándzsa, melyen két ágú, bojtjal ellátott zászlócska függött, a nyereg hátúlsó kápájában bőrtokban a kézi fegyver (karabély) s vállravetve a kaczagány.

A kapitányok és lovas századosok ezenkívül a pánczél fölött vörös színű, vászonból készült kabátkát s hátukon, vagy a nyeregben buzogányt is hordtak.

*

Az 1552-ik év adókönyveiből látható, hogy Várad azon időben a következő városrészekből állott, u. m.:

a) a tulajdonképeni város (ez a vár előtt terült el; a mai nagypiacztér és a tőle nyugatra fekvő rész);

b) Szombathely (a várostól nyugatra, Ósi felé fekvő rész);

c) Kandia (még tovább nyugat felé eső rész);

d) Velence (a várostól kelet felé eső városrész);

e) Vadkert (Velenczétől délre, Szöllős-felé eső rész, valószínűleg a mai Csillagváros) és

f) Uj-Bécs (a vár és Körös között fekvő rész).

A vártól délre feküdt a kiterjedt és szépen ápolt püspöki park.

Míg a házak száma körülbelől 3000, a lakosoké 15—20.000 lehetett. Eme szerény számok nem szorulnak bővebb magyarázatra; világos jelei ezek ama vészes és viharteljes időknak, melyek I. Zsigmond király ideje óta Várad felett lezajlottak. Mindazonáltal a hatalmas vár, a büszke székesegyház, melyet koszorúként számos templom és kolostor (mintegy 20 darab) övezett, még mindég elég impozáns benyomást gyakorolhatott a szemlélőre.

*

A törökök hódításvágya, melyet Frater lángeszével tíz évig féken tudott tartani, halála után újra föléledt és II. Szolimán szultán, ki sem Erdélynek Ferdinánd

részére leendő átadásával, sem Frater megöletésével megelegedve nem volt, az erdélyi rendeket majdharmar ama kényszerűség elé állította, hogy vagy visszahívják János Zsigmondot, vagy pedig el kell hogy készülve legyenek arra, miként Erdély általa birtokba vétetik.

Részint a fenyegető viszonyok, részint mivel János Zsigmond hívei között, kik Frater meggyilkoltatása miatt Castaldo gróf iránt gyűlölettel voltak eltelve, az elégedetlenség egyre jobban terjedt, az erdélyi rendek a közelgő veszélyről jelentést tesznek Ferdinánd fejedelemnek. Ferdinánd azonban nemcsak hogy hitelt nem ad az erdélyi rendek eme jelentésének, de sőt még Castaldo tábornokot is, kire máshol volt szüksége, 1553. év vége felé csapataival együtt kirendeli Erdélyből.

1553.

*

Ezidőben kerül a váradi püspöki szék is Zabardy Mátyás által betöltésre, ki nemcsak jeles egyházfő, hanem harczias szellemű vitéz is volt és magas katonai ismeretekkel is bírt.

Hogy fenyegető politikai viszonyokból származható minden eshetőséggel szemben kellőképp el legyen készülve, Zabardy legfontosabb kötelességének tartotta, hogy a várórság folytonos szaporítása, a felszerelés tökéletesbbitése és egy megfelelő mennyiségű eleség összehalmozása által a harci készültséget minél magasabb fokra emelje.

Mivel a népesség a lezajlott háborús időben igen leapadt, a feladat épenséggel nem volt könnyű; mindennek daczára mégis sikerült az őrséget 850 főre (350 lovas, 500 gyalogos) emelnie. Ezen állományból 200 lovas és 350 gyalogos a püspöki uradalom jobbágyai közül lett szedve, kiknek főtartása a püspökségnek évi 1300 forintjába került; a többiek fentartására a király egy bizonyos évi összeget (Acsády szerint 9750 forintot) engedélyezett. A püspök személyének védelmére a saját költségen tartott 25 darabant állott rendelkezésre.

Az ezidőbeli katonai megítélés szerint a vár sikeres

védelmére legalább is 1000 emberre volt szükség. A különbség ezen és a tényleg meglévő szám között nem lett volna jelentékeny, mert az az őrség esetleges jobb minősége által kiegyenlítést nyerhetett volna. Ezen eset azonban nem állott fen, mert a csapatoknak Ferdinánd iránti ragaszkodásuk oly csekélymértű volt, hogy Zabardy emiatt többször panaszkodik a királynak s mint jelzé, félő, hogy a katonák a legelső alkalommal meg fognak szökni.

A katonák megbízhatlansága, a pénzhiány, a lakosság elégedetlensége, melyet Zabardy kiméletlensége idéz elő — voltak azon bajok, melyekkel neki a veszély pillanatában számolnia kellett.

*

Mialatt Zabardy a vár védelmi állapotba való helyezésén munkálkodott, a török betörések a békekötés daczára is napirenden voltak, miáltal a magyarok is a béke megszegésére ösztönöztek.

Midőn a törökök már annyira mentek, hogy 1555-ben a kötött békeszerződés ellenére semleges területen Bala-Szt.-Miklós* várát fölépítik, Zabardy, mint a tiszántúli részek kapitánya, ebben egy Magyarországra nézve elkövetett megszegyenítést látva, a várat rohammal hatalmába keríti és elpusztíttatja.

1555.

Ferdinánd király a harczias püspököt eme tetteért megdorgálja és a békepontoszatok szigorú megtartására utasítja.

A budai basa azonban ezen intézkedéssel nem elégedvén meg, hanem a püspök által véghez vitt lerombolásra azzal felel, hogy Somogy és Veszprém megyékbe tör s azok nagy részét az Ottomán birodalom hatalmába keríti.

* A mai Török-Szt.-Miklós.

VIII. FEJEZET.

Váradnak az erdélyi elégületlenek által való megostromlásától (1556 57), a török ostromig (1598).

III. sz. ábrával.

II. Szolimán szultán erélyes hangja, mellyel az erdélyi rendektől Izabella királyné és az ifjú király visszahívását megsürgeti, mit még az erdélyi elégületlenek és a reformáció hívei is hathatósan támogatnak, valamint ama körülmény, hogy Ferdinánd király a hozzá 1556-ban intézett kérésre sem nyújt kilátást az ország védelmére, arra kényszerítik az erdélyi rendeket, hogy Izabella királynéhoz követséget küldjenek.

1556.

A tulajdonképeni Erdélyben felvetett eszméket, melyek szerint az újólag egy önálló államot képezzen, a szomszédos Biharban is tetszéssel fogadják és a midőn 1556 június havában két oly nagy tekintélynek örvendő férfit, mint Báthory György és Varkocs Tamás (Bihar megyének volt főispánja és Várad várkapitánya) az elégületlenekhez csatlakoznak, Biharmegye lakossainak legnagyobb része is az edélyiek mellé áll. Ennek főoka leginkább ama elkeseredés és elégedetlenségben keresendő, melyet Zabardy püspök túlságos szigora idézett elő.

Majd júniusban Zabardyt is felszólítják, hogy János Zsigmond mellé álljon; válasza azonban elutasító volt, amennyiben kinyilatkoztatta, hogy a törvényes királynak fogadott hűségesküt sértetlenül megfogja tartani.

Varkocs, ki nemcsak Biharmegyét, de a Ferdinándhoz hű Váradot is megakarta János Zsigmondnak

szerezni, Zabardy eme elutasító válasza folytán felingerülve, az erdélyi haderők élén azonnal Várad ellen vonúl, hogy azt hatalmába kerítse.

Csapataival már június vége felé Várad alatt áll, de mivel az erdélyi hadak nagy része még ama várak ostromlásával volt elfoglalva, melyek nem akarták János Zsigmondot elismerni, így a Varkocs parancsnoksága alatt álló csapatok kevés ágyúval is rendelkezvén, többnyire hiányosak és gyengék voltak. (Az ágyúkat például Szeben városától kölcsönözték). Mindezalatt bízott Varkocs a vár bevételében, mert mint annak egykori kapitánya tüzetesen ismerte az erősség minden gyengéjét.

Varkocs közeledtének hírére a lakosok nagy része elhagyta a várost, a többi pedig a várban keresett menedéket. A város, mely csak palánkkal volt körülvéve, minden ellenállás nélkül kerül az erdélyiek hatalmába, kik azt kifosztották. Varkocs, a vár tervszerű ostromát még korainak tartva, azt csak az Erdélyben felszabadult csapatokkal egyetemben akarta ostromolni, így egyelőre csupán arra szorítkozott, hogy a várat körülzárolja és annak a külvilággal való összeköttetését megszüntesse. A magával hozott ágyúkat a délkeleti bástyával (a mai Királyfi bástyával) szemben, mely valószínűleg leggyöngébb lehetett, elhelyezvén, a várat szakadatlanul lövette.

Mint a VII-dik fejezetben láttuk, az őrség mintegy 850 főre tehető, melyhez még vagy 600 oltalmat kereső lakos számítható. Így a várban levők összes száma tehát mintegy 1500 lélekre rughatott. Lőszer és élelemmel Zabardy által bőségesen el volt látva. Hogy azonban az erőd ágyúkkal is megfelelőleg fel volt-e szerelve: az nem tudható. A cs. és k. hadi levéltár adataiból csak annyi vehető ki, hogy Zabardy 1556 áprilisban az udvari haditanácstól három ágyút kér, melyek helyett magát kötelezi, három harangot Bécsbe küldeni. A bejegyzett végzés így hangzik: «a harangok, a kért ágyúkért Bécsbe küldendőek».

Minthogy Zabardy az őrség között vasfegyelmet tudott tartani, katonái vitézül és hősiesen harcoltak.

Már július hava is eltelt de az ostromlók még semmi eredményt sem tudtak felmutatni; azonban a következő hónap egy nagy változást idéz elő. Augusztus hó 12-én ugyanis a vitéz és körültekintő püspök hirtelen elhal az őrség kitűnő parancsnokát elveszíti.

Zabardyt fényes pompával temették el és mint a történet bizonyítja, ez volt egyben az utolsó püspöki temetés is, melyet az ősi vár falai láttak.

Zabardy halálával Várad egyházi köreit nagy aggodalom tölti el jövő sorsuk iránt, s rosszat sejtve, legalább a becsesebb egyházi kincseiket iparkodnak biztonságba helyezni s e célból azokat Ecsed várába szállíttatják át, mivel Ecsed a Báthoryak ama ágának birtokához tartozott, mely Ferdinánd királyhoz hű maradt. Az átszállított kincsek értéke körülbelül 50.000 forintot képviselt. Hogy a szent ereklyék is köztük voltak-e: meg nem állapítható.

A vár védelmének ideiglenes vezetését három előkelő férfiú u. m. Zabardy János (az elhalt püspök bátyja), Kastellánfy Kristóf és Horváth Tamás vették át oly fogadalommal, hogy a várat semmi esetre fel nem adják.

Nehogy a vár és Biharmegye Izabella királynő javára elessék, a várad püspöki szék gyors betöltése parancsoló kötelességgé vált. Ferdinánd király bár elvben helyeselte a javaslatot, hogy ezen fontos helyet Forgách Ferencz foglalja el, mégis fiatal korára való tekintettel azon feltételt szabta, hogy az továbbra is titkárja maradjon, a püspöki széket csupán egyházilag kezelje, míg a tenyegetett Váradot fivére, a híres hadvezér és Magyarország főkapitánya, ki éppen ez időben szabadult ki a török fogságból — Forgách Simon — védje. (Ferencznek püspökké és Simonnak Várad várkapitányává való kinevezése formailag csak 1557-ben következett be). Ezen királyi rendelkezést általános megelégedéssel fogadták s a már lankadó erők új életre serkentek, mert mindenki abban reménykedett, hogy Forgách Simon egy felmentő sereggel majdhamar meg fog érkezni.

Szeptember elején meg is érkezett Forgách, de

sereg nélkül és csak nagy nehézségek leküzdése után tudott a várba bejutni. Habár a segélynyújtás eme különös neme felett a csalódás általános is volt, még is a félelmet nem ismerő, harczias szellemű, vitéz parancsnok megjelenése a már kétségbeeső őrségre buzdítólag hatott és csak jeles intézkedéseinek és ritka hidegvérűségének köszönhető, hogy a vár az őrség megbízhatatlansága daczára is még hónapokon át föntartható volt.

Sőt Forgách az erődítési művek alapos meg szemlélése után oda nyilatkozott, hogy képes a várat még egy egész évig is védelmezni, ha az őrséget megbízható egyénnel kicserélik, illetőleg szaporítják. Ebbeli nézetének Ferdinánd király előtt is kifejezést adott s arra kérte, hogy nyujtson erre kellő támogatást, vagy legalább adjon módot neki, hogy a szükséges embereket maga toborzhassa össze.

Ezt Forgách úgy tervezte, hogy a sereg toborzása idejére a vár védelmét helyettesére bízza és a Felső-Magyarországn szétszórt csapatokat összeszedvén, az így összetoborzott sereggel Várad várát felmenti; mivel időközileg tudomására jutván, hogy Báthory András Huszt várát is erősen szorongatja, egyidejűleg ez utóbbit is fel akarta menteni.

A várkapitány tervét Forgách Ferencz püspök is hathatósan támogatta, sőt késznek nyilatkozott magán birtokainak eladása által öccsét pénzzel segíteni, sőt csapatokat is gyűjteni s azokat személyesen vezetni Várad alá.

Ferdinánd király azonban továbbra is megmaradt abbéli elhatározása mellett, hogy a fölmentő csapatok toborzásával Brandeis kapitányt bízta meg, s úgy Forgách Simont, mint Huszt várának követeit azzal vigasztalja, hogy Brandeis felmentő csapatai mihamarabb meg fognak érkezni.

A király ebbeli elhatározása azonban sikertelennek bizonyúl, mert a magyarországi viszonyokkal ismeretlen Brandeis, több havi fáradságos munkája után sem tudta a reá bízott feladatot megoldani. Így történt azután,

hogy idejét részben térképek készítésével, részben pedig más egyéb lényegtelen dolgokkal Bécs és Huszt között eltöltvén, a huszti vár őrsege — segítség hiányában — kénytelen magát megadni.

Ezalatt az erdélyi rendek meghívására, Izabella királynő fiával Erdélybe jő. Október 22-én történik Kolozsvárt ünnepélyes bevonulása, hol is az ország rendei a királynő előtt hódolnak.

Mínthogy azonban Várad követői itt meg nem jelentek, Izabella királynő Báthory Andrást az Erdélyben nélkülözhető csapatokkal és ostromló sereggel Várad ellen küldte, hogy Varkocscsal egyesülve, eme fontos végyvárat mielőbb hatalmába kerítse. Hogy azonban a vár mielőbb bevehető legyen, az iránt is intézkedett, hogy minden ötödik székely felfegyverkezve Várad ellen induljon és ezzel, ha mielőbb felmentő sereg nem érkezik, Várad sorsa el lesz döntve.

De Forgách kapitány az őrség közt tapasztalható csüggedés daczára sem volt a felmentő sereg megérkezésébe vetett erős hitében megingatható, s hogy az ostromot mentül tovább elodázhassa, több ízben kirohanást intéz, melyek mivel ügyesen voltak keresztülvéve rendszerint sikerrel is jártak. Legsikeresebb a november 11-iki kirohanás volt, a midőn is az őrség mintegy 100 embert lekaszabolt és 150 foglyot, köztük a félelmetes Kapitányfit is a várba hurczolta. E kirohanás alkalmával Forgách fején súlyos sebet kapott.

Varkocs ezen jelentékeny veszteségen felbőszülve november 12-én valamennyi ágyúút működésbe hozza és a várat egész nap löveti, minek folytán kiváltkép a délkeleti bástyában (a későbbi Királyfi-bástya) nagy károkat okoz.

A helyzet Forgáchra nézve napról-napra aggodalmasabbá lón. Mert az őrség nemcsak hogy nagyon is leapadt, de a hosszas ostrom alatt ki is merült s ezenkívül a pénz is teljesen elfogyott, minek következtében a november hóban zsold nélkül maradt legénység között az elégedetlenség tünetei oly nagy mérvben mutat-

kozta, hogy 13-án Forgách már a felmentő sereg sürgős küldését kéri királyától, mert a vár az öt hónapig tartó vivás alatt mindenéből kifogyott.

Varkocs, ki a várbeliek szorult helyzetéről pontos tudomással bírt, november végén megadásra szállítja fel a várkapitányt.

Forgách azonban el nem csüggedve, a felszólítást visszautasítja.

Varkocs erre a várbelieknek tudomására hozta, hogy a november hó 24-én tartott országgyűlés határozata szerint mindazok birtokai, kik 1557. január hó 6-ig Izabella királynénak hűség esküt nem tesznek — elkoboztatnak. Ezen fenyegetés sem tudta azonban a vitéz parancsnokot határozatának megmésztására bírni.

A december hóban beállott nedves, hideg időjárás végre az őrség számára kedvezőbb fordulatot hoz s új reménységár tölti el az immár csüggedő lelkeket.

A folytonos esőzés, mely a fűtőárkokban való tartózkodást lehetetlenné tette, a lehangoltság, mely a hosszas és eredménytelen ostrom folytán a kedélyekre nehezedett, továbbá a legénységnek kimerülése, arra birták Varkocst, hogy a vár ostromával egyidőre fölhagyjon. De nehogy az őrség a téli hónapok alatt élelemmel elláthassa magát és az annyira óhajtott erősbitést megkaphassa, egy jól átgondolt körülzárolást alkalmaz, mellyel az őrséget kiéheztetni akarja. A körülzárolásra csupán a zsoldosokat használta fel, míg a többi katonát haza bocsátotta. A Várad alatt maradt csapatok felett a parancsnokságot Báthory vette át s maga Varkocs is oda hagyta a harcz szinterét.

A körülzárolási szolgálatot oly lelkiismeretesen végezték, miként Forgách minden abbéli fáradozása, hogy a várba élelmiszert juttasson, sikertelen maradt; az élelemmel ennél fogva oly takarékosan kellett bánni, hogy az őrség tényleg éhséget szenvedett. Minthogy két hónapon át már a zsoldot sem tudták kifizetni, nem csoda, ha az őrség között az elégedetlenség oly fokra hágott, hogy állandóan nyílt lázadástól lehetett

tartani, miért is Forgách haditanácsot hív egybe, hogy a további teendők felett határozzanak.

A haditanács úgy határozott, hogy gyors segélyért újlag követséget menesztenek Ferdinánd királyhoz, a várat azonban a válasz megérkeztéig tovább is férfiasan védelmезik, Borbély György és Sebestyén követeket pedig egyidejűleg, hogy Ferdinándot a helyzet felől tájékoztassák, Bécsbe küldik.

1557.

Az 1557-ik év ép oly kedvezőtlen előjelekkel köszöntött be, mint a minőkkel az elmúlt év lezárult. Január 6-án letelt az országgyűlés által megszabott meghódolási határidő s így az őrségnek az ostromerőteljes folytatására kellett elkészülve lennie.

Varkocs Tamás látván, hogy az országgyűlési határozat sem képes, az őrséget Ferdinándtól való elpártolásra bírni, az ostromnak újból való felvételére határozza el magát. Ez okból a szabadságolt katonákat ismét fegyverbe szólítja s midőn azok Várad alatt egybegyűltek, ott Varkocs is megjelenván, újból átveszi a főparancsnokságot.

A vár bombázásának megkezdésével az elégedetlen elemek fékvesztettsége újból felszabadul s január vége felé nyílt lázadásban tört ki és nem csupán az engedelmességet tagadják meg, de a vár átadását is erélyesen követelik.

Forgách, nehogy őt a megadásra kényszerítsék, a legénység minden kérésének teljesítését megígéri, de midőn ennek daczára az őrség hátralékos zsoldja kifizetésének követelése, illetve tagadó esetben a vár feladása mellett foglal állást, a megbomlott fegyelem helyreállítása végett a legszigorúbb rendszabályok alkalmazásától sem riad vissza. De a megzavart erkölcsi egyensúly már nem állítható helyre, a katonák durczásan és hanyagúl végzik kötelességüket és a koronkénti kirohásokat az ellenséges táborba való átszökésre használják fel.

Forgách már az ellentállás legvégső határához jutott, mert sem pénze, sem katonája nem volt. A bástyák

védelmére nincs elegendő embere, az őrség már alig képes egy ponton is kellő ellenállást kifejteni, ezenkívül katonái a folytonos nappali és éjjeli szolgálatban annyira kimerültek, hogy a szakadatlan ágyuzás által rombadőlt délkeleti bástyát nem képes már kijavíttatni. Mindezekhez járul még a visszatérő Borbély követ által hozott azon elszomorító hír, mely a felmentő sereg helyett csak a Brandeis segítő csapataira vonatkozó pusztá ígéretekből állott. A vár igen komoly helyzete egy további önámítást nem tűrvén, a megtartás lehetlensége olyannyira nyilvánvaló volt, hogy a parancsnoknak más választás nem maradt, mint újból egy haditanácsot hívni egybe. A helyzetnek a haditanácsban történt alapos megvilágítása után, február végén a várnak feltételes megadása határozottatik el.

A Varkoccsal leendő tárgyalások bevezetésére február hó 28-án Forgách fehér zászlót tűz ki. Az ellenségeskedést azonnal beszüntették s a megadás módozatainak megállapítására mindkét fél megbízottakat küld.

Hogy Forgách mily törhetetlen hűséggel viselkedett Ferdinánd király iránt, legjellemzőbben mutatja ama föltétele, hogy szabad elvonulás mellett is csak úgy hajlandó a várat feladni, ha márczius 1-től számítandó 40 nap alatt Ferdinánd királytól felmentő sereg nem érkeznek. A kikötött időig fegyverszünet tartandó.

Eme szinte hihetetlenül hangzó feltételt úgy Varkocs, mint Báthory is elfogadja, Forgách pedig még aznap Bécsbe küldi követeit, hogy a királynak a vigasztalan helyzetről és a vár tarthatatlanságáról jelentést tegyenek.

Mágocsi Gáspár, Gyula várának kapitánya, 1557 márczius 14-én levéllileg kitartásra búzdítja Forgáchot, mivel biztos tudomása szerint a felség Balassa Jánosnak toborzási célokra jelentékeny összeget utalt ki s a felmentő sereg Szt. György napjáig (április 24.) biztosan meg fog érkezni. Még egy utolsó reménysugar hat

a várparancsnok szívébe, ki türelemmel vár az ígért segísége.

Midőn márczius 18-án azonban a követek Bécsben a királynál hiába terjesztik elő kérésüket s e szomorú hírt április elején a várparancsnok tudomására hozzák, a védelmező minden fizikai és erkölcsi ereje megtört.

Ferdinánd király megfoghatatlan viselkedésének magyarázatára fel kell említenünk, hogy az akkoriban követett világpolitikája (a római császári méltóság elnyerése és veszélyeztetett nyugat-európai államainak megtartása stb.) figyelmét az erdélyi eseményektől majdnem egészen elvonta.

Különben egy állítólag Forgách Simontól eredő iratból kitünik, hogy Ferdinánd király a törökkel való összeütközést elhárítandó, még 1557 elején felhatalmazta Forgáchot, hogy Várad várát — belátása szerint — fel is adhatja. Ha Forgách ennek daczára még több hónapra át védi a várat, ennek okát a hadiszerecsétől eddig kegyelt vezér nagyfokú becsvágyában kell keresnünk.

Még alig viradt fel április 10-ike, Varkocs követei már is megjelentek Forgáchnál s a február 28-án kötött szerződés határozatainak teljesítését követelték. Forgách adott szavához hiven még aznap elvonult a várból, melyet 9 hónapon át szívós kitartással védelmezett.

Nagy elismeréssel kell adóznunk a vitéz várparancsnoknak, ki a képzelhető legkedvezőtlenebb viszonyok között odaadó ragaszkodással védte a várat s mindent megtett, mire csak ember és katona képes.

Forgách nagy katonai tekintélyéből mit uralkodójával szemben bírt, hogy a vár átadásával sem vesztett semmit sem, kétségtelenül kiviláglik az 1560. évben bekövetkezett báróságra emelésével, valamint később hadvezérként történt alkalmazásával.

Hasonlólag fivére, Forgách püspök is nagy tekintélynek örvendett és szintén kegyeltje volt uralkodójának, mert titkos tanácsossá nevezte ki s alkanczellárrá történt emelése alkalmával, öccsével együtt báróságot is kap.

Kastellánfynak egy az 1557 márczius 13-án a nádorhoz intézett levele szerint a váradi őrség nagy része, mely öt hónapon át zsoldot nem kapott, a feladás után a gyulai várkapitány szolgálatába áll.

A város a hosszú ostrom alatt iszonyúan szenvedett és csaknem teljesen leégett. Varkocs a hosszan tartó ostromért a városon tölté ki bosszúját, mert minden nyilvános és több magán házat felgyújtatott vagy leromboltatott s mint a reformátio lelkes híve, a váron kívül fekvő minden templomot, úgyszintén a Szt. István hegyen épült klastromot is elpusztította.

Az erdélyi rendek még Izabella királyné visszatérte előtt, 1556 márczius havában Szász-Sebesen tartott gyűlésükön határozattá emelték, hogy az ország valamennyi kolostora és zárdája felosztatandó s birtokaik a kincstár javára elkobzandók. Habár Izabella királyné e határozat szentesítését a legnagyobb felháborodással utasítja is vissza, Várad mégsem kerülhette el végzetét, mert az már Varkocs kezében volt, ki ekkor még nem tette le Izabella királyné iránt a hűség esküjét.

Varkocs az összes templomi kincseket jegyzékbe vétette, a püspökség birtokait elkobozta s a káptalan tagjait elűzte. Természetes, hogy ez alkalommal több oly világi egyén is elvonul innen, a ki csak az egyházzal mely összeköttetésben állott.

A püspöki és káptalani birtokok nagyrésze még 1557. esztendőben a világi hű emberek között felosztatott, míg a megmaradt rész, János Zsigmond trónra lépte után ajándékoztatik és adatik el.

A püspöki palota, melynek urai fél évezreden át különféle viszontagságok daczára is hű őrei voltak Szt. László sirjának, pusztán és üresen állott s a katholicismus büszke egyházmegyéje szétdőlvén, hiába várakozott többé új urára.

Sem Forgách püspök, sem az utánna kinevezett váradi püspökök egyike sem székelt többé a várban.

A püspöki- és az országos levéltárt állami felügyelet alatt a Promontoriumon lévő rendházba helyezték el.

Hogy az egykor oly fényes és gazdag Várad mily rendkívül sivár képet tárhatott a szemlélő elé: leginkább mutatja az, hogy Izabella királyné, ki újólág a püspöki palotába tette át székhelyét, rendeleti úton iparkodott Váradot felépíttetni és benépesíteni.

Az ifjú király neveltetését Váradon fejezték be, mert az erdélyi rendek véleménye szerint a hadi tudományokat alaposan és biztosan csak itt lehetett elsajátítani.

Várad főkapitánya és Bihar megye főispánja az 1557. év óta Nyakazó (Kendy) Antal volt.

1558. Izabella királyné halála után (1558) a csak nehezen elfojtott vallási ellenszenv ismét újéletre kel s a már alig csak névből ismert katolicizmus teljesen kiirtatik.
1561. 1561-ben az országos zsinatot is itt tartották meg a protestánsok.

*

1564. 1564 július hó 25-én Ferdinánd király meghal, s fia I. Miksa lép a magyar trónra.

*

1565. Hagymási Kristóf, helyettes* várkapitány engedelmével 1565 július hó 22-én a kincseket kereső reformátusok Szent László király sírját és a székes egyházban lévő többi sírokat is *állítólag* feltörték, a holtak csontjait sírjaikból kiszórták, a katolicizmus még meglevő jelvényeit, a szent képeket is elpusztították.

Minthogy a Promontoriumon lakó Szt. István rend tagjai az új vallást felvenni vonakodtak, még ez évben Váradon élő néhány katolikus családdal egyetemben elüzettek. Az irattárt (a szebeni országgyűlés határozata szerint) Kanisay és Fóris lelkészeknek adták át megőrzés végett.

1566. 1566 virágvasárnapján szólalt meg az egykoron büszke székesegyházban utoljára a szent zsolozsma, mire aztán annak végleges bezárása következett.

*

* Várkapitány Báthory István volt.

Forgách püspök mint egy igen tekintélyes bizalmi férfi, Miksa királynál is kitüntető alkalmazásokat nyer, mégis uralkodójának ilyenéni bizalma sem volt képes az ő határtalan becs- és uralomvágyát kielégíteni. Többszöri előléptetéseknél mellőzést látva, hiúságában megsértődve, midőn az érseki szék és a kancellári méltóságra ismét egy külföldi emeltetik, a királytól egészen elpártol s azon reményben, hogy az ő ismeretei és tapasztalatai János Zsigmondnál nagyobb méltatásra találnak, az 1567 évben ehez csatlakozik, ki is a kiváló államférfit örömmel fogadja.

1567.

Minthogy azonban tehetségét itt sem méltányolták eléggé, 1569-ben a nyilvános szereplés teréről visszalép s Olaszországba költözik.

1569.

Forgách mint jeles történetíró is ismeretes, ki az 1540—1572-ig tartó időközről egy igen becses munkát is írt. János Zsigmond halála után, rokonának Báthory István fejedelemnek meghívására újból visszatér Erdélybe és átveszi a kancellári méltóságot. Magas műveltsége és nagy államtudományi ismereteinél fogva e méltóságában is kitűnő szolgálatokat tesz.

*

János Zsigmond uralkodása alatt az erősen megromogt váradit újra helyre állították. Az 1556/57-iki ostrom alatt teljesen tönkrement délkeleti bástyát Varjassy Baltazár várnagy személyes vezetése mellett alapjából újra felépítették. E bástya 1569-ben készül el s «Királyfia-bástya» nevet kapja.

*

János Zsigmond 1569 október hó 20-ára Váradra zsinatot hívott egybe, hogy a vallási kérdésekben felmerült nézeteltérések felett határozzanak. A király, ki a theologusok által felvetett dogmatikus kérdések megvitatásában több ízben részt vett s miután belátta, hogy az ellentétes nézetek összhangba nem hozhatók, a hat napon át tartó vitatkozásnak azzal vetett véget, hogy kinyilatkoztatta, miként ezentúl birodalma területén.

teljes vallásszabadság uralkodjék s ki-ki azt a vallást követheti, melyet követni meggyőződése parancsolja.

E királyi rendelkezés folytán néhány nap múlva mintegy 3000 váradi lakos tért át az unitárius hitre.

*

1570. János Zsigmond király halála után (1570) az erdélyi rendek Báthory Istvánt emelik a fejedelmi trónra, ki 1562 óta Várad főkapitánya és Bihar főispánja volt. Minthogy emellett 1575-ben Báthory Istvánt Lengyelország királyává is választották, Kristóf öccsét ugyan ezen esztendőben Erdély vajdájává, Ghéczy Jánost pedig Várad kapitányává nevezte ki. Kevéssel ezelőtt (1572-ben) születik Váradon Kristóf fejedelem fia, Zsigmond.

1576. A magyar trónon 1576 óta I. Miksa fia, I. Rudolf uralkodott.

*

Báthory Kristóf uralkodásához fűződik azon feljegyzésre méltó fejedelmi tény, melyben Várad lakói részesültek. Kristóf, ki egykoron Várad kapitánya volt s ismerte a helyi viszonyokat, Várad lakói iránt érzett szeretetének és ragaszkodásának jeléül 1580 márczius hó 10-én kelt adománylevelével «elismeréseül azon körülménynek, hogy Várad lakói a többi városok módjára nem csupán kereskedelemmel, iparral és földműveléssel foglalkoznak, hanem már kora gyermekségüktől fogva a hadi tudományoknak is szentelik magukat s így az országnak mindenkoron hatalmas és megbízható támaszául szolgálnak, Várad összes lakói és azok törvényes utódai nemesi rangra emeltetnek».

Ez alkalommal igen meleg szavakban emlékezik meg «ama törhetetlen hűségről, melyet Várad lakói, az ellenségtől erősen szorongatott bátyja, István fejedelem iránt azáltal tanúsítottak, hogy ők voltak az elsők, kik István érdekében fegyvert fogtak s mellette mindvégig változatlan hűséggel kitartottak». Egyidejűleg kiemeli rendeletében, hogy a Várad számára megállapított nemesi címert, illetve jelvényeket és jogokat minden egyes lakos nemessége jeléül teljes joggal használhatja.

Majd midőn 1600-ban Borbély József és Bornemissza István Várad követei Rudolf király udvarába, Prágába mennek s a város eddig élvezett kiváltságainak megerősítését kérték, egy a márczius 21-én kiállított dekretummal a király az előbb felsorolt kiváltságokat nemcsak hogy egész teljességükben megerősítette, hanem ezenkívül még a később szerzett érdemek elismeréseül a város czimerét sokkal díszesebbé téve, mai formájára egészíti ki.

*

Kristóf 1581-ben bekövetkezett hirtelen halála után Erdélyt 8 éves fiára, Zsigmondra hagyja. A kiskorúság idejére a kormány ügyei Ghéczyre bízták, míg a váradi várkapitányi hivatalt Sibrik Jánosra ruházzák át. A medgyesi országgyűlésen (1588) Ghéczy a kormányzói tiszteletet leteszi.

1581.

Az ifjú uralkodó ekkor Báthory Istvánt — Báthory Boldizsár fivérét — nevezte ki Várad parancsnokává, s midőn ez tisztségéről majdhamar leköszön, 1592-ben nagybátyját, Bocskay Istvánt bízta meg e tisztséggel valamint a biharmegyei főispáni méltósággal is.

1592.

Az ifjú fejedelem uralkodásának első évei zavartalanul teltek ugyan el, de a jezsuiták befolyása nem maradhatott nyom nélkül. A törökök ellen érzett ellen-szenve, melyet vele a jezsuiták czéltudatosan szívattak bele, valamint abbeli törekvése, hogy uralkodását szilárd alapra helyezze, arra birták, hogy 1594-ben Törökországtól elszakadjon és I. Rudolf királyhoz közeledjék. Ezen törekvésében Bocskay István mint az ország első tisztviselője hathatósan támogatta, úgy hogy sikerült neki Rudolf királlyal 1595-ben egyezséget kötni, melynek megerősítéseül Zsigmond, Károly főherczeg leányát, Krisztinát veszi nőül.

1594.

1595.

Erdély lakossága azonban, melynek a töröktől való félelmét a királyba vetett bizalom ellensúlyozni nem tudta, az új politikai iránnyal nem értett egyet, s hogy Erdélyt a török pusztításától megóvja, a népszerűtlen fejedelem letételét követelte. A veszélyteljes helyzettel szemben a

fejedelem tehetetlen lévén, kormányával együtt, nagybátyjához Váradra menekül.

Bocskay felhívására majdhamar összegyűltek a fejedelem hí emberei, u. m Geszti, Kornis Gáspár, Kereszturi, Jósika István és mások, kik a fejedelem újból való beiktatását határozták el. A határozatot közvetlen követték a tények, mert Bocskay nyomban fegyverbe szállította a fejedelemhez hí embereket. A váratlan közbenjött fordulat a Kolozsvárt egybegyűlt országgyűlésre, melyen a rendek ép a fejedelem letételét javasolták, nem maradt hatás nélkül. A meglepetés oly nagy lett, hogy a rendek zavarukban Zsigmondhoz egy hódoló küldöttség menesztését határozták el.

*

1597.

Zsigmond 1597-ben a jezsuitákat akarta Váradra betelepíteni, mit azonban az ellenséges érzelmű lakosság meghúsitott.

*

A Báthory nemzetségből származó fejdelmek uralodása alatt a vár erődítési szempontból is nagyban emelkedett.

Igy látjuk, hogy Báthory István Baldagara Oktavian császári mérnökkel az «Aranyos-bástyát» újra építteti. Ezen bástya, azon aranyos szegéllyel ellátott emléktábla után nyerte nevét, melyet rajta helyeztek el.

A nyugati várkaput 1573-ban építették fel újból.

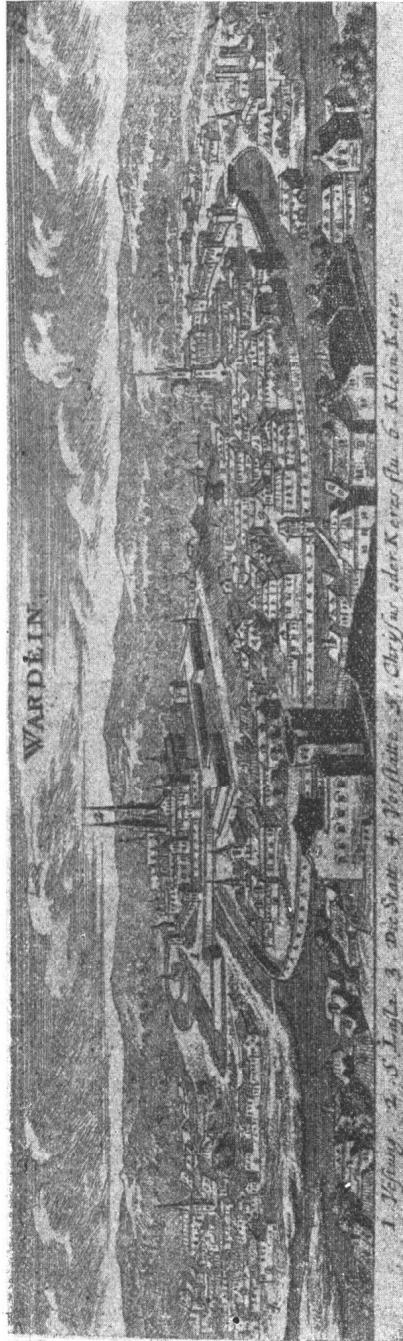
A fa-, illetve földbástya építéséhez 1576-ban fogtak. A munkát hűbéres parasztok végezték. E célból Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyék minden 10 parasztelek után egy munkást voltak kötelesek kiállítani. Az utóbbi bástya, — miként a név is mutatja, — földből volt építve s egymással összefont czölöpökkel megerősítve. E bástya utóbb «Bethlen-bástya» néven ismeretes.

Báthory Kristóf és Zsigmond alatt végre a «Csonka-» és «Velencei-» — (később «Veres-») — bástyák épültek fel újra. Az előbbit Nyilas Mihály, az utóbbit pedig Nagy Tamás mérnök építette.

E nagyszabású munkák költségeinek fedezésére az

Nagyvárad látképe a XVI. századból.

III-ik ábra.

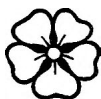
Jelmagyarázat: 1. A vár. 2. Szt. László temploma. 3. A város. 4. Külvárosok. 5. Chrysus vagy Körös folyó. 6. Kis-Körös.

erdélyi országgyűlés 1570—1594-ig a befolyt adóból évi 2—7 ezer dénárig terjedő összeget utal ki.

Minthogy azonban e munkálatok 1594-ben, a mikor a törökkel kötött szerződés felbomlott, még befejezve nem voltak, 1596 november 30-án és ugyanazon év december 8-án kelt országgyűlési rendelettel az említett megyék szigorúan utasítottak, hogy személyre való tekintet nélkül siettessék a munkák befejezését.

*

Ebből a korból, vagy talán egy későbbi időből származhatik Nagy-Várad városának itt mellékelt képe (III-ik számú ábra), mely eltekintve egyes részlet-hibáktól s kissé nagyon is kitüntetett sikozattól, feltűnően hasonlít Ortélius történetírónak Nagy-Várad városát ábrázoló képéhez, melyet a IX-ik fejezetben tárgyalunk.

IX. FEJEZET.

Nagy-Váradnak a törökök általi ostromától (1598), azoknak újabb ostromáig (1660).

IV., V/I., V/II. és VI. sz. ábrákkal.

Báthory Zsigmond, Erdély ingadozó és egészen jezsuita befolyás alatt álló fejedelme, ki magát utóbbiaknak teljesen karjaiba veti, 1598-ban birodalmát I. Rudolf magyar királynak adja át, kitől kárpótlásul Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeket nyeri, mire is Erdély kormányzását Szuhay István váci püspök, Istvánffy Miklós helyettes nádor és Petz Bertalan királyi biztosok veszik át. Ennek folytán Nagy-Várad is a király hatalmába kerül. Várparancsnokká báró Rädern Melchior neveztetik ki, kinek fametszetü arczképét be is mutatjuk.

1598.

Rädern, kinek Nagy-Várad történetében jelentékeny szerep jutott, régi nemesi családból származott, melynek bárói ága a XVI-ik században Ausztriában és Sziléziában volt elterjedve. Melchior a sziléziai ághoz tartozván, Drezdában született s rendkívül gondos nevelésben részesült. Katonai pályáját Németalföldön kezdi meg, majd azután Báthory István lengyel király szolgálatában látjuk, míg később Sziszek várának parancsnoka lett s mint ilyen 4500 emberével 20.000 török ellen hősileg védelmezi a várat.

Báthory Zsigmond a trónról való lemondását megbánva, 1598 augusztus 20-án, a király engedelmé nélkül visszatér Erdélybe s újólaj fejedelmi jogaiba lép.

Bocskay csalódvaj abban, hogy Zsigmond lemondása után fejedelemmé választják, Zsigmond visszatértekor nyomban elpártol Rudolftól és titkon előbbi mellé áll.

IV. ábra.

Friedlandi, reichenbergi és seidenbergi lovag, báró Rädern
Melchior tábornok.

Az ő hatalmas befolyásának sikerül Erdély összes rendeit hódolásra bírni, minek következtében a királyi biztosok Erdélyből kivonulnak.

Nagy-Várad parancsnoka szintén hódolásra szólíttatván fel, azt válaszolja a fejedelemnek: hogy a római császári felségnek tett esküjét hiven megakarja tartani.

Eme határozott válasz után Rädern állhatatosságához és királyához való hűségéhez kétség nem férhetett. Báthory, ki igen jól tudta, hogy Nagy-Váradot fegyverrel kézrekeríteni nem csekély feladat, a hirtelen megváltozott politikai viszonyoknál fogva — amennyiben I. Rudolf és III. Mohamed szultán között a háború kitört — megelégedett azzal, hogy a várparancsnoknak a következő üzenetet küldi: «Miután Nagy-Várad fővára immár a római felség birtokában van, ezt tudomásul veszi, de mivel biztos értesülése van a felől, hogy a várnak a törökök által legközelebből történendő ostrom alá vevése elhatározott dolog, kötelességének tartja a parancsnokot kitartásra és buzgó ellentállásra inteni».

A királyi biztosok szeptember hó 13-án jelentést tesznek Miksa főhercegnek, a király öccsének — ki 1590 óta a magyar csapatok főparancsnoka volt — hogy a török váratlanul Nagy-Várad ostromlására indult. Egyidejűleg azt is jelentik, hogy Báthory fejedelem trónja iránti aggodalmában egy fegyverszünet kieszközlése céljából futárja útján a portának ajánlatokat tett. Végül a vár sikeres megvédése végett ők is javaslatot tesznek a királynak.

E jelentések következtében Miksa főherceg Nyári Pál ezredest szeptember 18-án oly paranccsal küldi Nagy-Váradra, hogy a várparancsnokot kitartásra buzdítsa. Egyidejűleg a várnak, mint őrségi megerősítést 1500 lovast és 10.000 forintot küld.

Ugyanily összeget ajánl fel Báthory is a várparancsnoknak arra az esetre, ha az ő oltalma alá helyezné magát, mit azonban Rädern határozottan visszautasít.

Különös véletlen gyanánt kell felemlítenünk, hogy

ugyanazon napon (szeptember 29-én) kezdték meg a törökök Nagy-Várad és a keresztények Budának ostromát, s ugyancsak minden okozati összefüggés nélkül egy és ugyanazon napon (november hó 3-án) hagytak fel mindketten az ostrommal.

*

Mielőtt az ostrom lefolyásának ismertetésére áttérnénk, amennyire az az utókorra maradt gyér adatok alapján lehetséges, kísértsük meg a vár rövid jellemzésének egy kis futólágos leírását nyújtani.

Mint már az előbbi fejezet végén láttuk, az összes erődítési műveket a jókarban levő Királyfi-bástya kivételével alapjában kijavították, s így erődítési szempontból a vár meglehetősen jó állapotban is volt.

A mellékelt terv, mely a vár és a város akkori képét mutatja be, eredetiben Ortélius Hieronymus történetíró művében található fel. Nagy-Váradnak eddigelé ismert 14 különböző térképe között, szinte határozottan ezt tarthatjuk a legpontosabbnak, mert Ortélius az 1598. évi ostrom vázolásánál, majdnem ugyanakképen írt, mint báró Rädern tábornoknak Miksa főherceghez intézett jelentése hangzik. Különben is ezen térkép általában teljesen megfelel annak, melyet 1692. évben Kaiserfeld Mátyás császári mérnök készített.

Feltűnő, hogy a kurtinák ívbe hajlanak, míg más képeken azok egyenes vonalban ábrázolvák. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a prépostság eredeti megerősítése körfalból állott, mely utóbbiból a századok folyamán a jelenlegi erődítési rendszer csak lassanként fejlődött ki, a térkép hitelessége nem vonható kétségbe.

A belső vár azon helyen állott, hol most zárt háztömb látható; fallal volt körülvéve, melyre 5 darab emeletes óratorony volt építve.

A vár közepén nagy, kővel kirakott lánczos kút állott egy vederral ellátva, míg a kút mellett a székes-egyház a szent szobrokkal terült el.

Ezen épületeken belől, a templomot véve válasz-

Nagy-Várad vára 1598. évi ostromának tervrajza. V/1. ábra.

A térkép jelmagyarátala
a következő:

- A) A vár.
- B) Szt. László temploma
- C) A püspöki udvar.
- D) A Csonka-bástya
- E) Az Aranyos-bástya
- F) A Velencei-bástya.
- G) A Királyi-bástya.
- H) A Fa- (föld-) bástya.
- I) Nagy-Várad városa.
- K) A külvárosok
- L) A török sáncok.
- M) A törökök tató arkai.
- N) A török tábor.
- O) A tatár tábor.
- P) A Nagy-Körös.
- Q) A Kis-Körös.

pontnak, egy háromszögalaku tér, az úgynevezett püspöki udvar volt.

A templomnak két fő- és két melléktornya volt. Valamint a tornyok, akként a templom hajója is téglával volt fedve. A tarkára festett téglák különböző színek szerint (vörös, sárga, zöld), mértani ékítményeket (ornamenteket) ábrázoltak. A két főtornyot egy-egy arany gombból emelkedő feszület ékesíté. A székesegyháztól a Királyfi-bástya irányában több emeletes épület (számvévő írószoba, azután a kulcsárlakás, tisztartó, tűzmester, élelmező stb. lakása) állott. A Királyfi-bástya közelében lévő palota eredetileg püspöki lakosztályul szolgált s később Izabella királynő és udvara számára rendeztetett be, míg végül idővel a várparancsnokok laktak benne.

A templom előtt észak-déli irányban több földszintes ház állott egymás mellett melyeknek szárnyai egy-egy emeletes toronnyal voltak ellátva s maguk az épületek, a tiszték, legénység és a mester-emberek lakásait s az istállókat képezték. Fegyver-, élelem- és lőszerraktárak a kazamatákban voltak elhelyezve.

A külső erődítés már az ekkori időben a maihoz hasonló alakzattal bírt; a bástyák azonban nem voltak rekesztékekkel ellátva, a kazamaták csak csekély fokú oldalpáztázást engedtek meg. A nyugati várkapu felett volt a várnagy lakása.

A várat csak egy 16 ölnyi széles árok vette körül, melyet a Csonka- és Aranyos-bástyák között a Körössel egy csatorna kötött össze.

Az árkot vízzel a mai Peczéből — akkori Kis-Körösből — látták el.

Ezen Körös-ág Velenczén keresztül folyván, az úgynevezett felső malmot is hajtotta, s a Királyfi-bástyától keletre (a mai villamos művek telepének keleti sarkánál) ömlött az árokba, hol szabályozható zsilippel volt ellátva. A Csonka-bástyával szemben lévő külső várfalban egy kivezető csatorna volt.

A víz rendes magassága egy ember nagyságú volt.

A külvilággal való összeköttetést két híd közvetíté-

tette, melyek közül a nyugati várkapunál levő felvonó, a keletinél levő pedig szétszedhető szerkezettel bírt; veszedelem idején az előbbit fel-, az utóbbit pedig bevonták.

A vár külső fala (kontereskarpe) körülbelül sáncz magasságú volt. Kifelé a síkozat egyre laposodott, s az akkori lőtávolságnak megfelelőleg 250—300 lépés széles lehetett.

Magának a városnak megerősítése igen kezdetleges volt. A mai Sz. László-tér keleti szegélyén egy szabadon levő kőfalból állott s így mintegy 500 lépés hosszú lehetett, mely egyik végével a Körösre, míg a másikkal a Kis-Körösre (Peczére) támaszkodott s előtte terült el a két folyót összekötő csatorna. A fal két végén négyszög alakú alacsony torony állott, egy harmadik torony a közepén a kapu felett, a negyedik pedig a kapu és a déli torony között volt elhelyezve.

A Kis-Körös két egymással párhuzamosan haladó ágot képezett melyek közül az északi a mai Kapuczinus-utcza meghosszabbításában, míg a déli a Szacsvay-utczában folyhatott. A déli ág a mai Kert-utczában lévő Pecze hidig nyugati irányban haladt, itt északnak fordult s a felső ággal egyesült.

Az említett fal folytatását a tulajdonképeni várig a Körös mentén palánk, a Kis-Körös hosszában pedig fonott sövény kerítés képezte.

Külső erődítmény gyanánt szerepelhetett ama nagy, kőből épült szilárd ház, mely állítólag Ghéczy István várparancsnoksága alatt keletkezett, a mai Zöldta-utcza keleti végén állhatott, s valószínűleg a város sánczolatánál mentsvár gyanánt terveztetett. (A mellékelt tervezeten ezen épület a város falán kívül fekszik, az elhelyezést illetőleg itt tehát valószínűleg tévedés forog fen).

A vár őrsege az ostrom előtt alig rúgott 1000 főre, melynek fentartása havi 3500 forintba került. A havi zsold következőkép volt megállapítva: a hadnagy 8 frt., a lovas zászlóvivő 5 frt., a zászlóvivő 4 frt., a káplár, kürtös és dobos 4 frt., a lovas és gyalogos részére fejenként 3 frt.

Mint előbb említettük, Miksa főherczeg az őrséget jelentékenyen megerősítette, úgy, hogy az a szőkevényeket nem számítva, az ostrom megkezdése előtt mintegy 2000 főre tehető.

A vár felszerelése sem lehetett valami kifogástalan állapotban, mivel Rädern kérésére ugyancsak Miksa főherczeg látta el azt elegendő puskaporral, lőszerrel, fegyverekkel, ágyúkkal és egyéb hadi kellékekkel, melyeket 24 szekérrel hordtak össze.

Hogy az ostrom alatt tényleg mennyi ágyú lehetett használatban: határozottan nem tudható. Előttünk csak 12 ismeretes a következő nevek, illetve számjegyekkel ellátva: u. m. 2 drb. Magnificus Thomas Varkoch, Co. (*mes*), Cobhoriens (*Bihariensis*) et Summus Divi Regis Ferdinandi Capitanus factum curavit 1553; 2 drb. Szádvári Bebek; 4 drb. Báthory István; 3 drb. Frater és 1 drb. Sólyom névvel.

Az ágyúk 3, 7, 10, 28, 30 és 35 fontosak voltak.

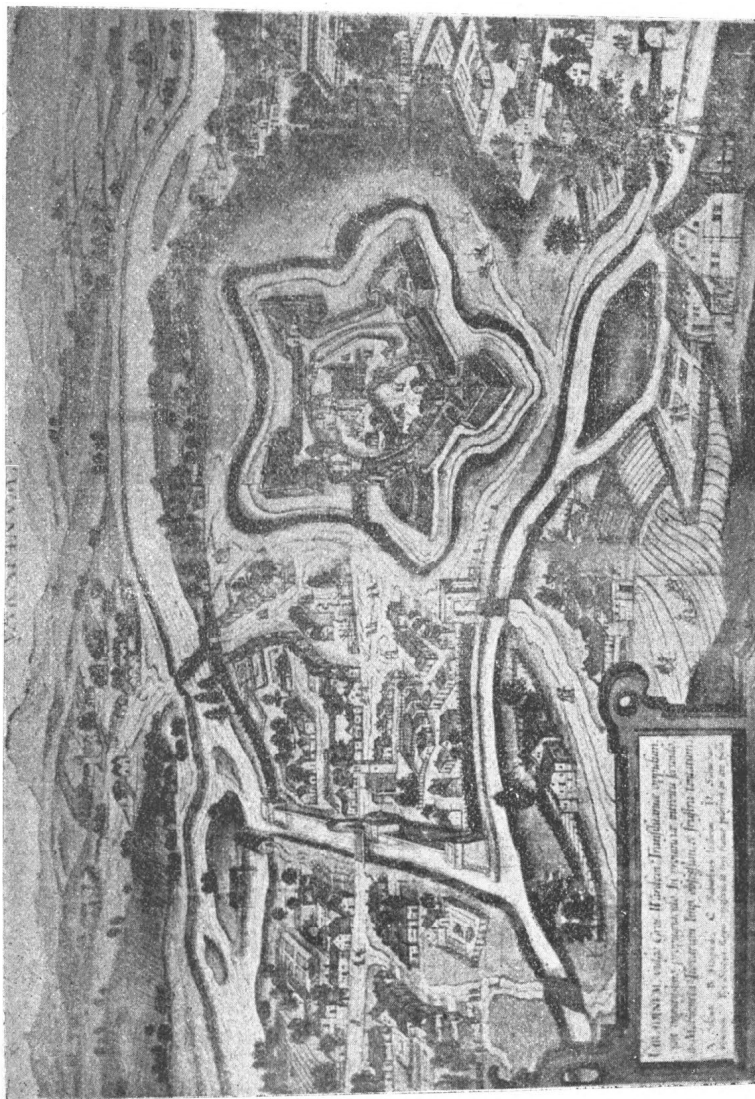
*

Ha egyrészt az Ortélius történetíró által készített térkép hitelességéhez kétség nem fér, úgy másrészt az V/II. ábrán feltüntetett, a Dr. Tóth Szabó Pál történelmi művéből átvett térkép hitelessége sem vitatható, mert egyes részletektől eltekintve, a két terv majdnem mindenben teljesen egyezik.

Mínthogy utóbbi térkép emellett azon igen nagy előnnyel bír, hogy azon a vár sokkal szabatosabban van feltüntetve, mint azt az Ortélius térképen látjuk, ez okból egy pontosabb tájékozhatás elősegítése végett — ezen rajz feltüntetése is kívánatosnak mutatkozott.

*

Az ostrom lefolyásáról Rädernnek 1598 november 4-én kelt és Miksa főherczeghez intézett eredeti jelentéséből, — mely a kremsieri herczegprimási levéltárban van elhelyezve — nyerünk részletes és kimerítő tudósítást. Ebből látható, hogy Rädern mindent elkövetett, hogy

Magyarázat: Vár, általában Nagy-Vár, mint Erdély kulcsa, a legerősebb végvár. — Maga a helység a törökök második betörése alkalmával Mohamed császár által meg lett szállva, de a vár sikertelenül ostromolva.
A. Szakmár. B. Kórház. C. Olaszi előváros. D. Velencei külváros. E. A király lovasszobra és a három ércszobor.

a várba német őrseget hozzon, mi Király György ezredes engedelmével sikerült is. E célból első sorban is Ribisch Gottfried sziléziai alezredest gyalogosaival, valamint az eredetileg Szatmárra irányított 150 hajdút Nagy-Váradra rendelte.

Midőn szeptember hó 20-án Ribisch Nagy-Váradra ért, 4 zászlóalja közül 2 a várban, 2 pedig a városban lett elhelyezve. (Egy zászlóalj (Fähnlein) kerekén 350 emberből állott. Vajjon a zászlóaljak (Fähnlein) tényleg az előirt létszámmal bírtak-e: nem tudjuk. A «Fähnlein» elnevezés a 30 éves háború vége felé a «század» viszonyát fejezi ki.) A sziléziai csapatokkal egyidejűleg vonult be Rottwig Melchior alezredes is 1500 lovasával,* kiket Rädern Püspökiben helyezett el.

Szeptember 24-én Stépán István 300 német és magyar lovassal parancs szerint az ellenség kikémlésére indult ki. Hajnalban törökökre talált, kik öldökölve és rabolva kisdedeket és nőket sem kimélve pusztították a vidéket, magukkal hajtván az összes marhákat.

Rädern, ki a törökök gyujtogatása által a vár közelében körülbelül egy mérföldnyire okozta tűzfényt észrevette, Stépán távolmaradása felett való aggodalmában Nyári Pál ezredest 3 zászlóaljjal s a még hátra maradt lovasokkal fél mérföldnyire segélyül utána küldte, míg ő maga 4 zászlóaljjal Nagy-Várad közvetlen közelében maradt. Eme készenléti állásból néhány huszár, köztük Pécsi Ferencz, megúnva a hosszas várakozást, Rädern parancsa nélkül elvágtatott; hosszabb vártatva néhány foglyúl ejtett darabanttal s néhány levágott török fejével térnek vissza.

Szeptember hó 25-én reggeli 8 órakor a törökök már közvetlen Nagy-Várad közelében vannak s barbár kegyetlenséggel perzselik fel a közelfekvő falvakat. Úgy e napon, mint szeptember hó 26., 27. és 28-án, midőn

*Valószínűleg azon 1500 lovas, kiket Miksa főherczeg küldött Nagy-Váradra.

a törökök a hajnali órákban a városba akartak behatolni, több kisebb, de véres összeütközések fordultak elő.

Szeptember 28-án két francia nemes és hirneves katoná, Lakitan Kristóf és Daussi Monsur a várba menekül.

Szeptember 29-én az ellenség teljes erővel a várnak rontott, miből délutáni 5 óráig tartó ütközet fejlődött ki. Este a várostól háromnegyed mérföldnyire táborot ütött a török. A nap folyamán tartó harc alatt 350-nél több darabant, köztük Pataki Pál és Vajda Márton kapitányok, továbbá Pécsi Ferencz és Vajda Ferencz huszárok, az utóbbiak lobogó zászlóval szöknek meg a várból.

Szeptember 28-án járt le néhány darabant szolgálati szerződése. Rädern, ki a szerződést meg akarta velök újítani, hogy őket nagyobb hűségre bírja, a megszökött darabantok hátralévő zsoldját, valamint egy hónapi bért (3 tallért) előre akart nekik kifizetni. A katonák azonban nem akartak további szolgálatra szerződni s zendülést támasztván 4 tallért követeltek azon megokolással, hogy ezredesük állítólag ennyit ígért volna nekik. Midőn ezt ezredesük kereken megtagadta, még halállal is megfenyegették azt. Rädern a béke helyreállítása érdekében a 3 tallérnyi zsold elfogadására akarta őket bírni s kilátásba helyezte, hogy Miksa főherczegnél elbocsátásuk esetére egy fél havi ingyen zsold folyósítását is kieszközli számukra. Minthogy ezen ajánlatot sem fogadták el s elbocsátásuk hangos követelése mellett döngették a kaput, Rädern tábornok nem tehetett egyebet, minthogy a békeség helyreállítása érdekében a követelt 4-ik tallért is kifizette nekik.

A török félkör alakban táborozott a várostól északkeleti irányban. A tábor egyik szárnya Micske mellett (fél mérföldnyire a vártól), míg a másik egynegyedmérföldre volt északra a meleg fürdőktől. A sereg körülbelül 48.000 embert számlált s Omár pasa (Saturelsi szerdár) parancsa alatt állott.

Rädern belátván, hogy a nagykiterjedésű városi

erődítéseket csekélyszámu gyalogosaival meg nem védheti, magát a várost kénytelen volt feláldozni. E célból azt szeptember 30-án felgyújtatta és a Király György parancsnoksága alatt álló 500 nagy-váradai lovas, valamint a szerződtetett huszárokat a várba rendelte. Midőn Rädern a váron kívül levő sziléziai lovasoknak a várba való vezetésére Bornemisza Miklós parancsnoksága alatt álló 200 huszárt kirendelte, ezek legnagyobb része, a letett húségeskü daczára, gyalázatos módon megszökött.

A város lakosai közül minden kényszereszköz alkalmazása daczára is Rädernnek alig sikerült száz embert a várba hozni, a többi titkon elmenekült. A szükséges óvintézkedések megtétele után a parancsnok a vár kapuit bezáratta.

Alig vették észre a törökök, hogy a város lángban áll, a fosztogatást azonnal megkezdették. Ezen alkalmat Rädern arra használta fel, hogy 150 hajdúval kirohanást intéz. Heves utcái harcra támadt, melyben vagy 100 törököt lekaszaboltak, számos lovat zsákmányul ejtettek és 2 törököt elfogtak. A foglyok bemondása szerint a török tábor 200.000 főre rúgott.

Október hó 1-én azzal kezdték meg a törökök az ostromot, hogy sánczokat ástak s a vár árok vízének kimerítéséhez fogtak. Október 2-án a vár alá nehéz ágyúkat hozatván, azokból a székesegyház két főtornyát lövették, melyeken jelentékeny sérüléseket okoztak.

E napon Rädern a német katonáktól a húségesküt kiveszi s fölesketi őket arra, hogy az ellenséggel semmi nemű beszélgetésbe nem bocsátkoznak, semmi gyanús dolgot nem művelnek s végül hogy a vár feladására még csak nem is gondolnak. A ki ez ellen vétene, vagy valamely gyanús körülményt föllebbvalóinak azonnal tudomására nem hozna, kötél általi halállal büntetendő. Ezután Rädern is esküt tett, hogy teste és élete, vagyona és vére mindaddig az őrségé, míg a várban együtt maradnak. Rädern jelszavához híven «Nec auro nec ferro» mindvégig kitartott.

Erre kinek-kinek kijelölték a megvédendő részeket:

Így jutott a Föld-bástyára Király György ezredes, a palota melletti Királyfi-bástyára Nyári Pál ezredes, a Csonka-, Aranyos- és Velencei-bástyákra pedig Ribisch Gottfried alezredes.

Október 3-án a magyar őrség is mint a német, hasonló hűségesküt tett. E napon az ellenség csónakokon a vár árkán átkelt és felgyújtotta a Fa-bástya gerendáit. Az őrségnek azonban majdhamar sikerült a tüzet eloltani.

Október hó 5-én éjnek idején újólág sikerült a töröknek az említett bástyát lángba borítani, de az őrség azt ez alkalommal is ismét idejekorán eloltja. Minthogy a megsérült mellvéd csupán földdel telhányt fapillérekből állott, annak közelében Rädern futóárkokat húzat s a mellvéd őrizetére néhány magyar darabantot helyez el ottan.

Október 6-án az ellenség a felső malomnál a Peczének az árokba ömlésénél a vizet felfogta s a Királyfi bástya közelében iparkodott azt az árokból levezetni. E nap éjjelén sikerült a töröknek, a magyar őrség hanyagsága folytán a Királyfi-bástya mellett lévő hidnál akna-nyílást rakni.

E mulasztás miatt úgy a vétkes kapitány, mint az őrség is Rädern parancsára kivégeztetett.

Október hó 7-én négy hajdú a mellvéden lebo-csátkozván a törökre veti magát, azokat onnan elűzik s eszközeiket zsákmányúl ejtik. E vitéz tettért Rädern száz tallér jutalomban részesítette őket. Az elűzött törökök azonban nemsokára újra befészkeltek magukat s folytatták a megkezdett aknamunkát.

Október 8-án a nyakig vízben álló és az akna-meneten dolgozó törökökre a Föld- és Aranyos-bástyákról kézi fegyverekkel és mordálllyal lövöldöznek s közülök többeket le is lőnek; a törökök azonban ennek daczára oly serényen dolgoztak, hogy majdhamar oly mélyen vájíták magukat a falba, hogy többé már nem lehetett hozzájuk férni. Rädern a Királyfi-bástyán ellenaknát akart furatni, de mivel a bástya építési módja erre alkalmatlannak bizonyult, tervét abban kellett hagyni.

E napon egy hajdú is kiszökött a várból.

Október hó 9-én Rädern Miksa főherceghez egy magyar nemes urat küldött, gyors segélyt kérvén tőle. A válasz szerint, melyet Székelyhid András darabant hozott s miért száz tallér jutalomban részesült, Miksa a kért segélycsapatok mielőbbi útnak indítását helyezte kilátásba.

Jólehet, hogy Rädern annak tudatában, miként a magyar sereg Buda ostromával van elfoglalva, a kilátásba helyezett segélyben nem igen bízott, mégis maga a hír a katonákra jó hatással volt s erkölcsi erejüket fokozta.

Október hó 10-én nem fordult elő semmi különös esemény.

Október hó 11-én délben a törökök észrevevén, hogy a Fa-bástya futóárkaiba rendelt őrség alszik, csónakokon azonnal átkeltek az árkon; a 25 főből álló őrségre rajta ütöttek s közülök néhányat lekaszaboltak s a többit a mellvéd mögé úzték. Erre két baltával és csákánnyal felfegyverkezett török a mellvédre ugrott. A gerendákat iparkodtak kivágni és a mögötte lévő földréteget az árokba húzni. A töröknek eszerint fényes nappal sikerült a Fa-bástya alá befészkelnie magát s így az utat az akna lerakásához egyengeti. Ugyanez nap a Csonka- és Királyfi-bástyák aknáiba is sikerült a szükséges puskaport elhelyezni.

Október 12-én már mindkét aknát fel is robbantják és pedig a Királyfi-bástya alattit reggeli 7 és 8, a Csonka-bástya alattit 8 és 9 óra között. A robbanás azonban nem sikerült s ez alkalommal az erősen kifelé tóduló puska a törökök közül többeket megölt, míg mások súlyos égési sebeket szenvedtek. A sikertelen akna-robbanás dacára is két órán át ostromolta a felbőszült török a Csonka-bástyát, de a legkisebb eredmény nélkül, mert minden rohamuk fényesen lett visszaverve.

Erre az ellenség éjjel-nappal azon fáradozott, hogy a bástya földtömegét az árokba húzza; a szemben lévő szőlőhegyen sánczot hányat és négy ágyúval szereli azt fel. De a nagy távolság miatt az ágyúkkal sem tudtak célzt érni.

Október hó 13-án a Csonka- és Királyfi-bástyák alá újból aknákat helyeznek el, melyeket az őrségnek legjobb igyekezete daczára sem sikerült meggátolni.

Október hó 17-én reggeli 8 órakor működésbe hozták a Csonka-bástya alá rakott aknát. A robbanás ezúttal borzasztó pusztítással járt, mert nem csupán a Csonka- és Fa-bástya közötti híd, hanem ez utóbbinak szárnya is 22 öl szélességben légbe röpült. A faltörmelék annyira betöltötte az árkot, hogy az ellenség azon már most száraz lábbal gázolva át, foghatott a rohamhoz. Az általános zavar pillanatát arra használták fel a rohamra készen tartott csapatok, hogy a vár felett elterülő füst és porréteg oltalma alatt a támadt részbe hatoljanak. Bár a kedvező viszonyok folytán 13 századot sikerült is nekik a sánczra hozni, s bár délutáni 4 óráig a Csonka-bástyát is hevesen ostromolták, mindezek daczára végül mégis kénytelenek voltak nagy veszteséggel és 8 zászlójuk hátrahagyásával visszavonulni. Király György ezredes bár e harcban karján két lösebet kap, helyét mégsem akarván odahagyni, Lélesdi Jánost adták melléje, kivel mindvégig vitézül védte a sánczot. Úgyszintén súlyosan megsebesült egy magyar asszony is, ki egyik kezében karddal, a másikban kövekkel felfegyverkezve a német csatlósokat vitézségre buzdítva, halálmegvetéssel rohant az ellenségre.

Október hó 18-án ismételt és délutáni 3 óráig tartó s az említett bástyák ellen intézett rohamokkal erőlködött a török a védelmezők erejét gyengíteni, de ez alkalommal sem tudott említésre méltó eredményt elérni.

Október hó 19-én Rädern tábornok Székelyhíd nevű darabantot írásokkal ismét Miksa főherceghez küldi segélyért. Bár Székelyhíd eskü alatt kötelezte magát a visszatérésre, Rädern hiába várakozott a válaszra, mert a hírnök nem jött többé vissza.

A rendkívül tevékeny ellenségnek október 20-án sikerült az erős Királyfi-bástyát felrobbantani s azon egy 29 öl széles rést nyitni. Az ellenség erre a 16 öl széles és még elég vízzel telt árkot bámulatosan fáradságos

munka után földdel, üres hordókkal, rőzsével és azokra rakott deszkákkal töltötte ki. Ezen előkészítő munkálatok után a vezénylő basa az egyes bástyák előtt kézszenlétkben tartott csapatokat rohamra vezényelte. Bár délutáni 3 óráig roham-rohamra következett s az elesetteket, sebesülteket és kimerülteket új meg új csapatok váltották fel, még sem voltak képesek a váltakozó harcban itt-ott elért előnyt állandóan megtartani.

Miksa főherczeghez intézett jelentésében Rädern egész nyíltan bevallotta, hogy nem bízott abban, miként az ostrom elején kétezer főből álló erős és harcra képes, jelenleg azonban nagyon megfogyott, s az utolsó hét folytonos rohamai és a fárasztó őrszolgálat által lecsigázott őrsége képes legyen az ellenségnek a mai napon teljes erővel intézett rohamának ellentállani.

Október hó 21-én délelőtt 11 órakor a Csonka-bástya alá helyezett aknát újólág felgyújtották s az előbb említett 3 bástya ellen rohamra mentek, mely a sötétség beáltáig tartott.

E napon a Királyfi-bástyán egyik púskaműves vigyázatlansága folytán egy veszedelmes robbanás történt, mely alkalommal több német- és magyar tiszt, köztük gróf Isolano Márkus János főszertár hadnagy, — ki vitézségével és tudományával az erősségnek nagy hasznára volt, — továbbá Zetliz alezredes, a francia Daussi Monsur és még mások veszedelmesen megsérültek.

Hogy az ellenség eme szerencsétlenség s az általa okozott zavar és rendetlenség daczára is valamennyi ponton visszaveretett, úgy az főkép Nyári ezredes érdeme, ki félelmet nem ismerő s a legnagyobb veszély pillanataiban is egyaránt vitéz magatartásával a már-már csüggedni kezdőket új meg új vitézségre serkentette.

Nyárit Rädern tábornok egy a Miksa főherczeghez küldött jelentésében rendkívül kiemelve, őt annak különös kegyeibe ajánlotta.

Október hó 22-én több ízben intéztek eredménytelen rohamot a vár ellen.

Október hó 23-án, egy pénteki napon*, az ellenség pihenőt tartott.

Október hó 24-én, mintegy az előtti nap mulasztásait pótolandó, igen hevesen, de ugyancsak eredmény nélkül ostromolták a várat. E nap azonban mégis gyásznapot jelent a vár történetében; este 6 órakor lehelte ki ugyanis a súlyosan megsebesült vitéz Király ezredes lelkét.

Halotti ágyán családját Rädern generális kegyeibe ajánlja azon kéréssel, hogy az osztrák ház iránti hűségére és érdemeire való tekintetből pártolná árván maradt, vagyontalan övéit, hogy azok császári és királyi felségének, az özvegyek és árvák atyjának kegyeiben részesülnének.

Október hó 25-én a nagy esőzések következtében megáradt Körös és Pecze folyók elöntötték a török sánczokat és futóárkokat s a hidakat és átjárókat magukkal ragadták, minek folytán a sánczokban elhelyezett törökök táboruktól el voltak vágva. E kedvező körülményt Rädern kirohanásra akarta felhasználni, de csekély számú őrségének már kimerült fizikai erejére való tekintettel e tervéről le kellett mondania.

Október hó 26-án, az áradással borított területre való tekintet nélkül, Omár basa a bástyák ellen újólág rohamra vezeti harczosait. De a vezér erélye és szívós kitartása sem képes a folytonos, sikertelen rohamok folytán már elkedvetlenedett harczosokba elegendő vitézséget önteni, miért is kísérlete ez alkalommal is hajótörést szenvedett.

Az a nagy veszteség, mely a törököknél erkölcsi tekintetben észrevehető volt, a vár őrségénél testi fogyatkozásokban mutatkozott, mert az számbeli erejéből sokat veszítvén, annyira leapadt, hogy a bástyák kölcsönös védelmére alig jutott már csak 12—16 elcsigázott ember.

Október hó 27-ikét az ellenség a Csonka- és Királyfi-bástyák negyedszeri aláaknázására használta fel.

Október hó 28-án hajnali 4 és 5 óra között észre-

* Ez a törökök vasárnapja.

vették az őrszemek, hogy a törökök az előtte való napon ásott aknákba puskaporral telt zsákokat helyeznek el. Ennek megakadályozására egy német puskaműves néhány emberrel a vár faláról lebocsátkozik s már két puska-
poros zsákot sikerült is eltávolítaniok, midőn ép a harmadik zsák elhordásával volnának elfoglalva, két, zsákot czipelő török jelent meg váratlanul az akna bejáratánál. A puskaműves, látván a veszedelmes helyzetet, lélekjelenlétét nem veszítve el, villámgyorsan a törökökre veti magát s földre tepervén őket, a puska-
poros zsákot meggyújtja. A robbanás következtében ívalakban felrepült falazat úgy a két törököt, mint a közelben dolgozó társaikat is maga alá temette.

Mivel az aknában szerencsétlenül járt törökök hírneves aknamunkások voltak, Rädern hulláikat kiásatta s bizonyos hatáskeltés okából fejeiket a vár fokára tűzette.

Október hó 29., 30. és 31-én az ellenség mivel a Csonka-bástya alatt két akna elhelyezésével volt elfoglalva, rohamkísérletet nem tett.

November 1-én eme két aknát felgyújtják, még pedig a Fa-bástya mellett 9 és 10, míg az Aranyos-bástya felől 11 és 12 óra között. Minthogy egyik robbanás sem sikerült, a rohamra készen álló és a végsőkig felbőszült csapatok immár mind a három bástya ellen egyidejűleg intézett, szakadatlan rohamokkal akarják magukat kárpótolni, melyeket azonban Ribisch alezredes és katonái hidegvérü ellenállással mindannyiszor visszavertek.

Öt heti sikertelen küzdelem után végre belátja a török, hogy a további ostrom, melyet eddig is teljes erővel és a legnagyobb eréllyel folytatott, a kívánt eredményre immár alig vezethet, annyival is inkább, mivel a csapatok, a szakadatlan, fárasztó munkálatok s az eredmény nélkül járó rohamok következtében elcsüggedtek, a vezénylő basa az ostrommal felhagy.

Ezen határozatot valószínűleg a november hó 2-án tartott haditanácsban hozhatták, mert november 3-án

a hajnali órákban ágyúikat már a táborba kezdték visszaszállítani. Ezután még aznap felkerekedvén s miután a még épen maradt házakat elhamvasztották, Szolnokon át Buda felé vonultak.

Mialatt a törökök utolsó bosszújukat a szerencsétlen városon kitöltenék, táborukból sok keresztény fogoly szökik meg és menekül a várba.

A törökök elvonulása után Rädern a kivívott diadal öröme, a vár összes ágyúiból üdvlövéseket tétetett s e napot fényes hálaadó istentisztelettel is megünnepelték.

Az elvonult ellenségnek az 5 heti ostrom körülbelül 13 ezer embere életébe került. De az őrség is nagyon megfogyott, alig maradt meg 700 ember.

A vár borzasztó károkat szenvedett, a falak és bástyák csaknem teljesen szét voltak rombolva s rajtuk helyenkint óriási rés tátongott.

Köszönettel és bámulattal kell a vitéz őrségnek adóznunk, mert csakis az ők hősie ellenállásuknak és állhatatos kitartásuknak tulajdonítható, hogy Magyarország eme nagyfontosságú végvára, a túlnyomó ellenség ellen is a kereszténység birtokában maradt.

Rädern tábornok — ő felsége további intézkedéseig — a várparancsnokságot ideiglenesen Nyári Pál ezredesnek adja át s ő maga november 5-én, több előkelő török fogollyal, zsákmányúl ejtett zászlókkal s egyéb hadijelvényekkel a kassai királyi táborba ment, hol nagy tisztességgel fogadják.

A vitéz tábornok jutalmúl lovaggá üttetett, táborszer-naggyá lépett elő s titkos tanácsosi méltóságot nyert; ellenben Omár pasa hadvezér, ki sem Nagy-Várad sem pedig Győrnél győzelmet aratni nem tudott, szerencsétlen kimenetelü vállalkozásaiért a szultán által halálra ítéltetett s életével kellett hogy lakoljon.

Rädern utolsó hőstette — 1600-ban — Pápa bevétele volt, melyet a zsold ki nem fizetése miatt fellázadt francia és vallon zsoldosok a törököknek

akartak átadni, már az ostrom alatt megbetegedvén, ezután majdhamar 1600-ban Német-Bródban elhalt*.

*

Kevéssel Rädern tábornok eltávozása után a Preuner nevét viselő ezredet tették a váradi várba. Várparancsnok az érdemekben gazdag és kipróbált hős katona, báró Nyári Pál ezredes lón, kit valószínűleg ez alkalommal emeltek a bárói méltóságra. Nyári, ki időközben tábornokká lépett elő, várparancsnoki tisztét 1603-ig viselte s egyidejűleg Eger és Szolnok kapitánya, Bihar, Heves, Mármaros, Kraszna és Közép-Szolnok megyék főispánja s ezenkívül pohárnok is volt.

*

Midón I. Rudolf király, ki régiségbúvár hírében is állott Miksa főhercegnek a nagy-váradi vár ostromáról szóló jelentéséből arról nyert tudomást, hogy a várban több művészi kivitelű szobor is van, ezeket muzeuma számára Bécsbe akarta szállíttatni. Ezen kívánságának 1598 november hó 15-én keltezett s Miksa főherceghez intézett irásában ad kifejezést, ki is erre a kassai táborból következőleg válaszol:

«A várban tényleg vannak művészi kivitelű szobrok, de ezek a magyar szent királyokat ábrázolják, miért is a nép kegyeletteljes szeretettel függ rajtuk. Hogy külömben az mily becsben tartja e szobrokat és mily csodás hatást tulajdonit nekik, mutatja azon körülmény, miként az utóbb kiállott ostrom alatt a katonák a vár fokáról több ízben kiáltották le a törököknek, hogy fáradozásuk úgyis hiába való, mivel a szent szobrok minden veszedelmet elhárítanak a várról. A törökök, hogy eme, az egyház által állított szobrokat megpillant-hassák, oly magas sánczot építettek, hogy a vár udvarába betekintést nyerhettek. Innen, azon szándékkal, miként a szobrok elpusztítása által a beléjük vetett

* Siremléke (1610-ben emelve) Csehországban a friedlandi prépostsági templomban van.

bizodalmat megtörjék, azokra több jól irányzott lövést tettek, de sikertelenül».

A főherceg azzal zárja be tudósítását «hogy úgy a népben mélyen gyökerező hit, valamint a szobrok óriási sulyánál fogva az azok elszállíttatásához való ragaszkodást javasolni nem tudja».

Ő felsége e levélre 1598 december 14-én válaszolt, melyben azt mondja, hogy tévesen lett értesülve, mert ha tudomása lett volna arról, hogy a szobrok szent tárgyak, nem pedig világi emlékek, úgy sohasem kérte volna azokat.

*

Erdély politikai eseményeire visszatérve, mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy Rudolf király Báthory fejedelemnek 1598 augusztus 20-án történt visszatérését semmikép sem nézte jó szemmel és iparkodott őt az országból mielőbb eltávolítani. Az ingadozó Zsigmond erkölesi nyomás alatt, 1599 márczius hó 17-én újólág lemondott trónjáról, de nem Rudolf, hanem — miután Bocskay István a neki felajánlott koronát elutasította, — unokaöccse, Báthory András bitoros javára, mely lépés újólág nagy bonyodalmaknak lett szülő oka. A királyhű Bocskay, András fejedelem felszólítására csak úgy volt hajlandó meghódolni, ha őt királya a neki tett esküje alól feloldja.

1599.

Rudolf király, ki az Erdélyben végbe ment trón-változásról csak április 12-én értesül, Miksa főherceghez még aznap parancsot küld Kassára, melyben meghagyja, hogy Nagy-Várad és a végvárok a szükséges eszközökkel azonnal felszerelendők. Egyuttal parancsot küldött Mátyás főhercegnek, a magyar csapatok főparancsnokának s későbbi magyar királynak is, hogy a vezetése alatt álló csapatok egy részét azonnal Erdély ellen indítsa.

Eme erélyes intézkedések daczára Mihály, az oláh vajda közbelépése folytán a bécsi udvarban több hónapig tartó határozatlan magatartást tanusítanak, melyet az

önző czélokot követő vajda a saját javára igen ügyesen használ ki. A románok nemzeti hőse, Mihály vajda ugyanis, jól lévén értesülve az erdélyi eseményekről, arra kérte Rudolfot, hogy a fejedelemséget az ő számára elfoglalhassa.

A királyi táborban erre bekövetkezett fejtelenséget Mihály vajda arra használta fel, hogy 1599 október 28-án seregével Erdélybe tör és András seregét Sellemberk mellett (Nagy-Szeben közelében) megveri, a szerencsétlen András fejedelmet pedig Lengyelországba való menekülése közben megölik.

Csak ekkor kezdett a bécsi udvarnak Mihály öszinteségébe vetett bizalma megingani, minek folytán november elején Basta tábornagy parancsot kap, hogy Erdélybe bevonúljon, ki is november hó 6-án a Tiszát átlépi s miután a váradi várból 400 lovast vett magához, 3000 gyalogos és 2000 lovassal bevonult Erdélybe, Nagy-Váradon csupán egy század gyalogságot hagyván vissza.

Báró Nyári várkapitány embereivel ekkor már Bocskay táborában volt, ki Kolozsvár mellett gyűjtötte egybe a királyhú csapatokat. Bocskay és Basta egyesülése után Nyári először is Belényes váracsát, november 15-én pedig Szilágy-Somlyót, a Báthoryak családi fészket foglalta el, hol Báthory Istvánt I. Rudolf király iránt való hűségre felesketi.

November hó 16-án Bocskay levélben azon kéréssel fordult Rudolf királyhoz, hogy Erdélybe mielőbb egy kormányzót nevezzen ki, mert attól lehet tartani, hogy Mihály vajda az elfoglalt Erdélyt a maga számára akarja megtartani.

Báthory Zsigmond, ki az erdélyi eseményeket éber figyelemmel kísérte, deczember hó közepe táján Huszár István megbízottját Bocskayhoz küldi, hogy Rudolf királynál megkegyelmeztetése iránt közbe járjon.

Deczember 29-én Szent-Jobb várában Bocskayval tanácskozást folytattak, melyen Nyári báró is részt vett. Erre Nyári Huszárt Nagy-Várad várába csalja, hol őt

foglyúl ejti, de majdhamar újra szabadon bocsájtja. Eme ingadozást báró Ungnad Dávid tábornagy, királyi biztos Nyárihoz intézett levelében erősen megrózza s végül megemlíti, hogy bár Nyári hűségében nem kételkedik, mégis tanácsosnak tartaná, ha a nagy-váradi várban csupán német őrséget helyezne el és a magyar csapatokat a váron kívül hagyná szállásokban.

Időközben Basta tábornagy és a gyűlölt Mihály vajda közötti s az Erdély feletti túlsúly elnyerése végett keletkezett nyílt versengés veszedelmes mérveket kezdett öltetni. E versengés alatt a szegény nép szenvedett legjobban, mert abban a gyanúban, hogy a másikkal hódol, mindkét részről keserves sanyargatásoknak volt kitéve.

Ily körülmények között Báthory Zsigmond fejedelemnek nem volt nehéz, az általános elégedetlenséget a maga előnyére felhasználva, egyre több és több hívet szerezni meg.

1600. évi április 22-én jelentik a királyi biztosok ő felségének, hogy az oláh vajdában nem lehet bízni és Nagy-Várad várának kellő őrséggel való megrakása sürgősen szükséges. Herberstein altábornagy jelentése szerint Nagy-Várad várában csak csekély számú, rosszul fizetett és gyarlón élmezett német őrség van s attól lehet tartani, hogy könnyen az ellenség kezére jut, miért is megbízható és hű parancsnok kinevezését s elegendő élelem és lőszer küldését kéri.

1600.

*

Ezenközben az erőszakos Basta és Mihály közt teljes törésre került a dolog. A feszültség tetőpontjára hág s a fegyvererő eldöntése mindinkább fenyeget. Az ellenségeskedések elhárítása céljából Mihály vajda Rudolf királytól nyíltan Basta elmozdítását és Erdélynek 5 felső-magyarországi megyével együtt (ezek között Bihar is és a nagy-váradi vár) való átengedését követeli, sőt a török behívásával is fenyegetődzik.

Rudolf király, a kin már időközben a kedélybaj jelei

kezdetek mutatkozni, az irányadó körök ellenzése daczára is, szeptember 12-én kelt legfelsőbb leiratában Erdély kormányzását Mihály vajdának engedi át. A királyi rendelet azonban elkésve érkezett Erdélybe, s azt az események megelőzték, mert Basta szeptember 18-án Mihály vajdát, Miriszló mellett megtámadta, megverte és az országból kiűzte s ezzel az, szereplését Erdélyben ezuttal be is végezte.

Bocskay István, kit a királyhú párt Zsigmond fejedelem visszahívásával és az országra zúdított mérhetetlen bajok előidézésével vádolt, Bihar megyében fekvő Nagy-Kereki birtokára kényszerült visszavonulni, miután az október 25-étől november hó 4-ig Léczfalván székelő országgyűlés számüzetéssel sújtotta.

1601.

Midőn 1601 február 3-án tartott országgyűlésen Zsigmondnak sikerül tejededelemmé való kikiáltását újlag kieszközölni, Basta egy bevégzett tény előtt állva, seregestől kivonult Erdélyből.

Zsigmondnak, a fejedelmi székből való megerősítése végett I. Rudolf királyhoz intézett kérelme meghallgatásra nem talált.

Míg az erdélyi rendek a király és a fejedelem között keletkezett viszálykodásból folyó fenyegető veszély elhárítása felett tanakodtak, addig a kegyelmet nyert Mihály vajda Bécsben fondorkodik és sikerült is neki Erdély elfoglalására és Zsigmond fejedelem elűzetésére az engedélyt kinyerni.

Miután az uralkodó óhajára Bastával ismét kibékült, seregét Felső-Magyarországon szervezte s 20.000 főt meghaladó hadával július 12-én Szatmárról Erdélybe indult. 1601 augusztus 3-án Goroszló mellett ütközetre került a dolog, hol Báthory csatát veszti.

Azon vasszigorral, mellyel Mihály vajda és Basta a népet sanyargatta, öntudatlanul is a forrongás talaja lett előkészítve, melyet Bocskay István néhány év múlva Erdély felkelésére oly sikeresen tudott kizsákmányolni.

Meg kell még említenünk, hogy Basta és Mihály vajda között újra kitért ellenségeskedés az utóbbinak megöletésével ért véget és Zsigmond fejedelem trónja

iránti igényéről 1602-ben végérvényesen lemond, Erdély pedig újólaj a magyar királyok jogara alá kerül.

1602.

*

A török ostrom alatt megrongált és még helyre sem állított nagy-váradí vár falait, valamint a siralmas állapotban levő várost 1603-ban egy heves földrengés nagy mérvben megrongálja s az 1604-ben megismétlődő földrengés azt csaknem teljesen elpusztítja.

1603.

1604.

Az akkori várkapitány Concini Cyprian, valamint Felső-Magyarország kapitányának belgiojosoí Barbiani Jakabnak serény fáradozásai sem voltak képesek a háború és elemi csapások okozta pusztításokat helyre hozni.

Az 1604-ik év politikai eseményei kétségbeejtő állapotban lepik meg a várat.

A Basta rémuralma által Erdélyben előidézett forrongó elégedetlenség, a jezsuiták befolyása alatt álló I. Rudolf király által a protestánsok elnyomása, valamint azok templomainak bezárására kiadott királyi rendelet következtében, 1604-ben nyílt felkelésben tört ki. Ehhez járult még az a körülmény, hogy Barbiani Bocskayt kompromittáló levelek miatt, melyeket Bethlen Gáborral váltott, igazolásra a rakamazi táborba rendelte. Mivel azonban Bocskay a felszólításnak eleget nem tett, a nagy-váradí várkapitány Barbiani rendeletére szent-jobbi kastélyát dúlta fel.

Ezen eljárást, az erdélyi menekültek és elégedetlenek arra használták fel, hogy Bocskayt a portával összeköttetésbe hozták s miután a török Bocskaynak hathatós segílyt ígért, egész Erdély és Felső-Magyarország fegyvert fogott s Bocskay 1604 október 15-én a felkelők élére áll.

Időközben Barbiani Capreoli tábornokot Erdélyből, Dampierret Lippárol és Petz János ezredest Kassárol csapataikkal Rakamazra rendelte, honnan az egyesült seregek élén Nagy-Kereki ellen indult, hogy Bocskay kastélyát hatalmába kerítse. Október 15. és 16-ika

közötti éjjel Barbiani Diószeg közelében, míg az előre tolt Petz 3500 főnyi csapatával Álmosdon táborozott.

A felkelők tudomást szerezvén erről, az Álmosdon táborzókra hirtelen rajta ütnek és a meglepett tábort szétugrasztják. A sebesült Petz fogságba került s a felkelők nagy hadizsákmánnyal megrakodva Debreczenbe vonultak, hogy Bocskayval egyesüljenek.

Eme részleges vereség után Barbiani seregével Nagy-Váradra vonult vissza, honnan Tokajon át Kassára indul.

1605.

1605 február 22-én Bocskayt Erdély fejedelmévé választották s ugyanez év április 20-án, midőn is a nagy-várad, eperjesi és tokaji várak kivételével egész Felső-Magyarország az ő birtokában volt, Magyarország fejedelmévé is kikiáltották, mit a török is elismert azáltal, hogy neki fejedelmi jelvényeket küldött.

Bocskaynak azon törekvése, hogy Nagy-Váradot is meghódolásra bírja, a bár másfél évig tartó körülzárolás alatt sokat szenvedett őrség hősi ellenállásán megtörött; Bocskay pedig, mivel elegendő ereje nem volt, egy tervszerű ostromlásra nem gondolhatott, így csupán a körülzárásra kellett szoritkoznia. Majd ezt követően az 1605-ik év végén béketárgyalásokat kezdeményez, melynek egyik feltételeül fejedelemségének elismerését s a Tiszáig terjedő terület átengedését követelte. A tárgyalások, melyeket a beteg király nevében Mátvás főherceg vezetett, az 1606. évi június 23-án kötött bécsi békével nyertek befejezést, mely szerint Bocskay az erdélyi fejedelemség és a Tiszáig terjedő részek birtokába jutott.

1606.

1606 november 22-én történt a nagy-várad várátadása, miután a császári őrség elvonult.*

1606 december 29-én Bocskay mérgezési tünetek

* Több magyar, valamint Hadzsi Khalfa török történész is azt mondja ugyan, hogy Bocskay közvetlen az álmosdi ütközet után Nagy-Várad felé indult, a várat rövid ostrom után bevette és hogy az ott talált német katonákat mind lekaszaboltatá; ezen állítás valódisága azonban a fenti adatok által megczáfoltatik.

között elhalt és Rákóczi Zsigmond, Erdély eddigi helytartója lépett Erdély trónjára, de aki már 1608 márczius 11-én Báthory Gábor javára lemond.

1608.

Ez időben a magyar trónon is változás áll be, amennyiben I. Rudolf, öccsének, II. Mátyásnak Magyarországot a többi országokkal együtt átengedi.

*

A példátlan kegyetlenség, melyet Báthory Gábor uralkodása alatt tanúsított, alattvalóit lassankint teljesen elidegenítette tőle. Az elfojtott elégedetlenség mind nagyobb és nagyobb mérveket öltött, míg végre 1612-ben az alattomos áskálódás, melynek célja Báthory eltávolítása volt, egész nyíltan üzetik.

1612.

Előbb az elpártolt Ghéczy András, később pedig Bethlen Gábor iparkodik, a törököt nagy ígéreték árán terveinek megnyerni. Ez utóbbinak sikerül is a porta bizalmába jutni. Így történt azután, hogy Bethlen 1613 augusztus 17-én török segély-sereg élén Erdélybe betör, hogy Báthoryt elűzze.

1613.

Az ingadozó trónjáért aggodó fejedelem még február havában segélyért fordul a királyhoz, de mivel a császári seregek még nem érkeztek meg, Nagy-Váradra volt kénytelen menekülni, melyet oly nagy sietséggel vitt keresztül, hogy egy nap alatt 14 magyar mérföldet tett meg lóháton. Azonban a Nagy-Váradon remélt biztonságba jutásában is csalódott, mert a büntető nemezis sújtó kezét itt sem tudta elkerülni.

Néhány elkeseredett erdélyi főúr, kikkel a fejedelem örökös viszályban állott, már hosszabb idő óta azon tanakodott, mikép lehetne a zsarnok uralkodót láb alól eltenni. Végül a fejedelem megöletését határozták el. A gyilkosság végrehajtásával Szilassy János a tokaji vár egykori ezredese és Nadányi Gergely hajdú kapitány, — kikkel Báthory legkegyetlenebbül bánt — lettek megbízva. Bár ezek kezdetben vonakodtak is a tervet végrehajtani, később azonban Décsi Gáspár prédikátor rábeszélésének engedtek, ki, hogy aggodalmaikat eloszlassa,

a zsarnok fejedelem meggyilkolását, egy az Istennek tetsző dolognak mondotta. A nemesek erre felkeresték ugyan Báthoryt, de megbánásukban a tett végrehajtása nélkül tértek vissza, s bejelentették Décsinek, hogy a lelkiismeret furdalás elrabolván léleknyugalmukat, így a reájuk bízott feladatot végre nem hajthatják.

A fejedelemnek majdhamar ezután mégis bekövetkezett meggyilkolásának történetét Szilassy ezredes, Ferdinánd főherceghez intézett jelentésében a következőleg írja le:

«Midőn Forgách Zsigmond országnádor által Felső-Magyarországon össze toborzott katonákkal ő felsége parancsára Báthory segélyére az erdély provinciába küldtettem, tudomást szerezve a fejedelemnek Nagy-Váradra történt meneküléséről, oda indultam. Mielőtt csapataimmal hozzá csatlakoztam volna, személyesen bemutatkoztam a fejedelemnek s ő felsége legkegyelmesebb segélyét ajánlottam fel neki, s egyúttal kikértem intézkedéseit csapataim elhelyezését illetőleg. Megegyezésünk szerint, veszedelem esetén a gyalogság a várban, a lovasság pedig a város határán fog elhelyeztetni.

Minthogy azonban katonáimat nem tartotta elegendőnek, embereit időnként Szombathely és más községekbe küldötte ki, hogy a még érkezendő segélycsapatok felől hírt hozzanak. Hírnökei azonban azzal a jelentéssel tértek vissza, hogy ő felsége részéről egyéb segélyre nem számíthat.

Báthory bizalmas embereitől tudomásomra jutott, miként a fejedelem oda nyilatkozott volna, hogy a csekély számú csapatokra tekintettel, ha az ellenség fölbukkanik, nem tehet egyebet, mint engemet a töröknek kiadni s vele egyezséget kötni. Midőn ennek megvalósítására két polgárt Skander basához Debreczenbe akart küldeni, arról győződtem meg, hogy a fejedelem Nagy-Várad várát ő felsége akarata ellenére s a magyar korona vesztére kész a töröknek átengedni.

Minthogy Báthory ebbeli szándékát előttem is több ízben is hangoztatta, ő felsége iránti köteles hűségem-

ben Báthorynak eme könnyelmű és a kereszténységet veszélyeztető tervét előkelő hivei szemei elé tártam, s egyuttal ajánlottam nekik, hogy a hazaárulót tegyék el láb alól.

Az ellenség közeledtéről naponként beérkező hírek arra birtak, hogy Báthory megöletését siettessem.

Báthoryt, október hó 20-án hálósobájában saját kardjával kellett volna megölnöm, de e terv kishitűségen hajótörést szenvedett. Erre a kivített a következő napra halasztva, más tervet eszeltem ki. Rábeszéltem a fejedelmet, hogy másnap, október 21-én csapataim megtekintésére jöjjön ki velem a váron kívül fekvő táborba. Az előváros alatt saját emberei közül ötvenet helyeztem el.

Midőn Báthory október 21-én kocsiján megjelent, reálóttek; hogy magát védje, kocsijából hirtelen kiugrott, de két kísérőjével együtt lekaszabolták. Népcsődület és nagyobb zavargás megakadályozása végett az illető katonákat őrizet alá vétettem.

Ezután Ghéczy András és Kamuthi Farkassal arról tanácskoztunk, mikép lehetne a várat ő felsége számára biztosítani. Mivel attól lehet tartani, hogy a török Bethlen tanácsára az Erdélyhez kapcsolt várat is ostromolni fogja, nevezett urak hajlandók voltak ő felsége csapatait a várba őrség gyanánt befogadni.

Legalázatosabb véleményem szerint tanácsos volna, ha ő felsége az itteni ezredesnek, Rhédey Ferencznek és Ghéczy Andrásnak, kik hű alattvalók, levelet küldene és őket legmagasabb kegyéről biztosítaná.

Részemről ez ügyben minden lehető meg fogok tenni.

Annak megítélését, hogy Báthoryval való eljárásom helyes vagy helytelen volt-e: császári Fenséged legmagasabb ítéletére bízom. Ha ezáltal kegyre érdemesítetem, úgy Fenséged belátására bízom ő felsége kegyelmének személyem iránt való megnyilatkozását, mi engemet csak további hű szolgálattételre fog sarkalni».

Hasonló tartalmú levelet* írt Ferdinánd főhercegnek 1613 november 2-án Abaffy Miklós Tokaj kapitánya is, de e szerint a gyilkosság eszméje ő tőle indult volna ki.

A fennebb idézett levéltől eltérőleg többek között a következőket írja:

«Forgách Zsigmond tábornok engemet Báthory fejedelem segélyére Nagy-Váradra küldött, hol nagy tisztelességgel fogadtak.

Báthory megöletését én és Ghéczy János (?) határoztuk el.

Mínthogy a fejedelemnél nagy kegyben állottam azon feladatot nyertem, hogy Báthoryt termeiben felkeresve, s kardját megtekintésre tőle elkérve, a fejedelmet ott helyt azzal konczoljam fel. Midőn megtekintés ürügye alatt kérésemre Báthory kardját kezembe adta, ösztönszerűleg a falon függő törhöz nyúlt, mondván, hogy «ez még a kardnál is biztosabb eszköz». Mínthogy e tervem a fejedelem lélekjelenléte miatt nem sikerült, Ghéczy maga vette kezébe a dolgot, felkeresvén a fejedelmet azt jelenté neki, hogy a segélycsapatok között azon hir kapott lábra, hogy félelemből Ecsed várába menekült, miért is e téves hir elosztatására feltétlenül szükségesnek tartja, hogy másnap a katonák előtt mutakozzék».

Magát, a fejedelem megöletését Szilassyval egyezőleg írja meg, a gyilkosság napjából azonban október 27-ét említi és azt mondja, hogy Báthory holtestét a Peczébe dobták.

Mint igen érdekes körülmény megemlítendő még, hogy Báthory gyilkosai sem kerülték el sorsukat, mert míg Ghéczy a bakó keze alatt adta ki lelkét, addig a többiek Medgyesen a felbőszült tömeg dühének estek áldozatul. Mínthogy az ellenség eddigi magatartásából az volt következtethető, hogy a vár

* Ortélius krónikájában e levélről említés nincs téve, míg a Szilassy ezredesé szórul-szóra meg van írva. Úgy látszik tehát, hogy Abaffy levele nem hiteles.

nézve félelmes veszély, egy csak alapot nélkülöző feltevés lenne, Szilassy ezredes küldetését befejezettnek látván, csapataival ismét elvonul.

*

Nem sokára reá Ghéczy néhány hajdú kapitánnyal Kolozsvárra ment, hol a törökök által időközben Erdély fejedelmévé megtett Bethlen Gábornak adták át Nagy-Váradot.

A szatmári vár ezredese tiltakozott ugyan a dolgok illetén megoldása ellen s azt követelte Bethlentől, hogy Nagy-Váradot ő felségének engedje át, mit azonban Bethlen nem volt hajlandó megtenni. Szintúgy eredménytelen maradt II. Mátyás fenyegetése is, hogy őt Erdély trónján mindaddig el nem ismeri, míg Nagy-Váradot neki át nem engedi, vagy legalább is a várban német kapitány alatt közös őrséget nem tart.

A nagyváradi kapitányi hivatallal Bethlen Rhédey Ferenczet bízta meg.

Bethlen korának egyik legkiválóbb férfja volt s joggal illeti őt meg a dicsőség, hogy Erdély legjelesebb fejedelmei közé tartozott.

Uralkodása közben 1614 november vége felé ő alatta 1614. tartották Nagy-Váradon az országgyűlést.

Jólehet, hogy a magyar király Bethlent 1617-ben 1617. névleg elismerte, de azért rossz szemmel nézte és kicsinylőleg bánt vele. Eme folytonos kicsinylés azon eszmét érlelte meg Bethlenben, hogy tekintélyét és függetlenségét fegyverrel vivja ki. Bethlen ezen jövődöbeli terveire vezethetők vissza mindama intézkedések, melyek Várad várának akkori, még mindig siralmas állapotából leendő kiemelését, illetve újra felépítését czélozták.

Hogy Nagy-Várad várának a követendő harcokban mily fontos szerep juthat: azt a fejedelem iménti törekvéseiből láttuk. És valóban Várad volt Erdély kulcsa, valamint egy szerencsétlen kimenetelű ütközet esetén egy kiválóan alkalmas támpont vagy menhely is.

1661.

Ezek alapján azután 1618 február 24-én a várnagy írásbeli rendeletet kap, hogy a szétrombolt védműveket legnagyobb gyorsasággal javíttassa ki. A várnagy jelentését majdhamar megtéve, tudatja a fejedelemmel, hogy feladata igen nehéz, mert a szükséges kövek beszállítása hosszú időt vesz igénybe.

Minthogy Bethlen mindezek daczára parancsának azonnali és gyors teljesítéséhez ragaszkodott, a várnagy, János Zsigmond uralkodása óta pusztán álló s az 1603. és 1604. évi földrengések folytán elhagyatott és romban heverő székesegyházat lehordatta és a köveket a bástyákba építette.

Ilykép a várat nemcsak hogy helyre állították, hanem ezen kitűnő anyagból még a régi Föld- vagy Fabástya helyén uj, a fejedelemről elnevezett «Bethlenbástyát» is építik.

Míg egyrésről a templom lehordása által a régi emlékművek utolsó maradványait törölték el a föld színéről, addig másrészt az utódok emlékezetéből is lassanként eltűntek az azok iránt táplált kegyeletteljes érzelmek. Az egykor oly tényes és büszke székesegyház így semmisül meg, s midőn helyére a fejedelmi palotát emelik, így megy át teljesen a feledékenységbe is.

A nagy-váradí vár — jobban mondva váracs (Kastell) — mostani alakjában tehát jobbadán Bethlen alkotása. Ezt bizonyítja nemcsak a Bethlen bástya ormán elhelyezett emléktábla, hanem a többi bástyák sarokköveibe sokhelyütt bevéselt 1618-as évszám is.

Az idők vasfoga által nagymérvben megrongált emléktáblán a következő írástörödéek látható:

Pannonus — Cides Gabriel — N —
Mosa Triumphis
Moenia, cor Patriae Si Ruit Haec, His
Troia Froisses
Tutior, his Babilon Rupes Tarpeia
Que Gallo
Aeter — Tura Domus Cor Sume

Gygantis
Fra — Rus Tirus X — Eutawia Pro —
Pago
Asrta Super Gabriel Fuerit Can ---
Tandus et Aether
Sculpet Divinum Gabrielis Sidere
Nomen.

Ha a hiányzó szavakat kiegészítjük, az emléktábla felírása fordításban körülbelül a következő szöveggel bírt:

«E falakat a diadalok kivívására építette pannóniai Gábor, a harcziás dák. Ily alakban Trója, Babylon és a tarpeai kapitolium a gallusokkal szemben nagyobb biztonságban érezték volna magukat. Óriási erővel felruházott, örök időkre szóló építmény ez. Egekig magasztalando Gábor, s a halhatatlanság Gábornak isteni nevét a mennyboltozatra fogja bevésni».

Ezen emléktábla felett a XVIII. század elején is állítólag még látható volt egy művészi kivitelű márványtábla, a következő részletekkel: a márványlap egy pajzsot ábrázolt, melynek közepében két, csőrével egymásfelé néző, nyakukon íjjal átszúrt hattyú állott. A mezőt négy sáv képezte. A felsőben kettős kereszt, az alsó és jobboldali sávban kiterjesztett szárnyú, egyfejű sas és hatágú csillag, míg a baloldaliban egy, két várral ellátott hold volt látható.

E tábla kétségkívül a Bethlenek családi czimerét ábrázolta, mert ugyanezen czimer látható a Bethlen által 1622-ben veretett erdélyi pénzekben is.

*

Miután Bethlen hadi készülődéseit befejezte, csapataival 1619-ben Magyarországra vonul, sőt Pozsonyig győzedelmesen hatol, hol az ország királyává választotta magát.

1619.

Midőn azonban II. Mátyás halála után (1619 február 20.) az uralomra lépett II. Ferdinánd túlsúlyra jut, Bethlen kénytelen volt a pusztai királyi czimmal és néhány magyar várispánsággal beérni.

1620. 1620-ban Nagy-Várad várkapitányává a fejedelem öccse, István neveztetik ki, ki ezen tisztséget az 1633. esztendeig viseli.

1629. Bethlen fejedelem 1629 november 15-én székvárosában, Gyulafehérvárt hal el. Özvegye, brandenburgi Katalin csak rövid ideig tarthatta magát a trónon, mert már 1631-ben I. Rákóczi György által elűzetik.

1631. A magyar királyi trónon 1622 óta III. Ferdinánd ült.

*

Egy, az 1631 évből származó kimutatásban igen érdekes adatokat találunk arra nézve, hogy az erdélyi katonaság fentartása havonta mily összeget igényelt. A kimutatásban a bavi költség a csapatok különböző helyekeni alkalmazása szerint igen különféle, miért is csupán egy hónap adatainak felsorolására fogunk szorítkozni.

Igy például a február hónapi kimutatásban (1-től 19-ig) «Nagy-Várad vára» rovat alatt a következő adatokat találjuk:

Rendes kiadások 3630 frt.

Az összes zászlók alatt 467 lóval szolgáló udvari katonák, dobosok, kürtösök, örök és futárok havi zsoldja 2956 «

A nagy-várad 272 gyalogos havi zsoldja 918 *

Ama legénységnek és 1925 lónak két havi illetménye, mely 20 hadnagyságba van osztva és a következő 6 kapitánysághoz tartozik, u. m.:

Kerekes Pál 3 hadnagysága,

Sándor Mátyás 3 hadnagysága,

Gyarmathi Tamás 4 hadnagysága,

Horváth István 3 hadnagysága,

Faragó András 4 hadnagysága,

Bánházi István 3 hadnagysága 1645 «

A nagy-várad 107 lovasok havi zsoldja, 313 ló eltartása, valamint a kántor illetménye 1650 «

A 214 főnyi német és 119 főnyi magyar gyalogos katona havi zsoldja 1656 «

összesen: 12455 «

*

A politikai helyzet ügyes kihasználása által Rákóczi György fejedelem az európai államok előtt úgy magának mint országának is tekintélyt tudott szerezni.

A lengyel trón elnyerése iránt való törekvésének megvalósítása céljából a francia királlyal és Svédországgal egyezsége lép. Mialatt az Ausztriával és Törökországgal való béketárgyalásokat szándékosan húzta-halasztotta, az alatt a svédeket igyekezett Ausztria ellen fegyveres erővel támogatni. Ebbeli politikája azonban a török bizalmatlanságát felköltötte, mely is már most terjeszkedési szándékait meghiusítani igyekszik.

Ily körülmények között az uralomra vágyó Bethlen István, — az elhalt fejedelem öccse — könnyű szerrel rávehette a haragos szultánt, hogy Rákóczi ellen hadat indítson, melyből ő Erdélyben a maga részére előnyöket vélt húzhatni.

Bethlen Istvánnak, ki bátyja halála után brandenburgi Katalin mellett mint kormányzó működött, elég oka volt, hogy Rákóczira nehezteljen és hogy annak bukását siettesse, mert míg Rákóczinak fejedelemségre történt emelése által a fejedelmi méltóságtól esett el, addig II. Rákóczi Györgynek, a fejedelem fiának 1633-ban a befolyásos nagy-várad kapitánnyá való kineveztetése által ezen tisztséget sem tudta a maga számára megszerezni.

1633.

1636 őszén a bégler bégek (helytartók a határtartományokban) parancsot kaptak, hogy Bethlen Istvánnal Rákóczi ellen induljanak. Rákóczi mindezekről értesülve, a veszedelem elhárítására, Torda mellett a seregek gyors összevonását rendelé el s 1636 október 2-án Nagy-Várad ellen vonúl.

1636.

Minthogy a török sereg időközben Gyula ellen indult, Rákóczi Kornis Zsigmond tábornokot és Ibrányi Mihály nagy-várad kapitányt a rendelkezésükre álló csapatokkal Szalontára rendeli oly célból, hogy ott a törököt addig tartóztassák fel, míg ő a fősereggel megérkezend. E parancs folytán Kornis Szalonta és Madarász között táborba szállott.

A török fővezér, hogy a két sereg egyesülését megakadályozza és magának Nagy-Váradra utat nyisson, Bethlent és a temesvári basát 15.000 lovassal és 1000 janicsárral Szalonta megtámadására küldi.

Kornis akarata ellenére eszerint ütközetre került a dolog, mely több órai heves küzdelem daczára eldöntetlen maradt s mindkét fél visszavonulásával végződött. Midőn azonban a magyarok észre vennék, hogy a törökök visszavonulása menekülő vad futásba megy át, Győry Jakab csapatával őket üzőbe veszi és szétveri.

Rákóczi október 8-án ér Szalontára, hol Kornis neki jelentést tesz a kivívott fényes diadalról.

Az ütközet alkalmával a temesvári basa fogságba jutott, 10 török zászló, 3 ágyú zsákmányúl esett és 1500 török halott és sebesült földte a harc mezejét.

*

II. Rákóczi György uralkodása alatt a vár teljesen kiépült. A vár árkat az óriási költségek daczára kiszélesítették, sőt hogy a viz a Körösbe levezethető ne legyen, azt ember-magasságra mélyítették ki. A bástyákkal szemben levő külső oldalt (kontereskarpe) fallal látták el.

A Csonka- és Királyfi-bástyák falait másfél öllel emelték; ugyan oly magasra húzták a Bethlen- és Királyfi-, valamint az Aranyos- és Veres-bástyák összekötő falait (kurtinákat), úgyszintén a Kapu-bástyát is.

A Kapu-bástya fölé órával és haranggal ellátott csinos tornyot emeltek, melynek teteje bádoggal volt fedve, orsó alaku volt és forgatható szerkezettel bírt.

A torony alatt lévő és erős boltíves mennyezettel bíró helyiségben a levéltár nyert elhelyezést. Ugyancsak a fejedelem kezdeményezésére több élelmi- és fegyverraktár is épült. Így például a Torony-bástya alatt a hatalmas boltozattal ellátott, nagy terjedelmű szertár is, mely lőszerrel dúsan el volt látva. Felső része élelmi raktár gyanánt szolgált, melyet szellőztetés-céljából körös-körül ablakokkal láttak el.

Ugyancsak ezidőben keletkezett a Királyfi- és Veres-bástyák összekötő falának hosszában lévő egy nagy épület is, melynek alsó részét szintén szertárnak, míg a felsőt élelemraktárnak használták. Szerkezete fagerendákból állott, falazott kazamatákká való tervbe vett átalakítása azonban, a fejedelemnek időközben bekövetkezett halála miatt elmaradt.

Ugyanily gondot fordított Rákóczi a vár belső kiépítésére is. Az észak-déli irányban haladó háztömeget fallal köttette össze, mely félkör alakban a Csonka-illetve a Veres-bástyáig terjedt és észak, valamint keletfelől egy-egy kapuval lett ellátva.

A délfelől álló s már meglevő kapu meghagyatott. A Bethlen- és Királyfi-bástyák közötti házcsoportban — mely nagyrészt Bethlen fejedelemsége alatt épült — a Kapu-bástya felé húzódó tér egy templom építésére tartatott fen.

A nyugati arczélt képező házak Bethlen idejében lapos tetővel voltak ellátva, minthogy azonban a beszivárgó esőviztől nagyon megrongálódtak, azokat Rákóczi zsendellyel födeté be.

Az említett munkálatok végrehajtásában az 1637 óta helyettes várkapitánnyá kinevezett Ibrányi Mihálynak volt legnagyobb része.

Rákóczi fejedelem Nagy-Váradon 1637 óta székel.

*

Az 1638-ban egy új templom építése alkalmával az ott dolgozó munkások egy sirboltra akadtak, amelyben királyi koporsó állott. A frankfurti közlöny erről 1639-ben a következőket írja: «1638 december havában a régi templom (?) lehordása közben egy sirboltra s benne királyi koporsóra akadtak. A koporsóban, drágakövekkel dúsan kirakott arany koronát, jogart, szentségtartót, aranyhimzésű miseruhákat s egy fénylő, tyúk tojás nagyságú gyémántot találtak. Azonkívül ott ezüst rudak is voltak».

Hogy a lelettel mi történt: erről feljegyzések

nincsenek s csupán annyit tudunk, hogy kételyek merültek fel aziránt: vajjon a kérdéses koporsó Szt. László, vagy I. Zsigmond királyé-e?

Ha a valóságnak megfelelők a későbbi időben feltalált Szt. László és I. Zsigmond királyok sír iratai, úgy az említett sír azonossága iránt támadt kételyek nem igen magyarázhatók meg. A két sírirat ugyanis a következőkép szólott:

a) «Ossa Ladislai, quod struxerat ipse labore
Exequiis Templum Varadinense tegit».

(László csontjait a váradi templom rejti, melyet temetkezési helyül maga építtetett magának).

b) «Caesar et Imperium, tuus en ego, Roma sacratum
Rexi, non euse sed pietatis ope
Pontificem summum feci, spretis tribus, novum:
Lustravi mundum, schisma negando malum».

(Hozzád tartozván szent Róma, mint császár a te birodalmad felett is uralkodtam, de nem karddal, hanem ájtatos cselekedettel. Háromszoros megsemmisítés után új pápát választattam. A gonosz szizmat (szakadást) megtagadva, megvilágosítottam a föld kerekességét).

*

Rákóczi bölcs uralkodása alatt a művészet, tudomány és ipar is nagyon fellendült. Az irodalmi működés emelése és tudományos művek terjesztése végett Lüneburgban könyvsajtót vásárolt, melyet Nagy-Váradra hozat. A sajtó 20 évi működése alatt száznál több könyv kiadása látott napvilágot. A sajtónak utolsó munkája a szent biblia új kiadásának magyar fordítása volt, melyet 10.000 példányban kellett volna nyomtatni, de melynek befejezését — fájdalom — Nagy-Váradnak a törökök által 1660-ban történt bevétel megakadályozta.

*

1642 július 8-án, — tehát még I. Rákóczi életében — ennek fia György, Erdély fejedelmévé válasz-

tatik. Minthogy ép ezen a napon a villám két ízben is lesújtott a váradi várba — mindenkit balsejtelem töltött el, annyival is inkább, mert az első a fejedelmi palota közelében fekvő déli torony bástyába csapott, a másik pedig a Kapu-bástyába ütött le. Mindkettő nagy károkat okozva, több embert meg is ölt.

*

A folytonos hadakozás, melyet Rákóczi — az osztrák ház akkori szorult helyzetét felhasználva, — a magyar király ellen viselt, 1645 szeptember havában a linczi békével nyert befejezést.

1645.

Magyarország akkori képét a (136 oldalon látható) VI. számú ábra mutatja.

*

A fejedelem halálával (1648 október 11-én) annak fia II. Rákóczi György lép örökébe, ki mint a hajdúk főkapitánya, 1633 óta a nagy-váradi várkapitány és Biharmegye főispánja tisztét is viselte.

1648.

Mint már az előző időkben, a nagy-váradi kapitányi hivatal most is egyike Erdély legelsőbb méltóságainak, mert ezt mint a fejedelmek tulajdonképeni előkészítő iskolájának tartották. Így látjuk gyors egymásutánban Báthory Istvánt, Báthory Kristófot, Bocskay Istvánt és II. Rákóczi Györgyöt e méltóságból az erdélyi trónra lépni. Mindaddig míg Biharmegye Erdélyhez tartozott, a mindenkoroni várkapitány egyúttal Kraszna- és Közép-Szolnok megyék főispáni méltóságával is tel volt ruházva s mint az úgynevezett «partium» parancsnoka rangban mindjárt a fejedelem után sorakozott.

A megüresedett várkapitányi hivatalt most Gyulai Ferencz, Jenő eddigi parancsnoka vette át.

*

Midőn II. Rákóczi György 1651-ben a várban építkezett, a munkások állítólag véletlenül Szt. László király sírjára akadtak. A protestáns II. Rákóczi György, három katolikus híve által a koporsót, azonosságának megállapítása után az Aranyos-bástyába falaztatta be.

1651.

*

Magyarország térképe a linczi béke korából 1645—48.] VI. ábra.

Jelek magyarázata :

- Fővár.
- Megerősített szab. kir.
- Város.
- Vár.
- Mezőváros.
- Község.
- Országhatár.
- Megyehatár.
- Királyi terület.
- Török terület.
- Időhírt kir. terület.
- Erdély.
- Erdélyhez tartozó, de török uralom alatt álló terület.*

* A fenti megnevezések felsorolása sorrendben megfelel a térképen foglaltnak, de ki nem tűntethetett jeleknek.

1657 április hó 2-án elhalt III. Ferdinánd után utódja, I. Lipót lépett a trónra.

1657.

*

II. Rákóczi György, ki IV. Mohamed szultán támogatásával a Havas-Alföld és az oláh vajdaság feletti uralmat is bírta, 1657 esztendőben, mivel a szultán akarata ellenére Lengyelország ellen hadat visel, a porta kegyét eljásza s általa trónjától megfosztatik.

Helyette a török, november 2-án Rhédey Ferenczet, az egykori nagy-váradai várkapitány fiát választatta Erdély fejedelmévé s melléje Bethlen Jánost, Barcsay Ákost (kit Rákóczi a Lengyelország elleni hadjárat alatt Erdélybe kormányzóúl rendelt) és Haller Gábort tette kormányzókká.

De Gyulai Ferencz nagy-váradai várkapitánynak nemcsak Rhédey Ferenczet sikerült a váradai vártól távortartani, de sőt leleményessége és népszerűsége révén Rákóczi érdekében egy mozgalmat indítva, Rhédeyt önkéntes lemondásra is bírván, a rendek a letett fejedelmet 1658 január 16-án ismét megválasztják.

1658.

A török fensőségnak eme semmibevevését azzal bosszúlta meg a szultán, hogy hadával Erdélybe tör és szeptember 14-én Barcsay Ákost ellenfejedelmévé teszi. Barcsay engedett ugyan a szultán akaratának, kikötötte azonban, hogy a portának Rákóczival való kibékülés esetére méltóságát letehesse.

A török túlnyomó hadak elől Rákóczi Nagy-Váradra vonúl vissza, de már a várat nem érhetette el, mert Köprili Mehemed basa az útját elvágta. Rákóczi előre látván a bekövetkezendő eseményeket, szatmári kapitányát, Gaudi* Andrást az összes rendelkezése alatt álló csapatokkal már előzetesen a nagy-váradai vár védelmére rendelte.

A bátor és rettenthetlen Gaudi, Gyulai Ferencczel egyesülve, ennek csekélyszámu serege daczára kiváló cél-

* Gaudi skót születésű volt és kezdetben a svédek szolgálatában állott.

szerü intézkedései által a várat rövid idő alatt védelmi állapotba helyezte. Hogy mily szükséges volt eme intézkedés, mutatja azon körülmény, hogy szeptember hó 13-án Köprili basa előhadai már Nagy-Várad körül mutatkoztak is, míg 15-én már a derékhad is Nagy-Várad alatt állott, mely utóbbi Velence és Pecze-Szöllös között, az oláhok csoportja pedig Pecze-Szt.-Mártontól délre szállott táborba.

Velence és Pecze-Szöllös között fekvő «Kripliföld» név alatt ismert mezőség nevét állítólag Köprili basa után nyerte.

Az őrtoronyban elhelyezett őrszem szeptember hó 16-án jelzi a törököknek a vár ellen való előnyomulását, mire Gaudi a Bethlen-bástyáról ágyú-tűzzel fogadja őket.

Köprili basa azonban komoly támadást nem intézhet a vár ellen, mert szeptember 20-án seregével Oláhországba rendeltetett, az ottan kitört lázadás elnyomására.

Eme szerencsés véletlennek köszönheti Nagy-Várad, hogy ez alkalommal egy borzasztó pusztitástól megkíméltetett. A török még ez nap, miután a város környékén vagy 500 házat elhamvasztott, töménytelen prédával megrakodtan, számos foglyot vive magával, elvonult.

Rákóczi, Gyulai által ez eseményekről értesülvén, csapataival már most akadálytalanul vonúlhatott be Nagy-Váradra.

*

1659.

1659 április hó 1-én a súlyosan megbetegedett Gyulai Ferencz helyett Ebeni István lett nagy-váradai főkapitány. A zavaros politikai viszonyokra való tekintettel Ebeni nagy gondot fordított a védtelen város megerősítésére. Olaszit először is árokkal és sánczokkal véteti körül, a városba vezető bejáratokat kapukkal záratja el s előttük mély árkot ásat. A nagy szakértelemmel vezetett erődítési munkálatok azonban Ebeninek május havában szamos-ujvári várparancsnokká történt kinevezésével tetemesen visszamaradnak.

A megüresedett kapitányi állásra Barcsay fejedelem közbenjárására Haller Gábor, helyettesévé pedig Balogh Mátyás neveztetett ki. Haller beiktatása június hó 16-án ment végbe.

A védelmi munkálatokhoz újra hozzá láttak, a várost védelmi részekre osztják be, a lakosságot pedig a fegyverforgatásában gyakorolják.

Haller parancsnoksága alatt a várban az ármány és összeesküvések napi renden voltak. A parancsnok, mint Barcsay hí embere, mindent elkövetett, hogy az őrséget a fejedelem részére megnyerje, mi hosszas és nagy küzdelem után sikerülvén neki, mire azután a katonákat Barcsay iránti hűségre felelketi.

Midőn Rákóczi erről tudomást szerzett, régi hivét az egykori várkapitányt, Gyulai Ferenczet szólította fel, hogy az őrség teljes elszakadását akadályozza meg. A Gyulai által ügyesen vezetett ellenösszeesküvés folytán új fordulat áll be és az őrség titokban újra Rákóczinak hódol.

A katonák megbízhatlanságának veszedelmes jelei nem kerülvén ki Haller figyelmét s bő jutalmazással vélvén az őrséget Barcsay számára megtartani, miért is tőle egy levélben nagy összeg pénzt kért. Jóllehet Barcsay, Bethlén titkárát, Olay bég vezetése alatt álló 2500 főnyi lovascsapat fedezete alatt 2000 arannyal azonnal Nagy-Váradra küldötte, a már bevégzett tényen változtatni nem lehetett.

Gyulai ugyanis ezen alkalmat jóltevője javára használván fel, a megjelent törökökről azt hiesztelte, hogy a várat hatalmukba akarják keríteni s miután sikerült a nemességet is Rákóczinak megszerezni, fejedeleme biztatására, titokban Nagy-Váradon jelent meg, hogy a várparancsnokságot magához ragadja. A kellőképp előkészített őrség azonnal átpártolt s Haller a várból menekülni volt kénytelen.

*

A törököknek Erdélyből való kivonulása után, 1658 vége felé Rákóczi ismét elfoglalta Erdély trónját,

1660.

miáltal a töröknek új beavatkozásra szolgáltatott okot. Az előzőtt Barcsay fejedelem visszahelyezése céljából 1660-ik év elején Seidi Achmed budai basa parancsot kap, hogy Erdélybe vonuljon, mely alkalommal Rákóczi és a nagy-várad végvárnak megrendszabályozását tűzték ki főfeladatául; ez utóbbi egyidejűleg a további működési alapul is kellett volna hogy szolgáljon.

Rákóczi ezidőben Kolozsvár előtt állott táborban.

A török sereg közeledtének hírére Gyulai Ferencz nyílt csatában akart az ozmánokkal megmérkőzni. E célból az őrség a váron kívül szállott táborba és a partium (Bihar-, Kraszna- és Közép-Szolnok megyék) hajduit Berettyó-Ujfalu köré gyűjtötte.

Rákóczi azonban nemtartván tanácsosnak a túlnyomó ellenséggel nyílt csatába bocsátkozni, az őrség újra a várba vonúlt, s a partium banderiumai a fejedelem táborába küldettek.

Május havának elején érte el a török Debreczent, honnan is Seidi basa Barcsaynak két hű emberét Boldvai Mártonhoz, Bihar megye alispánjához küldötte oly fenyegetéssel, hogy ha másnap egy tizenkét tagból álló hódoló küldöttség meg nem jelenik táborában, az egész megyét fel fogja dúlni.

Boldvai, hogy a megyét a pusztulástól megóvja, előkelő férfiakból álló küldöttség élén és dús ajándékokkal ellátva május hó 7-én Seidi basa táborába ment s 8-án Léta mellett érte el a török sereget.

Az alázatosság és nagy ajándékok feletti örömeiben, a kiengesztelt Seidi basa kegyesen fogadta a küldöttséget s kegyéről biztosította a megyét, sőt a megye és Nagy-Várad számára egy menedéklevél kiállítását is kilátásba helyezte arra az esetre, ha a megyei banderium zászlajával seregéhez csatlakozik.

Boldvai mentegetőzésére, hogy eme kívánságnak, mivel a fegyver alatt álló katonák már elbocsáttattak nagyon nehéz feladat lenne eleget tenni, a vezér a megyei zászlónak táborába való hozatalával is beérte.

A török sereg Szilágyságba való menetelése közben

Nagy-Váradon több napig pihent. Ezt nem annyira hadászati szempontból, mint inkább azért tette, hogy élelemmel kellőképp ellássa magát. Az élelmiszerek behajtásánál Seidi basa embereit tisztességes bánásmódra intette s a kihágások elkerülésére a kellő intézkedéseket is megtette.

Midőn három napi itt tartózkodás után a török sereg elvonult, Seidi basa a várparancsnoknak a sereg élmezése körül kifejtett készségeért köszönetét fejezte ki s annak a szultán nevében kiállított menedéklevelet is adott át.

Május hó 22-én érte el Seidi basa Szász-Fenest (Gyalut), hol Rákóczi hadaival még az nap megütközött.

Az ütközet Rákóczira szerencsétlenül végződött, nemcsak csatát veszített, de maga is halálosan megsebesült. Ily állapotban hozták Nagy-Váradra, hol június hó 7-én felesége, Báthory Szófia fejedelemasszony karjai közt halt meg.

Gyulai Ferencz, a fenyegető veszedelemmel mit sem törődve, a fejedelemasszony kívánságára Rákóczi tetemét június hó 8-án az akkori Erdélyben fekvő Ecsed várába szállítja át. Fedezetül magával vitte az őrség legnagyobb részét és csupán a nagy-váradai gyalogságot hagyta Balogh Mátyás alkapitány parancsnoksága alatt a várban.

Seidi basa a Rákóczi felett kivívott győzelem sikerével egészen meg volt elégedve, mert ura tekintélyét Erdélyben ismét helyre állította, a kemény ellenlábás pedig megszűnt lenni, miért is a már megvert ellenség további üldözését nem tartotta szükségesnek.

Mindazonáltal Nagy-Várad nemsokáig élvezhette a Seidi basa által biztosított menedéket, sőt már a június 20-án Barcsay fejedelem által kinevezett új főkapitány, Rhédey László sem foglalhatta el hivatalát, mert időközben Ali basa hadat vezetett Nagy-Várad ellen.

Mialatt ugyanis Seidi basa Erdélyben operált, Ali basa, Temesvár főparancsnoka a török seregek fővezérévé neveztetett ki.

Ali basa mint becsvágyó, hadidicsőségre szomjazó

hadvezér, a szász-fenesi (Gyalu) győzelmet és Rákóczi fejedelem halála folytán beállott helyzetet egész más nézőpontból ítélé meg, mint Seidi pasa. Élesen látó szemét Nagy-Váradra irányozta, honnan hervadhatatlan babér integetett felé.

Tudatában annak, hogy a török terjeszkedésnek Tokaj és Szatmár irányában csupán Nagy-Várad áll útjában, egy perczig sem habozott a kedvező helyzetet a maga részére kihasználni. Arról volt most ugyanis szó, hogy Nagy-Váradot, mely Erdélybe, Felső-Magyarországba és a temesvári pasalikba vezető utak góczpontján feküdt s így a hadműveletekre nagy befolyással bírt, egy ügyes és gyors sakkhúzással hatalmába kerítse.

Ali basa tehát seregeit késedelem nélkül Nagy-Várad ellen indította és Seidi basát hozzá való haladéktalan csatlakozásra szólította fel.

Ezenközken a szász-fenesi csata után Barcsay Haller Gábort a kivetett 500.000 tallér elengedése iránt Ali táborába küldi, ki azt nemcsak, hogy igen rossz fogadtatásban részesíté, de sőt szabadságától is megfosztotta.

A főszerdár azt remélte, hogy Hallert ezen erőszakos rendszabályokkal leigázza, miért is őt mint Nagy-Várad egykori kapitányát a vár átadásának kieszközlésére szólítá fel. Feleletére, «hogy ez nem áll hatalmában» a basa felingerülve és haragra lobbanva, Hallert állítólag 63 font súlyu vasra verette.

Midőn Barcsay eme barbár bánásmód ellen hiába tiltakozott, hogy Alit tettének kivételében megelőzze, gyorsított menetben Várad alá siet, melyet elérvén, Szálka és a Pecze között üt tábort, a várat azonban Balogh alkapitány ellenállása miatt birtokába nem vehette, miért is kénytelen volt Ali megérkezését bevárni.

Ali basa megérkezése után Barcsaynak egész nyíltan jelenté ki, hogy a várat a szultán részére akarja elfoglalni.

Barcsay e csúfos bánás-mód és Erdély legerősebb várának eloglalása miatt heves szemrehányásokat tesz a nagyvezérnek, mire ez lakonikusan a következőkép

válaszol: «Hát kié Nagy-Várad? Azt mondod Erdélyé. És kié Erdély? Hát nem a hatalmas császár-é? Ha tehát ő most úgy akarja, hogy a vár birtokába jusson, úgy iránta való hűségedet most azzal kell bebizonyítanod, hogy alá veted magad akaratának. Ha nem teszed, biztosak vagyunk felőle, hogy Isten kezünkbe fogja adni a várat».

Barcsay eme erőszakosság ellen ugyan erélyesen tiltakozott, de ez ép oly eredménytelen maradt, mint a várbeliek abbeli kísérlete is, hogy Tisza István által a vár ostromának abbanhagyása fejében 100.000 tallért ajánlhatnák fel, mert Ali hajthatatlan marad, sőt hogy minél szabadabb kezet nyerjen, Barcsayt is fogságba vetteti.

X. FEJEZET.

Nagy-Váradnak 1660-iki ostromától, a császári csapatok által 1692-ben történt visszafoglalásáig.

I. Lipót király (császár) 1660-ik év július 7-én birodalmi székvárosából Grácza utazott, hogy ott a steierországi rendek hódolatát fogadja.

Ugyanezen időben Magyarország zászlósbai, a karok és rendek Pozsonyban gyűltek egybe, hogy az egyre fenyegetőbb török veszedelem elhárítására teendő intézkedések felett tanácskozzanak. Minthogy időközben híre érkezett, hogy a török 50.000 főnyi sereggel Nagy-Várad megvívására indult, e vár sorsa felől is kellett határozni.

Ezen tanácskozás alatt érkezik Gráczból Pozsonyba a legmagasabb parancs, melyszerint az országnagyjai, nevezetesen Lippai György esztergomi érsek, Szelepcsényi György birodalmi kancellár, gróf Nádasdy Ferencz országbíró (Judex curiae), gróf Batthányi Kristóf Horvátország bánja, továbbá Forgách Ádám, Zrinyi Miklós és Zrinyi Péter grófok mihamarabb Grácza menjenek, hogy ott a titkos tanácsosokkal és hadvezérekkel a fenyegető veszély elhárítása végett eszmecserét folytassanak.

Az országnagyjai által összeállított és ő felségéhez írásban beterjesztett határozatot jölehet terjedelmes is, szószerint fogjuk itt ismertetni annyival is inkább, mivel abban csak a rég letűnt idők érdekes képét látjuk visszatükrözni.

A határozat, illetve javaslat következőkép hangzott

«Hogy a török Nagy-Váradot ostromolja és erősen szorongatja, a nádor, valamint de Souches tábornok ur leveleiből, melyeket június hó 29. és 30-án küldöttek a táborból, kétségtelen. Sőt a dolog úgy áll, hogy eme kitünő védbástya csak úgy tartható meg a kereszténység számára, ha az ostromlottak gyors segédelmet kapnak. Mindenekelőtt tehát az volna megállapítandó, mikép volna elérhető, hogy eme fontos hely a kereszténység ellenségének hatalmába ne jusson. Az említett vár védelmére küldendő gyors segély szükségességét a következő okoknál fogva javasoljuk:

1. Ha egyszer e vár, mely a kereszténység legfontosabb helyei közé tartozik, az ellenség kezébe jut, emberi számítás szerint még nagy hadsereggel és az erők teljes megfeszítésével sem lenne többé visszaszerezhető.

2. Nagy-Várad fekvése olyan, hogy annak eleste a többi országrészek, de főleg Felső-Magyarországnak föltétlen romlását vonná maga után, holott ezen részek eddigelé biztonságban voltak, mert 15—16.000 fegyverfogható emberrel azokat Lengyelország, Erdély vagy a Hajdú városok felől sikeresen meg lehetett védeni.

Ha e terület leigáztatik, a török Felső-Magyarországba és Tokaj vidékére szabad utat nyervén, ezen részek lakosai, kik most a nemes bor eladásából tartják fenn magukat, — ha ellenség kezére jutnak, egész területük is parlagon marad. Ha a felsőmagyarországi vármegyék és alattvalók életfentartási eszközeiktől megfosztatnak, azon kényszerhelyzetbe jutnak, hogy vagy megadják magukat a törököknek, vagy pedig egyezsége lépnek velük. Ezt a kedvező alkalmat a törökök arra használhatnák fel, hogy — miután egyetlen vár sem állna többé útjokban, Sziléziába vagy a többi örökös tartományokba is, melyek 3—4 napi járó-földre fekszenek, — teljes erővel törhetnének be. Erről az eshetőségről a felsőmagyarországi vármegyékben már tényleg tanácskoznak is s mint hirlik, a legközelebbi gyűlésen ez ügyet a palatinus elé akarják terjeszteni mert, a lakosság

kétségbe van esve afelett, miként Felségednek, jólehet hogy egy erős hadsereg áll rendelkezésére, mégis azt leginkább a többi országok védelmére fordítja.*

3. A nagyváradi vár elestével egybe van kötve egész Erdély és a szomszédos provinciák romlása is, mert ha a törökök Nagy-Váradot kezükbe kerítik, (mely szándékukat maguk is nyíltan bevallják), természetes, hogy Erdélybe egy basát ültetnek, ki egyúttal az oláh hercegség felett is uralkodik. E három nagy provinciából Törökország 50—60.000 embert könnyű szerrel ki tud állítani s nem lenne többé kénytelen Ázsiából és messze fekvő provinciákból az itteni levegőhöz és élelmiszerhez hozzá nem szokott csapatokat ide szállítani. Ha tehát meggondoljuk, hogy az említett provinciák dús lakosságuk és termékenységüknél fogva, továbbá, mivel arany, ezüst, higany, só, kenyér, bor, apró- és szarvasmarha és mindennemű élelmiszerben bővelkednek, s ezenkívül pedig Erdély várakkal sűrűn meg van rakva, a törökök számára mindezek rendkívül fontos hódítmányt képeznének, természetes dolog, hogy azoknak ő felsége seregei által leendő visszafoglalásuk, még maguknak a hatalmas szomszédoknak segítségével is 20—30 év leforgása alatt sem volna keresztülvihető.

De nemcsak bennünket, hanem Lengyelországot is nagyban érintené a csapás, mert ha a török Lengyelországban megvetette a lábát, minthogy ennek várai nincsenek, Sziléziába, Csehországba s a többi tartományokba is könnyű szerrel betörhetne.

4. A kötött szerződések és egyezségek is irányadók, melyek szerint nem csupán a magyar királyok, de a Habsburgház is köteles Erdélyt segíteni, ha a török haddal támadná meg. Ezen kötelezettség nem csupán Magyarország és Báthory Zsigmond között létrejött

* Ezen, Ortélius történetíró művében foglalt szakvéleménynek fölülte nyílt nyelvezete az olvasót manapság bizonyára meglepi. A szerzők, az ő szorult helyzetükben az európai összhelyzetet egyoldalulag itélték meg, mert a monarchiának a német birodalomhoz való különleges viszonyára semmi figyelmet nem fordítottak. A legfelsőbb és irányadó körök Magyarország érdekében mindenkor minden lehetőt elkövettek. (Szerző megjegyzése).

egyezségben jut kifejezésre, hanem a Tasnádi egyezés pontozataiban is, továbbá a Bethlen Gáborral kötött szövetség és Rákóczi Györggyel (az utóbb elhalt fejedelem atyjával) kötött egyezségi szerződésben is, melyek mind kötelezik a Habsburgházat és a magyar királyt, hogy a török ellen Erdélyt segítsék.

5. Eme kötelezettségüknek II. Rudolf, Miksa és I. Ferdinánd királyok híven megfeleltek, a mennyiben hosszadalmas háborúik daczára az egész keresztény világból összehozott sereggel Erdélyt számos éven át védelmezték és megakadályozták, hogy a török annak élére basát állítson. És ime mi most tétlenül és gyáván nézzük, mint foglalja el kardsapás nélkül az annyi keresztény vér árán megtartott Erdélyt a török és nem gondoljuk meg, hogy ezzel Magyarország többi részeinek elvesztése is együtt jár.

Még számos okot sorolhatnánk fel, melyek mind azt követelik, hogy Felséged Nagy-Váradot támogassa, mert ha ez meg nem történik, az egész világ Felségedet fogja okolni, hogy a kereszténység szegyenletes módon pusztulásba sodortatott, holott Felségednek módjában állott volna, a kért 500 embernyi segély által minden bajt elhárítani. Azonban a visszatetszés elkerülése végett, minden további magyarázattól tartózkodunk.

Fenti indítványunkkal szemben nem mulasztjuk el azon több rendbeli okokat is felsorolni, melyek az indítványozott felmentő sereg megadása ellen szólnak; és pedig:

1. Nagy-Váradnak felmentő sereget adni, annyit jelentene, mint a törökkel kötött békét megszegni, s mivel Felséged seregei jelenleg különféle helyeken állanak, attól is kell tartanunk, hogy a háborút nem birnók a kellő nyomatékkal viselni, miáltal nemcsak hogy Erdélyt nem tudnók megvédelmezni, de még azt is elveszthetnők, a mink van.

2. Felséged keresztény tartományaiban sem biztos a béke felől. A svédek hajlandóknak mutatkoznak ugyan a békekötésre, de azt még el nem fogadták, sőt el bocsátott katonáikat nemcsak hogy újra fegyver alá szólítják, de régi ezredek kiegészítésére új harcosokat toborzanak és

titkon azzal bíztatják őket, hogy Felséged örökös tartományai ellen fognak indúlni. Minthogy azt is beszélük, hogy a francziák a svédek mellé akarnak állani, úgy, tekintettel arra, hogy sem itthon, sem mögöttünk nincsen béke és biztonság, nem akarjuk Felségedet arra ösztökélni, hogy oly hatalmas ellenféllel, mint a török, háborúba keveredjék, annyival kevésbé, mivel ezt ellenségei a Felség örökös tartományaiba való betörésre használhatnák fel.

3. A birodalmi végzés azt mondja, hogy ő felsége a választó fejedelmek és a birodalmi tanács jóváhagyása nélkül háborút ne üzenjen, de e jóváhagyás nincs még megszerelve.

4. Egy háború a hatalmas és félelmetes török ellen egyedül a meglévő hadsereggel nem vezethető és mivel pénzforrásaink ki vannak merítve, az örökös tartományok pedig az előző háborúk folytán mindenükből kifosztva, Felséged kénytelen volna a szomszédos keresztény fejedelmektől u. m. a spanyol király, a pápa, a francia király s egyéb hercegektől segílyt kérni. Ezek ugyan valamennyien sietni fognak Felséged iránt érzett részvétüknek kifejezést adni, de nagyon kétes, hogy tényleg fognak-e segílyt is nyújtani.

5. Nem vagyunk elég erősek, hogy a Nagy-Várad előtt álló ellenséggel bátran szembeszálljunk; annak száma 40—50 ezer főre rúg, míg a mi német csapataink alig haladják túl a 10 ezeret, s nem is azért vannak Felső-Magyarországon, hogy a törökkel csatát vívjanak, hanem, hogy a két vármegyét s a bennük lévő Szatmár és Kálló erődöket ő felsége számára biztosítsák.

6. A dolognak nincs is az a látszata, mintha a török a velünk kötött békét megszegte volna. Nagy-Várad ostroma még nem bizonyág arra nézve, hogy nekünk is hadat akar üzeni. Erdéllyel sem veszítettünk valami sokat, mivel fejedelmei fokozatosan elfordultak tőlünk s a töröknek hódoltak, miért is ez utóbbiak az országot a mi megsértésünk nélkül a maguk számára foglalhatják el, s mi a világgal szemben nem tudjuk hadüzenetünket kellőképp megokadatolni.

Ezek volnának ama legfontosabb okok, melyek Nagy-Várad segélyezését nem teszik ajánlatossá. Ez okok mindenesetre megczáfolhatók ugyan, mi azonban elég nyomósaknak tartjuk azokat.

Magyarország urai tehát Isten, a világ és Felséged színe előtt kijelentik, hogy nem szándékuk ugyan Felségedet készületlenül és védtelenül a hatalmas törökkel könnyelmű módon háborúba keverni, de mivel látják, hogy Felséged királyságai és országai, főleg pedig szeretett magyar hazánk, — mely eddig a kereszténység erős bástyáját képezte és melynek oltalma alatt a keresztény világ évszázadokon keresztül nyugodtan fejlődhetett, s pajza alatt a szomszédos királyságok és provinciák a béke áldásait élvezhették, — most a törökök hamis ígéretei által végzetes romlásnak és pusztulásnak néz elébe, Nagy-Váradnak segélyezését javasolják.

Miért is a legalázatosabban esedezünk Felségedhez, hogy ne engedje ama maroknyi harczias népet, mely mindeddig a kereszténység érdekében vértett, gyalázatos és férfiatlan módon elpusztúlni, hanem a Mindenhatóba vetett erős bizodalommal e végpusztulás elhárítására minden lehető kövessen el.

Felségednek egy friss, jól begyakorolt és harczedzett sereg áll rendelkezésére, mellyel a törököt egész bátran meg lehet támadni és Isten segedelmével le is lehet győzni, mert annak erejét jelenleg számos belső- és külső ellenség veszi igénybe.

Ha nem támadjuk meg a törököt, annál könnyebben fognak ők bennünket legyőzni, s végre Felséged mégis kénytelen lesz a veszedelem és a fejünk felett lebegő pusztulás nyomása alatt arra határozni el magát, a mit most megtenni nem akar. Hogy Felséged a törököknek egy ellenünk intézendő támadására kétségtelenül számíthat, nemcsak ismert kijelentésükből, hanem abból is következik, hogy Barcsay nevében Nagybányával együtt Szatmárt is bevették. Egyébiránt egész nyíltan kijelentették, hogy mindkét vármegyébe be fognak törni, s azután Tokajt, Patakot, Munkácsot s más egyéb

Felsőged uralma alatt álló jelentős helyet is birtokukba venni. Nem szabad tehát arra várni, hogy ők támadjanak minket, hisz elég világosan beszél az a tény is, hogy a Rákóczi birtokát képező Nagy-Váradot is okkupálni akarják. Hisz a nagyvezér példája is, ki halál büntetés terhe alatt szólította fegyverbe Barcsayt és az erdélyi rendeket, hogy Ali basával csatlakozva a Rákóczi tulajdonát képező két vármegyét, valamint magyarországi birtokait is elkobozzák, elég világos bizonyíték arra nézve, mily alattomos szándékkal vannak a törökök.

Ha egyszer Nagy-Várad elesett, a béke fenntartása iránt való reménységünk is odaveszett; ha ellenben Nagy-Váradot sikerül megmentenünk, a békét is könnyebben fen tudjuk tartani. Okosabb tehát egyszerre mind a két dolgot megvédeni, sem mint azok elveszte után hadat viselni.

Ami pedig a svédekre vonatkozó aggodalmakat illeti, azok egyelőre csak feltevésen alapúlnak, mivel megeshetik, hogy a spanyol és francia uralkodók őket tervük kivitelében megfogják akadályozni, mert a francia királyról nem tehető fel, hogy egy oly nem keresztényhez illő lelkülettel viseltetnék épen most, midőn a törökkel áll Felsőged háborúban, hogy haddal támadna ellenünk.

Ellenkezőleg, az a hír van elterjedve, hogy Mazzarini bibornok az összes keresztény uralkodókat a törökök elleni közös háborúra akarja felhívni.

Ami pedig a választófejedelmeket és a birodalmi rendeket illeti, úgy látszik, hogy ezek hajlandók önkéntesen és felszólítás nélkül Felsőgedet támogatni, mint ezt már Fürstenberg gróf és a birodalmi viczekanczellár is tették; Bajorország, Brandenburg és Szászországban is megbízhatunk.

A közös ügy érdekében jó volna, ha Felsőged a pápát és a többi keresztény uralkodókat is segélyre szólítaná fel. Ha a háború okait előttük feltárjuk, úgy senki sem fog Felsőgedre neheztelni, de ha Nagy-Várad elesett, az egész világ Felsőgedet fogja az egész kereszténységet ért nagy veszteség miatt okolni.

Hogy mit ér nekünk Erdély: azt mindenki, ki a magyar

dolgokban csak kissé is járatos, igen jól tudja, mert Erdély ép oly része Magyarországnak, mint Szászország a német birodalomnak. Az előbbi a töröknek ugyan alá van vetve, de csupán az évenként fizetendő tribútót illetőleg, mivel Szolimán szultán levelében világosan ki van mondva, hogy a porta Erdélyt el nem foglalhatja, s ha most uralmát mégis ki akarja Erdély felett terjeszteni, ez csak jogtalanul és zsarnoki erőszakkal történhetik. Erdélyre való igényéről eddigelé egy magyar király sem mondott le, s ezen alapszik azon tény is, hogy Erdély minden fejedelme a magyar király előtt követei által hódolatát fejezteté ki s Felségedet Erdély hűségéről biztosította. Miért ne volna tehát Felségednek joga, Erdélyt a törökök jogtalanúsága, erőszakossága és zsarnoksága ellen védelmezni? Ehhez járul még az is, hogy az említett két vármegyének Rákóczinak való átengedéséhez a török oly kikötéssel járult hozzá, hogy a két vármegyét, melyhez Nagy-Várad is tartozik, el nem foglalhatja, hanem keresztény kézen hagyja.

Nézzük át a törökkel kötött összes szerződéseket és békekötéseket, főleg pedig a zsitvatorokit,* mely valamennyinek alapjául szolgál: tüstént tisztán fogjuk látni, hogy Nagy-Várad Erdélynek csupán időleges bírlásába engedtetett, de Magyarországtól az soha elválasztva nem lett. A zsitvatoroki békekötés még most is érvényben van, mivel a bécsi (1616), komáromi (1618), gyarmathi (1626) és a Schnaid által 1656. évben a portával kötött szerződésben is újra meg újra megerősítettett. A török tehát Nagy-Várad ostromával mindeme szerződéseket megszegi.

Végül megfontolandó még egy körülmény. Felséged ugyanis attól tart, hogy a török háború által a svédekkel kötött békét szegi meg. Felséged ezen föltevése akár következik be, akár nem, hogy Lengyelország

* Zsitvatorok a Zsitva patak torkolata, hol a béketárgyalásokat vezették.

Svédország által elfoglaltassék, az semmi esetre sem volna megengedhető és pedig a következő okokból, mert:

1. a svédek közeli szomszédsága veszedelmes volna,
2. Lengyelország birtokbavétele folytán hatalmuk növekednék és végül

3. ezek által Felsőgednek, mint a keresztény uralkodók fejének szinte kötelessége lenne, hogy Lengyelországot a svédek erőszaka ellen megvédelmezze.

Sokkal közelebből érint tehát bennünket a török növekedő hatalma és az Erdélyben elnyomott keresztény népek sorsa. Ez elegendő ok arra nézve, hogy a törökkel kötött minden békénket meg kell szegnünk.

Felsőgednek amaz ellenvetése, hogy a háborúra nincs kellőleg elkészülve, egészen elesik, mert mi ép ellenkezőleg arról vagyunk meggyőződve, hogy nemcsak eléggé fel vagyunk szerelve, de ha Felsőged akarná, rövid idő alatt annyi csapatot lehetne felállítani, hogy nyugodtan szembeszállhatunk a törökkel. Az a hír van ugyan elterjedve, hogy Ali basa 40.000 emberrel áll Nagy-Várad alatt, de mi azt hisszük, hogy ezen szám nagyon is túlzott. Sőt ha magát az előbbi esetet tesszük is fel, még akkor is mindig tudunk egy oly erős sereget táborba vinni, mellyel a törökök ellen sikeresen megküzdhetünk.

Souches tábornok vezénylete alatt 10.000 tényleges katona áll Felső-Magyarországon, melléje adunk még 3000 magyar lovast és hajdúkat, kiknek száma 6000 főre rúg, így a hadsereg 20.000 jól felszerelt és jól kiképzett emberből áll. Ezenfelül a vármegyék is készek felkelni, miáltal 10.000 ember állítható ki. Eszerint a a hadsereg elég erős, hogy Ali basával megmérkőzhessék.

Ami pedig Izmael vezér seregét illeti, ezt a Duna mentén és annak közelében lakó főurak csapatai köthetnék le, főleg ha a német katonaság is segélyezné őket. Ha pedig a felvidéki vármegyék is megteszik kötelességüket, úgy teljes lehetetlenség, hogy a török ez évben számbeli túlsúlyra juthasson.

Magyarországi és szlavoniai véghelyeink lőszer dolgában igen rosszúl állanak, mivel olyannal vagy épen-séggel nem, vagy csak szűken vannak ellátva, miért is a legalázotásabban kérjük Felségedet, hogy a véghe-lyekre több figyelmet fordítani, azokat lőszerrel ellátni s a helyőrségek fizetését folyósítani kegyeskedjék.

Ugyszintén az iránti rendelkezéseit is kérjük Fel-ségednek, hogy a kapitányok és tábornokok állandóan kerületeikben tartózkodjanak, nehogy távollétük alatt a szomszédos vármegyék kárt szenvedjenek.

Ha Felséged óhajtja, Horvátország és Szlavoniában a szomszédok és Felső-Ausztria segélyével akkora sereget fogunk felállítani, mely számra és erőre a törökét felül-mulja.

Hogy mikép lehetne Nagy-Várad várát segíyezni, a következő javaslatból tűnik ki:

A legelőnyösebb volna Nagy-Várad alatt a törökkel nyílt csatában megütközni, de mint hogy ez mindkét félre nézve veszedelmes és annyit tenne, mint a békét nyíltan megszegni, e tervtől el kell állanunk.

Egy másik mód volna például Kanizsa ostromlása által a törököt Nagy-Váradtól elvonni, s ha ez nem sikerülne, nem maradna egyéb hátra, mint a palatinus és Souches tábornok rendelkezésére német segítő csa-patokat bocsájtani, kik a háborus helyzetet ismervén, a szükséghez mérten használnák fel azokat.

Ha védekező állásponton maradunk, a béke meg-szegését senki szemünkre nem vetheti, de ha a török a béke megszegése nélkül ostromolhatja Nagy-Váradot és elfoglalhatja Erdélyt, úgy nekünk is szabad Nagy-Váradot felmentenünk. Ha e miatt a török a velünk kötött békét felbontaná, úgy bizonyos hogy ez már előbb is szándékában állott. S ha ebből folyólag a tö-rökkel nyílt ellenkezésre kerülne a dolog, elég eszköz áll Felséged rendelkezésére, hogy a háborút ellene kellő erővel viselhesse. Az erdélyiek ugyanis a két oláh pro-vincziával egyetemben hajlandók a törökök ellen fel-kelni és Nagy-Váradot felmenteni, ha Felséged segít-

lyére biztosan számíthatnának. Eme ajánlatot okvetlen el kell fogadnunk, mert ha egyszer Erdély kezünkben van, az ellenségnek több évre van szüksége, míg bennünket onnan ki tudna verni. Ezenkívül a két vajda is kész a vérengző és telhetetlen ellenséget megtámadni s országából ki is üzni. Míg a provinciákban eme események lejátszódnak, azalatt Nagy-Váradot fel kellene menteni.

Ha tehát Felséged Nagy-Várad felmentését elrendeli, az egész keresztény világot megörvendezteti, ha azonban elhagyja veszni, nemcsak hogy szomorúságba dönti, de az egész kereszténység elfordul Felségedtől. A megtámadott magyar nemzetet ezáltal Felséged mélyen megalázná, s az itt egybegyűlt országnagyok is a legnagyobb szomorúsággal eltelve volnának kénytelenek távozni.

*

Mialatt ezen igen terjedelmes és minden legkisebb körülményre is kiterjeszkedő határozat felett ép oly hosszadalmas módon tanácskoztak volna, addig az időközben Nagy-Várad alá érkezett török sereg erősen ostromolta a várat.

*

Mint már fenebb említettük II. Rákóczi György fejedelem 1660. évi június hó 7-én a csatában kapott sebei következtében Nagy-Váradon elhalt. Tetemét felesége kívánságára az akkori Erdélyben fekvő Ecsed várába szállították. Az átszállítást Gyulai Ferencz várkapitány személyesen vezette és a fenyegető török veszedelem daczára is fedezetül az összes német katonákat és a magyar őrségnek is jelentékeny részét magával vitte. Ezáltal a vár élőerejétől meglett fosztva, mert a megmaradt őrség minőségre nézve igen gyöngye anyagot képviselt.

Maga a vár, erődítési szempontból kifogástalan állapotban volt, amennyiben öt erős téglafalból felrakott bástyából állott, melyet a 16 méter széles, falazott és kellő mélységű vizárok vett körül. Belseje ugyancsak

ennyi bástyaszerűleg épült házcsoportot képezett s oly magasra volt építve, hogy az szinte egy második várat képviselt.

A vártól keletre sűrű erdő terült el, mely a megközelítést nagy mérvben akadályozta. A nagyterjedelmű és fallal körített várost északra pedig az elég magas szőlőhegyek határolták, melyek az akkori telfogás szerint oly távolságban voltak, hogy onnan a várat lövetni nem lehetett.

Péntekhelytől (a tulajdonképeni várostól) nyugatra feküdt Szombathely külváros. Ettől nyugatfelé Körösszegig a Körös mentén sűrűn egymás mellé sorakozott több helység. Velence és Vadkert között a Peczen számos nagy malom állott.

Élelem és lőszer dolgában sem volt hiány, mert azt Rákóczi fejedelem e tekintetben bőven felszerelte. Egyetlen gyengéjeként csupán annyi említhető fel, hogy a vár árkanak, a Körös és Kis-Körös (Pecze) vízének összekötő zsilipje nem volt eléggé védelmezve s így könnyen az ellenség kezébe eshetett.

Ha tehát a felsorolt adatokat érték szerint összegezzük, ebből látható, hogy az erődítési szempontból különben teljesen kifogástalan vár, a kipróbált parancsnok és a kellő őrség hiánya folytán nem nézhetett bátran szembe az ellenséggel és hogy sorsa már kezdettől fogva meg volt pecsételve.

*

Ali basa közeledésének hírére, Nagy-Várad lakóseit óriási télelem fogja el, kik közül sokan vagyonukat és mindenüket vissza hagyva, pusztán csak életük megmentésére gondolva — menekülnek a városból. A város sívársága és elnéptelenedése a török sereg közeledtére mind nagyobb arányokat ölt. A még hátramaradt asszonyokat és gyermekeket július 1-től 4-ig terjedő időközben távolították el a városból, s midőn 1660 július hó 11-én jelentették, hogy Ali előcsapatai már csak egy napi járóföldre vannak, Balogh Máté helyettes várkapitány az amugyis pusztulásnak szentelt várost minden részén felgyújtatja.

Síri csend honolt a füstölgő romok felett, midőn július 13-án Ali basa előcsapatai élén Nagy-Váradra bevonúl. Július hó 14-én este a derékhad is megérkezett. Az ostromló sereg ereje 50.000 főre rúgott, 60 nehéz ágyúval.

A sereg következőkép helyezkedett el:

a) a vártól keletre, a kolozsvári út mindkét oldalán, (mely rész a Körös és Pecze-Szöllös közt szőlők- és gyümölcsösökkel sűrűn be volt ültetve) a janicsárok beszámításával a főhad; a főhadi szállás Várad-Velenczén;

b) nyugat felé a Körös mindkét partján a Seidi Achmed basa parancsnoksága alatt álló csapat;

c) a vártól északra Olaszi külvárosban, valamint az Aranyos- és Ablakos-hegyek lábainál a harmadik csapattest.

Az őrség a várba menekült lakosokkal együtt 850 emberből állott, holott a sikeres védelemre legalább 4—5000 emberre lett volna szükség. Itt meg kell jegyeznünk, hogy sem Gyulai várkapitány, sem a Rákóczi tetemét kísérő őrség a várba többé vissza nem tért.

Gyulai várparancsnok azon sajátosságos és érthetetlen eljárását, hogy helyét a legnagyobb veszély idején elhagyva, azt sorsának engedé át, több történetíró éles elbirálás tárgyává teszi. Gyulai mentségére egyedül azon ok hozható fel, hogy ő annak idején Haller Gábortól Rákóczi számára árulással szerezte meg a várat, s most midőn Barcsay és Haller, valamint több erdélyi főúr mint foglyok Ali táborában vannak, a felbőszült török haragja elől akart kitérni.

*

Balogh Máté első feladatának azt tekintette, hogy a vár védelmének vezetésére egy vártörzskart szervezzen. Ennek tagjai voltak: Rácz János, a várkapitány helyettese; Ibrányi Mihály, az egykori várkapitány fia (az egyetlen szakszerűleg képzett katona); Boldvai Márton és Belényesi Ferencz alispánok; Szalárdi János a történetíró és Rákóczi fejedelem egykori titkára; Pankotai György, Szőlősy Mihály és Rákóczi Péter.

Miután a törzskar ilyképen szervezve volt, július hó 9-ére haditanácsot hívtak egybe, hogy e vigasztalan helyzetben a további teendőkről tanácskozzanak. A haditanács oda nyilatkozott, hogy a magyar király felsőségét feltétlenül el kell ismerni, mert egyedül csak ennek részéről lehet segítségre számítani.

Mindenek előtt a Souches Lajos császári táborszer-naggyal leendő összeköttetést kellett keresni, ki 10.000 főnyi seregével (7000 lovas és 3000 gyalogossal) június vége óta Tokaj és Rakamaz között állott.

E célból Pankotai György és Szőlősy Ferencz, mint bizalmi emberek július hó 9-én levelekkel a császári táborba küldettek, hol ép Wesselényi Ferencz országnádor is tartózkodott. Küldetésük célja az volt, hogy Nagy-Várad mielőbbi felmentését, vagy legalább is 3—400 főnyi segély csapat megadását s néhány gyakorlott tüzér küldetését kieszközöljék, mert utóbbiaknak teljesen híján voltak.

Midőn a küldöttek három napi hosszúságú és aggodalmas várakozás után sem tértek vissza, július 13-án Boldvai Márton alispán csónakkal át kelvén a vár árkán, személyesen kereste fel a császári tábort, hova sok viszontagság után július 15-én érkezett meg.

De Souches tábornok, kinek határozott parancsa volt a törökök operációjába csak azon esetben befolyjni, ha a Tisza folyó átlépésével császári területet veszélyeztetnének, hogy magáról a békeszegés ódiúját elhárítsa, semminemű intézkedést sem akart mindaddig tenni, míg erre I. Lipót királytól határozott parancsot nem kap.

Az erre vonatkozó s Grácban folyó tanácskozások pedig, hogy mily végnélküli hosszúak voltak, azt már fentebb láttuk. Midőn mégis alapos megfontolás után a király augusztus 13-án (tehát az ostrom 31-ik napján) magát végre elhatározza Souches tábornokot Nagy-Várad felmentésére küldeni, abbéli intézkedése késő volt, mert egy segélynyújtás lehetőségét az időközileg megváltozott viszonyok már eleve kizárták.

Souches serege 10.000 embert számlált ugyan, de

tényleg csak 5000 felett rendelkezett, mivel a többi időközben Szatmár, Kálló, Onod és egyéb kisebb helyekre küldetett őrség gyanánt.

Miért is az ily csekély számú sereggel való operáció sikertelenségét belátván, ő felségénél e parancs ellen írásbelileg ellenészrevételeit megteszi és tovább is tétlenül marad Rakamaz melletti táborában.

*

Mialatt Souches tábornok és a várparancsnok között a felmentés iránt oly sokáig húzódó tárgyalások folytak, nem mulasztotta el utóbbi mindazon védelmi intézkedéseket megtenni, melyeket a siralmas helyzet megkövetelt.

Miután az őrség a hűségesküt letette, a parancsnok is ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a várat a lehetőség végső határáig védelmezi. Erre azután a védelmi szakaszokba osztás következett s az egyes részek számára az őrséget határozták meg.

Mint parancsnokok szerepeltek:

a) a Bethlen-bástyán Vér György, mint helyettes: Veres Péter és Molnár János hadnagy;

b) a Királyfi-bástyán Boldvai Gergely (az alispán fia), mint helyettesek: Gyulai Tamás, Boldog Gábor, Ravazdi György, Szarka Ferencz és Mancsul István hadnagyok;

c) a Veres-bástyán Nagy-Ferencz, mint helyettesek: Krajnik István, Szent-Andrássy Zsigmond, Debreczeni László, Toroczka András és Szalárdy Ferencz hadnagyok;

d) az Aranyos-bástyán Tisza István, mint helyettesei: Tyukodi László és Macskásy Gáspár, melléjük voltak beosztva: Takács István Nagy-Várad főbirája, Fodor Miklós, Rákos Péter és Borbély András, továbbá Szilágyi Péter és Hegyesi János hadnagyok;

e) a Csonka-bástyán Stépán Ferencz, Torma Pál, Ravazdi András, Szabó Gáspár és Tinódi Péter hadnagyok;

f) A Torony- és Kapu-bástyán pedig: Komáromi Ferencz, Bóth János, Török András, Halász István és Szűcs István hadnagyok.

Minden bástyára őrség gyanánt 100—150 ember jutott, míg a többi, mintegy 100 harcos és 35 diák Almási Dávid hadnagy parancsoksága alatt tartalék gyanánt maradt.

Az öt bástya feletti felügyeletet Rácz János, Ibrányi Mihály és Belényesi alkapitányok vezették, a vártüzérség parancsnokságával pedig Szatmári Istvánt bízták meg.

Miután ezen előkészületek megtörténtek s a várparancsnok a bástyák felett szemlét tartott, a katonák zászlók és dárdáikra tűzött lobogókkal díszítették fel a várat s ily ünnepélyes hangulatban várták be a félelmetes ellenség közeledtét.

Midőn július hó 13-án Ali basa előcsapatai láthatókká lettek, a várból ágyútűzzel fogadták őket.

Július hó 15-én Ali fenyegető hangon megadásra szólította fel a várparancsnokot s hogy fenyegetésének nagyobb súlyt kölcsönözzön, Barcsay fejedelem által iratott levéllel is átadásra figyelmezteti azt. Barcsay azonban az elküldés előtt a levélbe állítólag e szavakat csempészte be: «Datum ex metu» (Kelt félelemből.)

Az őrség e szavak értelmét helyesen fogván fel, nem csupán a kért feladást tagadta meg, hanem azt is üzente Ali basának, hogy azon esetre, ha a várat komolyan ostromolná, a Seidi basa által adományozott menedéklevelet tudomás vétel végett a vár kapura fogják kitűzni.

E feleleten Ali felbőszülve, azonnal az ostromhoz fogott s ütegállások építéséhez kezdett. Az ütegállások számára a Szent Péter hegyet (mai Kálvária-hegyet) és a tőle keletre fekvő Szt. István hegyet szemelte ki. Az előbbi hegyen egykoron Szt. Péter temploma, az utóbbin a praemontreick kolostora állott, honnan elnevezésüket is veszik.

Hogy a várat uraló, tehát taktikailag fontos két hegyet meg nem erősítették, abban leli magyarázatát, hogy ezeket az akkori felfogás szerint az ágyúk lőtávolán kívül fekvőknek tartották. Mily téves volt e felfogás az

időközben már előrehaladott fegyver technika következtében: az az alábbi tények által eléggé megvilágítatik.

Az első ütegállást a Szt. Péter-hegy déli oldalán, a Veres-bástyával szemben állították fel a törökök s azt 11 nehéz ágyúval szerelték fel, melyekből a tüzelést a most említett bástya ellen azonnal megnyitották. Mivel azonban a legtöbb löveg messze, a váron túl hullott alá, hátrább az Ablakos-hegyen egy újabb ütegállást, 30 könnyebb ágyúval felszerelve helyeztek el, melyből az Aranyos-bástyát s a vár belsejét 15 napon át lövették.

Július hó 17-én a várparancsnok Barcsay által írt egy újabb levelet kap, melyben figyelmezteti, hogy a törökök elleni dacz helyett vegyék a dolgok állását nyugodtabb megfontolás alá s az ozmánok dühét ne ingereljék még jobban. Egyben felemlíti, hogy Ali basa nem ismeri el a Seidi basa által kiállított menedéklevél érvényességét, mert az annak idején a levél kiállítására feljogosítva már nem volt.

Balogh erre, július 18-án azt válaszolja a fejedelemnek: miként előbbi határozata mellett megmarad s egyben panaszt emel Ali basa ellen, hogy a szultán nevében kiadott menedéklevelet nem tiszteli és hogy azt semmibe sem veszi. A utóbbit különben egyidejűleg a Veres-bástya tornyára, a fővezér sátrával szemben dárdára tűzette.

Július hó 19-én észrevette az őrség, hogy egy török a Királyfi- és Bethlen-bástyák között az árokba ugrott és a vár felé uszott, s minthogy bebocsáttatást kért, egy kazamata ablakán keresztül a várba vonták. Bár az illető keresztény szökevénynek mondta magát, a bizalmatlan őrség mégis vasra verette, mi jelen esetben nagyonis czélszerűnek bizonyult, mivel később kint, hogy Ali basa kéme volt.

Az Ablakos hegyen felállított üteg sem felelt meg a hozzá fűzött reménységnek, mert a lövegek még mindig túl magasan röpültek és csupán a bástyákon lévő tornyok tetejét sértették meg. Török részről ezen hibát

csak három hét eltelte után vették észre, mikor is azután az ágyúknak a kellő elevatiót megadván, a vár belsejében okozott kár egyre nagyobb és aggasztóbb mérveket ölt. Az ágyúzás közben Seidi basának dárdára tűzött menedéklevelét is lelőtték, mit újra kitűznek.

A romboló műveletek gyorsabbá és sikeresebbé tétele céljából Ali basa a két üteg között még egy harmadik ütegállást építtetett s azt a legnehezebb ágyúkkal szerelte fel. Ennek tüzét az Aranyos- és Veres-bástya ellen irányították; egyúttal mivel egy aláaknázást is tervbe vett, az Aranyos-bástyához 1000 janicsár részére fedett utat építtet.

Az ostrom további folyamán még két üteget emeltet, egyiket a Szt. István, másikat pedig a Szt. Péter hegyen, melyeknek működése azonban a nagy távolság miatt eredménytelen maradt.

Ekkép csaknem négy hét folyt le anélkül azonban, hogy a törökök valamely jelentékenyebb eredményt el tudtak volna érni. A bástyák még sértetlenek; az aknamunka sem haladt egy lépésnyire sem, mert az ellenségnek minden fáradozása daczára sem sikerült az árok vizét levezetni. Ali az eddigi sikertelenséget látva, az árkokat kísérli meg betöltetni, mely célból mintegy 1000 db. szarvasmarhát azokba behajtat s ezen állatok hulláin keresztül vélte az árkokat átgázolhatni. Ezt azonban az őrség megsejtvén, a fenti célra kiszemelt marhákra égő szurok-fáklyákat dobál, melyektől is azok megriadva, a szélrózsa minden irányába vadúl futnak szerte, magának az ellenségnek okozva a legnagyobb károkat.

Mínthogy eme terv is meddőnek bizonyult, hogy a további teendők felett határozzanak, Ali basa haditanácsot hitt egybe. A tanácskozás eredményéről az őrség majdhamar tisztában volt, amennyiben közvetlen az után az ostromló sereg nagy része az Aranyos-bástyától a Körösbe egy levezető csatornán kezdett dolgozni. A 20 napon át tartó munka azonban csak csekély eredménnyel járt, mert a sáncz árok vizének színe alig egy öllel apadt le.

Az újólag csalódott vezér, hogy az annyira óhajtott

sikert elérje, bár bizalmatlansággal eltelve, ismét más eszközöket igyekeznek keresni. Ilyetén tanácstalan és kínos helyzetéből egy foglyúl ejtett, Peterdi Sára nevű rovttmúltu asszony szabadította meg, ki szabadságának és dús jutalmának reményében, a főzsilipet, mely a sánczárkot a mélyebben fekvő Pecze folyóval köti össze elárulja, s állításának igazolására azt mondván, hogy a főzsilip építésekor a várparancsnoknál szolgált, s innen tudja, hogy az árok vizét nem a Körösbe, hanem a Peczébe vezetik le.

A török ez árulás alapján kísérletet tesz, s alig hogy a Bethlen-bátyától a Peczéhez húzódó csatornát elkészítik, az őrség aggodalommal telve látta az árokvíz folytonos apadását.

Ali megkönnyebülten lélezkzik fel és a véletlen okozta fordulatot a lehető leggyorsabban iparkodott kiaknázni és katonáit homokkal telt zsákokkal, sőt ilyenek hiányában ingeket is megtöltve, futó lépésben úzi a várhoz, hogy a zsákokat az árokba dobva, szárazon foghassanak az aknamunkák készítéséhez. A nyomban folyamatba vett aláaknázási munkák biztosítására a Csonka-bátyával szemközt, valamint az Aranyos-bátyához vezető oldalon egy-egy üteget állítottak fel. (A hagyomány szerint 1598-ban az ostromló törökök a Csonka-bátyát annyira megrongálták, hogy ez időtől fogva mint ilyen kapta ez elnevezését is). Egy további, a Királyfi-bátyával szemben emelt üteg oly sikeresen működött, hogy a vár már néhány nap alatt a legerősebb sérüléseket szenvedti.

Az Aranyos-bátya élével szemben elhelyezett üteget négy nap lefolyása alatt nagy mérvben szaporítják és védkosarakkal tetemesen megerősítik. A várparancsnok ezek leküzdésére az összes rendelkezésére álló ágyúkat az Aranyos- és Csonka-bátyákra vontatja, honnan az épülő üteg ellen oly hatásos tüzelést indít, hogy azt csaknem teljesen elpusztítják. Alit azonban tervének kivitelében mindez nem gátolja s az elpusztított üteget újólag s még nagyobb méretekben állítatja fel s hogy

ezt lehetővé tegye, úgy az Aranyos-, mint a Csonka-bástyát és a vár belsejét szakadatlanul löveti.

A török lépésről-lépésre tért hódít anélkül, hogy ebben azt a vár őrsége megtudta volna gátolni. Amennyiben tűzérsege szakszerű kiképzéssel nem bírt, sőt mégcsak a gránátok kezeléséhez sem értett, önként következik, hogy az ostrom útegek leküzdéséről szó sem lehetett.

A mily gyengéknek bizonyultak a tűzerek, ép oly gyengék voltak az aknamunkáknál alkalmazott emberek is; így például sikertelen maradt az Aranyos- és Veres-bástyák alá vont aknák ellensúlyozására alkalmazott ellenakna is, mivel azt a műszakilag gyakorlatlan legénység téves irányban helyezte el.

Majd forró víz és olvasztott zsírnak az ellenségre való zúdításával iparkodott az őrség tehetetlenségében az előnyomulást megakadályozni.

A védők anélkül is napról-napra súlyosbodó helyzetét augusztus 14-én újabban bekövetkezett szerencsétlenség már szinte elviselhetlenné tette. Ugyanis délután 2 órakor úgy a várbelieket, mint az ostromló tábornok egy óriási robaj riasztotta fel. Hosszú ideig a vár és környéke sűrű füst- és porfellegbe volt burkolva s midőn a füst eloszlott, a por leülepedett, a helyszínen összesereglett várakók szeméi elé borzasztó látvány tárult. A Veres- és Aranyos-bástyák között fekvő lőszerraktár felrobbant, maga alá temetvén az őrségnek mintegy 100 emberét, köztük a legkitünőbb tűzereket. Iszonyuan szétroncsolt tetemek heverték mindenfelé. A halottak között volt Takács István főbíró is, ki egész családjával együtt pusztult el. E sajnálatos esemény nem csupán emberéletben, de anyagiakban is roppant módon sújtotta az amúgy is százalmas helyzetben levő őrséget, mert nagymennyiségű gránát, bomba és kén esett a katasztrófa áldozatául. A szerencsétlenséget állítólag Kürti János albíró okozta, ki többed magával a lőszerraktárban foglalatoskodván s vigyázatlanság folytán emberei egyi-

kének a gyertya kezéből kieshetett s az ott elhelyezett nagy értékű anyag felrobbant.

E csapás következtében az őrség körülbelől 600 emberre olvadt le; mindehez még azon körülmény is járult, hogy közvetlen a robbanás után, egy zsoldos katona egy őrizetlen pillanatban a sánczfal ablakán keresztül az ellenséghez szökik és Alinak a vár kétségbeejtő helyzetét elárulja. Ali tehát a vár állapotáról részletesen tájékozva volt, azonban a szökevény által az őrség nagyságára vonatkozólag tett kinyilatkoztatásnak hitelt nem adva, állhatatosan abbeli feltevése mellett maradt, hogy az legalább is 4000 főből áll.

Eme téves feltevésre vezethető vissza Alinak eddigi tétovázása is, s bár nagyon jól tudta, hogy az augusztus 14-iki esemény az őrség kedélyhangulatára mily nyomasztólag hatott, ennek daczára még most sem merészelt általános rohamot intézni a vár ellen. Lehet ugyan, hogy Ali azért iparkodott a véráldozatokkal járó rohamok elkerülésével a vár birtokába jutni, mert Souches tábornok egy Lambach nevű tisztje útján arról biztosította, hogy mindaddig, míg a római császár birodalmát nem érinti, tőle nincs mit tartania. Ha e feltevés helyes, úgy Alinál az idő most már nem játszhatott szerepet s egész nyugalommal várhatta be azt a napot, mikor a folytonos kifárasztás folytán elerőtlenedett őrség képtelen lesz az általános támadásnak ellentállani.

A védősereg még ekkor nem is sejtette, hogy sorsa már eldőlt s a vár eleste csak rövid idő kérdése. El nem tudták képzelni, hogy Nagy-Várad kardcsapás nélkül török kézbe jusson. Azon erős bizalomban, hogy a felmentő sereg mielőbb megjő, lankadatlanul küzdenek. Az augusztus 14-iki sajnálatos esemény után a várparancsnok két önként jelentkező harcos (Kozár Boldizsár és Mancsul Mihály) útján a segély nyújtás késlekedésének oka felől tudakozódik. A két harcosnak nemcsak feladatát sikerül teljesíteni, de sőt még két janicsárt is foglyul ejtenek.

Bár a beszerzett hírek lesújtók voltak is, az őrség ügyének jobbra fordulta iránti bizalmát nem veszítvén el, titkon még mindig reménykedik, mely eme erős hitébe vetett bizalomnak tulajdonítható ama tovább tanusított bátorság és kitartás is, mellyel a várat oly elszántan védik.

Időközben ismét 10 nap telt el és felvirradt azon vészteljes augusztus hó 24-ike, mely napot a török fővezér, nagyobb véráldozat kockáztatása nélkül is alkalmasnak tartotta egy általános roham intézésére. Kora reggel a támadásra kirendelt ostrom-oszlopok felvonultak s míg a főcsapat a Veres-bástya ellen indult, egy másik, mintegy 6000 főnyi létrákkal felszerelt oszlop, mint tüntető csapat a Csonka-bástya ellen nyomult. A cselvetés teljesen sikerült, mert midőn ez utóbbi oszlop tüntetőleg a Csonka-bástya ellen intéz támadást, az egész őrség e veszélyeztetett helyre rohan, teljesen védtelenül hagyva a vár többi részét. Alig kezdődik meg előbbi helyen a küzdelem, a vár egyéb részein elhelyezett aknákat működésbe hozzák. Borzasztó robbanás reszketteti meg a levegőt s a felrobbant falakon hatalmas rések tátognak. A Veres-bástyán 10 ölnyi széles rés, az Aranyos-bástyán bár kisebb, de mégis elég nagy arra, hogy rajta egy század gyalogság behatolhasson; egyébként a borzasztó robbanás következtében a két bástya között a fal nagy része is bedől.

A vár felett lebegő sűrű füstfelleg leple alatt a janicsárok, kiknek Ali basa nagy jutalmat ígért, hirtelen a résekre vetik magukat s megmászva a falakat diadal mámorban tűzik ki a vár fokára a félholdat. E vészes pillanatban az asszonyok és gyermekek hősi elszánt-sággal vetik magukat a támadókra s fegyverrel, kövekkel és forró vízzel felfegyverkezve két izben verik vissza a falakról a törököt. Az időközben a Csonka-bástyáról megérkezett segédcsapat erejének teljes megfeszítésével sikerül kétségbeesett véres küzdelemben súlyos veszteség árán helyt állani s mintegy déli 12 óratájt végre

a törököket visszaverni, kiknek zászlói diadalmi jelvények gyanánt maradnak a hős védők kezében. Nagy elismeréssel kell adóznunk a várban levő papoknak, mert ezeknek gyújtó és buzdító szavai a már-már lankadó erők kitartására és fokozására nagyban hozzájárultak. A kora reggeltől délig tartó ostromban állítólag 40.000 török vett részt. A diadal az őrségnek óriási véráldozatába került, mert a megmaradt fegyverfogható harcosok száma e véres küzdelem után 300 főre szállott alá.

A legsúlyosabb és legérzékenyebb csapás Ibrányinak, a hősök hősenek halálával érte az őrséget, ki a kétségbeesett védelem lelke volt, s a halálmegvető küzdelemben a Veres-bástyán golyótól találva lehelte ki hősi lelkét. Elesett csaknem valamennyi hadnagy; nevezetesen Szent-Andrássy Zsigmond, Horváth Tamás, Tyukodi László, Szilágyi Péter, Hegyesi János, Tinódi Péter, Kovács Ferencz, Mancsul István, Almási Dávid a diák legió parancsnoka, valamint a kozák lovaskapitány Leszniczky Péter. A várkapitány helyettese, a súlyosan megsebesült Rácz János alkapitány, kinek mellét nyíl fúrta át, valamint a Ravazdi testvérek, György és András, Török István és mások orvosi segély hiányában sebeikben haltak el.

De a törököket is súlyos veszteség érte; 3000 halottjuk maradt a küzdőtéren. Haszán basát, a janicsárok hős vezérét és Ali titkárját a fővezér oldala mellől ágyugolyó terítette le. Ép így több előkelő és vitéz török tiszt is elhalt.

Jólehet, hogy a törökök vesztesége számszerint óriásinak mondható, mégis az az őrséghez arányitva, nem oly súlyos, mert míg Ali a beállott hiányokat ujjakkal pótolhatta, az őrség a támadt rések betömésére még csak a legszükségesebb erővel sem rendelkezett.

Ha Ali basa a vár elszánt védőinek kétségbeejtő helyzetét csak távolról is sejti, az ostromnak másnap leendő megújításával bizonyára egy perczig sem habozik, így azonban az augusztus 24-én szerzett szomorú tapasztalatok után, nem ismervén az őrség erejét, — kettőzött óvatossággal járt el.

Ezen körülménynek tulajdonítható tehát, hogy Ali augusztus 25-én nem ujtja meg a támadást, hanem összes rendelkezésére álló katonáit a közeli erdőbe küldi, hol a sánczárkok betömésére rőzsét gyűjtenek, melyet kötegekre feldolgoznak, egyidejűleg az összes ágyuk tüzének védelme alatt a Veres-bástya előtt elhelyezett ostromüteget közvetlen a falak alá tolják.

A vár közvetlen közeléből intézett gyilkos tüzelés ellen az őrség árkok felhányásával iparkodik az ormon védekezni, s mind azon pontokat, melyeket az ellenség előreláthatólag betörésre használhatna fel, a várparancsnok intézkedésére puskaporral látják el, hogy szükség esetén légbe röpíthessék.

Augusztus 26-án Ali összes ágyuival ismét löveti a várat, mely közben a közvetlen közelben elhelyezett ütegek oly romboló pusztítást visznek véghez, hogy az őrség nem képes az ormokon megmaradni s a vár belsőjébe kénytelen menekülni, mert a vár falain jelentkezőket az ágyugolyók özöne polyvamódjára söpri le.

Augusztus 26-ika eszerint a negyvenöt napon át tartó ritka kitarással vezetett hősi védelemnek, mintegy zárókövét képezi.

Jólehet, hogy élelmiszer és lőkészlettel a vár még mindig el volt látva, mégis a hosszú hét héten át tartó ostromállapot alatt a védők teljesen kimerülvén, erkölcsi erejük nagymértékben aláhanyatlott.

Ily körülmények között 26-án a vártörzs a helyzet kellő mérlegelése után a megadásra határozza el magát.

Ezen határozatnak megfelelőleg augusztus 27. hajnalán a vár tornyáról a veres lobogót és Seidi basa menedéklevelét bevonván, a török tábor felé négy fehér zászlót tűznek ki.

E jelre azonnal hat előkelő török jelentkezett a vár előtt, honnan Tisza István vezetése alatt az átadási pontozatok megállapítása végett, szintén egy hat tagból álló bizottságot küldtek ki.

Az Ali basa által nagy örömmel fogadott kiküldöttek erre a török meghatalmazottakkal egyetemben

reggel 7 órától délután 3 óráig egy egyezséglevelet szerkesztettek, melynek értelmében az együttesen alig 300 főnyi őrségnek, a várban levő néhány polgárnak, valamint 200 szekérnek Debreczenbe szabad elvonulás biztosítottik.

Az őrség a következő feltételek alatt adta fel a várat:

1. hogy a török fővezér megigéri, miként Nagy-Várad és az ahhoz tartozó birtokokon kívül más valamely várat, kastélyt, váracsot, várost vagy falut, mely az erdélyi fejedelem tulajdonát képezi — el nem foglal;

2. mindazon polgárok, kik itt Nagy-Váradon maradni akarnak, jogaikban semmi tekintetben sem korlátoztatnak, sőt inkább javaik megtartása — a hazai törvények szerint — biztosítottik. Azon polgárok, kik ezidőszerint nincsenek azon helyzetben, hogy birtokukhoz juthassanak, bármikor nejeikkel és gyermekeikkel visszatérhetnek és jogos tulajdonuk birtokába léphetnek;

3. a várőrségnek ügyei rendezésére 3—4 napi időhaladék engedtetik és azok ingóságainak elszállítására a szükséges szekerek megadatnak. Az őrség felszerelésével és kibontott zászlóval békében vonúlhasson el és a török csapatok részéről se kicsinylés, se gúny sem pedig becsmérlésben ne részesíttessék. Debreczenig díszkiséretet kapjon. A janicsárok, a netaláni fosztogatások elkerülése okából mindaddig távol tartandók a vártól, míg az őrség már tisztas távolságban lesz;

4. ugy a nemesek, mint többi közrendek továbbra is megtartatnak s vagyonuk, házaik, szőlőik, rétjeik és szántóföldjeikben békésen meghagyatnak;

5. a könyvnyomda tartozékaival együtt működésében nem gátolható. A Szent Bibliának nyomás alatt álló példányai, valamint más egyéb művek is, a nyomdatulajdonosnak sértetlenül kiadandók s a kiadatási időig a vonatkozó helyiségek zár és pecsét alá veendőek;

6. mindazon egyének, kik a török császár iránti hűségük miatt Rákóczi fogságába estek, illetve kik Seidi basa alatt a táborban hűségesen szolgáltak, szabadságukat és szerzett javaikat a hazai törvények szerint

megtartják és a hatalmas császár birodalmában az adófizetés alól felmentendők;

7. azért, hogy a vár a hatalmas császár rendelkezésére bocsájtatik, az őrségnek az országban nem szabad kárt szenvedni, sem pedig nem szabad azt gyalázzal illetni, sőt inkább az erdélyi fejedelem kárta-
lanításra szoritandó;

8. mivel Nagy-Váraddal, Jenő, Lugos, Karán-Sebes és az erdélyi birodalomnak egy nagyobb része az anyaországtól elszakasztott, az ország is elpusztult, a fővezér önagysága a szegény ország sorsa iránt érdeklődjék s a hatalmas szultánnál a tribút lejobb szállítására törekedjék, valamint hogy az ország jelen állapotában megtartassék és ne sanyargattassék. Az ország törvényszerűsége, nemkülönbén annak fejedelme a trónon szintén megtartandó;

9. Mindaz, mit a fővezér megígérni kegyes lesz, ne csak a kísérő levélben biztosíttassék, hanem hogy az minden basa, bég, aga stb. által alá is irassék s pecsétjeikkel megerősíttessék.

Az egyezséget Ali basa nem írta alá s megalégedett azzal, hogy az őrséghez a következő sokat ígérő, de emellett üres, tartalmatlan levelet intézze:

«Mindazt, mit óhajtotok, megerősítjük. Szabadság-
tokban lesz, javaitokat megtartani, de óvakodjatok, nehogy ezzel csaláságot úzzetek. 200 szekeret akarok nektek átengedni és kíséretben sem fogtok szükölködni. A janicsárok agája katonákkal fog kísérni beneteket. Vonuljatok békében, a hová akartok».

Ezt követi a basa pecsétje. Ehhez csatolta az ígéreti esküt, mely következőképen hangzik:

«Nagy-Várada várában levő kapitányok, nemesség és egyéb tisztek és egyébbb nemzetek és vitézlő rendek kicsinytől fogva nagyig! A levelet, melyet hozzám küldtetek s a melyben kívánságokat tudtul adtatok, megkaptuk és az abban foglaltakat minden részében engedélyezzük. Minthogy immár a hatalmas császár fényes köpenyéhez tartoztok, kinek hatalma alatt oltalmat

kerestek: most már nektek minden meg lesz engedve. Mivel engedelmeskedtek, a várból elvonulhattok. Mindenki veszedelem nélkül mehet oda, ahova akar. Hogy javaitokban kár ne essék, basákat és bégeket adok kíséreeül. A kik itt akartok maradni, kívánságotok szerint, házatok, rétetek, szőlőfők, kertetek, szántóföldetek kezetekhez adatik; valamint, ha kik azelőtt elmentek, visszajövén ide Nagy-Váradra, mindenök kezökhöz adatik.

A város és az ahhoz való minden rendek hitében maradhatnak; a könyvsajtó és ahhoz tartozó minden eszközök nektek visszaadnak; szabadon élhettek és iskoláitokat és templomaitokat is szabadon bírhatjátok.

Ha ezekenkívül a legyözhetlen hatalmas császárnál még valami igazságos kérésetek lenne, úgy azok is teljesítve lesznek.

Ennek nagyobb bizonyására az élő Istenre, Mohamed hitére, császárunk boldog fejére, hitünk szerint való levelünket pecsétünkkel megerősítve, adtuk békességes megmaradástokra. Iratott ezerhatszázhatvan esztendőben, Kisasszonyhavának 21. napján, Nagy-Várad alatt való táborunkban».

*

Augusztus 28-án délután 2 órakor, midőn még az összeroncsolt felvonóhíd alig volt használható állapotba hozva, Ali basa az őrséghez azon szigoru parancsolatot küldi, hogy a várat két óra lefolyása alatt hagyja el.

Ez intézkedés brutális és lelketlen volt ugyan, de ellenmondást nem türt. Az idő rövidsége miatt a levéltár és a kész könyvek elszállításáról szó sem lehetett, az illető helyiségeket tehát elzárták és lepecsételték. Az ingóságok elhurczolására csak kétszáz társzeker állván rendelkezésre, s minthogy ezek nagy részére a sebesülteket és gyermekeket rakták fel, csupán a legszükségesebb tárgyakat vihették el magukkal.

Az őrség a szokásos katonai tisztelgések mellett, lobogó zászló alatt vonult ki; a vártól a szt. egyedi kapuig két oldalt a török gyalogság, míg innen Seidi

basának Nagy-Várad és Püspöki között fekvő táboráig lovasság képezte a sorfalat.

Ali basa, hogy szemtanuja legyen e látványnak, basái és bégjei társaságában a vár közelében észrevétlen helyről nézi az elvonulást, s az elvonuló maroknyi csapatot látván, fürkészve függeszti szeméit a vár kapuja felé, s midőn az utolsó szekér is kigördült, megszégyenülve vallja be környezetének, hogy mennyire túlbecsülte az őrség erejét; bámulatának ad kifejezést s nagyrabecsülése adóját rója le ama hősi csapat iránt, mely képes volt hat héten át dacolni a túlnyomó erővel szemben.

Könybe lábadt szemekkel lépdel el a sorfalat álló török katonák közt a hazai rögtől elszakított maroknyi csapat, hisz talán örökre búcsut mond szülőföldjének, hogy idegenben keressen egy új otthonot.

Estefelé elérték Püspökit, hol 28-ától 29-ére megháltak. A további kíséretet Debreczenig — mely várost 30-án elérték — a humanitása miatt általános szeretetnek örvendő Seidi basa lovasai képezték.

*

A várban visszamaradt könyvnyomdát csak később szállították át Kolozsvárra,* s midőn a levéltárt is becsomagolni akarták, azt feltörve s teljesen elpusztítva találták. Miként később kiderült, augusztus 28. és 29-ike közti éjjel az irattárt a kincseket kereső janicsárok Ali basa tudtán kívül törték tel s csalódásuk feletti bosszújukban az iratokat elhordták és megsemmisítették, miáltal a historiai kutatás eme mérhetetlen tárháza az utókor számára mindörökre elveszett.

Nagy-Várad várának elfoglalása a törökökre nagy súllyal bíró hódítás volt, mert a míg Nagy-Várad a magyar királyok, illetve Erdély fejedelmei birtokában volt, befolyásukat Erdély politikájára mindenkor érvényesíthették; most azonban meg lévén cserélve a viszonyok, a töröknek nemcsak módjában állott a magyar királyság

* A bibliának még Nagy-Váradon megkezdett fordítását 1661-ben Kolozsvárott fejezték be.

és a fejedelemség együttes működését megakadályozni, hanem még a két ország közötti érintkezésnek is sikeresen útját állani.

*

A félholdnak 32 éven át tartó uralma alatt a virágzó város nyomorult török faluvá süllyed alá.

Várparancsnokok, kik egyúttal a vár környékét képező területet «Nagy-Várad pasalik» néven is kormányozták, a következő basák voltak:

1660-ban Ziphra Haszán,	1669-ben Szokoli Ali,	1681-ben Haszán,
1664-ben Kucsuk Mehemed,	1670-ben Jusuff,	1685-ben Achmed,
1665-ben Heszem Mehemed,	1671-ben Kucsuk Mehemed,	1687-ben Mehemed,
1668-ban Hamza,	1673-ban Sziliktár,	1691-ben Abdullatif.

*

Miután Ali a vár árkaiknak a visszamaradt polgárok által leendő kitisztítását s a megrongált falaknak helyreállítását elrendelte és Ziphra Haszán basát várparancsnokká kinevezte, hadával Temesvárra visszatért.

Ziphra basa nemsokára az összes keresztény templomokat leromboltatván, a főutczán (mai Rákóczi-út) nagy mecsetet építtet, mely — mint az irgalmas rend temploma — még most is fen áll.

Ortélius krónikás az akkori Nagy-Váradot a következő szavakkal ecseteli:

«Nagy-Várad meglehetősen kiterjedésű, három külvárossal bíró város, mely a Sebes-Körös, vagy mint másképp nevezik, a Kreisch folyó partján fekszik. Az épületek és lakóházak igen alacsonyok és nyomoruságosak, a vár ellenben hatalmas és jól megerősített. Az ok, hogy a polgárság csupa apró házat épít, abban keresendő, mert nem akarnak házaikban a töröknek szállást adni.

Nagy-Várad bevétele előtt Erdély fejedelmei itt állandóan erős őrséget tartottak. A helységben püspökség, számos templom és kolostor volt, melyeket a fejedelmek lassanként a vár falainak felépítésére használtak fel, úgy, hogy jelenleg kőből épült templom egy sem létezik, csupán a reformátusoknak van egy igénytelen, inkább

pajtához, semmint templomhoz hasonló imaházuk, de ezek daczára van jó iskolájuk és vallási szervezetük. Nagy-Váradon egykoron három bíróság, nevezetesen: udvari, nemesi és városi bíróság is létezett.

A meghódítás után Ali basa, Ziphra Haszán agát, mint várparancsnokot helyezte Nagy-Várad élére 10.000 janicsárral s más egyéb népséggel együtt itt vissza hagyván őt. Ziphra basa nemsokára közhírré tette, hogy mindazok, kik a városban visszamaradni szándékoznak, az ő védelme alatt állanak és bántódásuk nem lesz. De csakhamar, hogy ígéréiben bizni nem lehet, kitünt, mert nemcsak hogy rosszul bánt a lakossággal, de bizalmatlan lévén irántuk, nemsokára el is űzte őket. Később mecsetet, azaz török templomot is építtetett».

*

Miután a félholdnak Nagy-Váradot hatalmába keríteni sikerült s a vár birtokában a leginkább érdekelt fél, I. Lipót király részéről sem háborgattatott, az ozmánok hódítási vágyukat a Nagy-Várad körül fekvő területekre is mind jobban és jobban kiterjesztik.

Nagy-Várad parancsnoka, kétségtelenül Ali basa rendeletére, vagy legalább is annak tudtával, a szatmári és szabolcsi ispánságok felé kezd terjeszkedni, hogy e megyéket váraikkal egyetemben pasalikjába bekebelezhesse.

Levele, melyben Szatmár és Kálló parancsnokait, a Károlyi grófokat, Ádámot és Lászlót meghódításra szólítja fel, ekkép hangzott:

«Én Ziphra Haszán aga, a leghatalmasabb és legyőzhetetlen török császár felfegyverkezett katonája, Székelyhid ura, Szatmár, Szabolcs, Ung és Nagy-Várad főispánja üdvözöllek téged, Károlyi Ádám!

Ugy hallom te jó ember vagy és most, hogy Szatmár is a legyőzhetetlen császáré, könyörületes akarok veled lenni. Hord el magad innen, mert te Kállót csak felbujtod és a meghódításban akadályozod.

Gondold meg, hogy annak, ki hatalmas császárunknál keres menedéket, haja szála sem görbül meg és ne feledd, hogy Erdélyben Kővár és Barkó határainkat képezik és hogy Munkács is legyőzhetetlen császárunké, Lyanizár,* Bodrogos,* Selesim* püspökség, Patak és Tokaj tehát szintén neki hódolnak.

Te, Kálló feje, hogyan élsz? Miért alszol? Majd nemsokára felkereslek Kállón!

És te Szatmár helytartója, te vak kutya! Mért tartasz ész nélkül Giesdin* parancsnokával? Talán azért, mert eddigi urad elhalt? Gondold meg, hogy Giesdin vára is legyőzhetetlen uramé!

Olvasd ezen irásomat, mert annak tartalmát ugyis nemsokára érezni és tudni is fogod.

Adtam Nagy-Váradon, 1660 deczember hó 5-én. Én, Ziphra Haszán aga, kinek testét már tizenhárom év óta övezi a kard s kinek fegyvereit azóta folyton magyar vér áztatja, irtam e levelet és erősítettem meg azt».

*

Az említett várak azonban továbbra is keresztény kézen maradnak s az országnak védőbástyáit képezik, mert a Károlyi grófokat e levélnek kihívóan hangzó tartalma sem meg nem rémítette, sem pedig királyuk iránt való hűségükben meg ingatni nem tudta.

Annál nagyobb sikereket mutat fel Ziphra Haszán aga erőszakossága a Nagy-Várad közelében fekvő területeken, mert rövid idő alatt Belényes, Papmező, Petrilény, Beél, Szalonta, Sarkad, Telegd, Sólyomkő, Adorján, Zsáka és Bajom mind meghódolnak neki.

Csupán a Berettyó mentén fekvő Szent-Jobb** — a Bihar megyei kereszténységnek eme bölcsője maradt még ment a török kapzsiságától. Már Szt. László idejében

* «Lyanizár» a Zemplénmegyében fekvő egykor erős «Leányvár»-ral; Bodrokos — Bodrogközzel; Selesim püspökség — a leslezi prépostsággal és «Giesdin» az egykori «Huszt» várával lehet azonos.

** A szent-jobbi apátság nevét Szent István király után nyerte azért, mert annak keze egész a reformáció idejéig mint egy szent ereklye ott őriztetett. Maga a község Szent-Jobb, mint fenebb említve van, a Berettyó folyó mellett, Nagy-Váradtól északra és nem délnyugatra fekszik, mint az a VI. sz. ábrán látható térképen tévesen feltüntetve van.

jelentős apátság állott itt fenn, mely a századok folyamán kiváló erősséggé nőtte ki magát, s több ízben fontos szerepet is játszott a történelemben.

Minthogy e hely önként meghódolni nem akart, Haszán aga a meghódításra elfogadható ürügyet keresett, mit 1661 február havában meg is talált. Ugyanis verekedés közben néhány részeg mohamedánt itt agyon ütnek, mely tettért Haszán fenyegető levél kíséretében a szt. jobbiakat tevéen teelőssé, a vár átadására szólította fel őket. Hogy pedig fenyegetésének nagyobb nyomatékot kölcsönözzön, Olaj béget Gyuláról a janicsárokkal, lovassággal s néhány 1000 hiányosan felszerelt magyar és oláh paraszttal Szt. Jobbra, a helység megszállására rendelte.

Olaj bég könnyen oldhatta meg feladatát, mert a törököknek puszta megjelenése is az őrséget annyira megrémítette, hogy a kereszténységnek eme legrégibb várát kardcsapás nélkül, a szabad elvonulhatás fejében február hó 21-én feladta.

Hogy Szt. Jobb és Biharmegye községeit, valamint a környék lakosait is török meghódulásra birják, a több ízben bevált minta szerint két kiáltványt bocsájtottak ki következő tartalommal:

1. Kiáltvány Szt. Jobb és környéke lakosaihoz!
«Mi Haszán aga, Isten kegyelméből e vidék főparancsnoka és Sinan basa, Szt. Jobb várának ura a következőket adjuk a föld népének tudtára: Tudomásomra jútott, hogy ti hatalmas császárunknak megakartok hódolni. Tegyétek ezt, mint már a környék többi lakosai is tették s ha engedelmesen meghódoltok, mit nagyon is ajánlok, sem török, sem tatártól nem kell félnetek. Tegyétek tehát le a hűségesküt és bizzátok magatokat a hatalmas császár védelme és oltalma alá.

Ha azonban továbbra is ellenkeznétek, engedetlenek és ellenszegülők maradnátok, rövid idő alatt mindnyájotokat kiirtalak. Előljáróitok jőjjenek tehát Nagy-Váradra vagy Szt. Jobbra, hol azonnal az eddig meghódolt faluk mintájára írásbeli bizonyítványt állítok ki, mert csak ily módon menekülhettek meg a török-

tatár portyázástól. Szatmárban ne bizakodjatok, az néhány nap alatt úgyis romhalmazzá lesz.

Jól gondoljátok meg a dolgot, mert ha — Isten úgy akarja, — néhány nap múlva táborommal felkerekedek.

Adatott Nagy-Váradon, 1661 február hó 23-án».

2. Kiáltvány Biharmegye lakosaihoz!

«Mi Sinán basa, a hatalmas és legyőzhetlen török császárnak tekintélyes és jeles férfia, a Nagy-Váradal határos vár fővédelmezője, tudtotokra adjuk: Biharmegye összes városainak, helységeinek és falvainak ezennel megparancsolom, hogy mihelyest eme nyílt és kiváltságos levelem hozzátok érkezik, minden város, helység és falu biróját három becsületes férfiúval hozzám küldje el, hogy beneteket a császári nyilvántartásba bevezessenek. A kik ezt tenni elmulasztanák, azok lakóhelyét feldúlom, az embereket rabszjira fűzetem és leöletem, házaikat pedig ferperzseltetem. Így betogjátok látni, hogy csak azt nem éri kár és pusztulás, ki a hatalmas császár segedelmére bizza magát.

Egyebekben pedig egy évig a hatalmas császár teljes szabadságot ad nektek s minden kötelezettség alól felment benneteket. E határidő letelte után azonban minden ember két tallért fizet és beszolgáltatja a köteles tizedet.

Isten áldása legyen veletek! Adatott Nagy-Váradon 1661 február hó 23-án».

*

Minél szilárdabban veti meg lábát a meghódított területen a török, annál kegyetlenebb és barbárabb módon bánik el a föld szegény népével. A szultánnak Nagy-Várad népéhez intézett rendeletét, melyben az adónagysága pontosan meg van állapítva, ép úgy semmibe sem veszik, mint az alantas közegekhez intézett sürgős figyelmeztetéseket, melyben a lakosok kiméletlen sanyargatása tiltatik.

A török önkénynek egészen kiszolgáltatott és védetlen népet rabszolgák módjára sanyargatják, teljesen

kiszipolyozzák; az adókat, noha az elviselhetetlenségig magasak voltak, mégis évről-évre emelik.

Ezenfelül ott, hol épen lehetett, még a magyar király, vagy az erdélyi fejedelem részére is behajtották az adót.

Eme könyörtelen sanyargatásnak és kiszipolyozásnak természetes következménye az volt, hogy az ország elnéptelenedésével és a lakosok elszegényedésével egyúttal a zsarnokságot éltető idegnek is lassanként el kellett halnia.

Megdönthetlen történelmi tény marad, hogy a török fajnak könyörtelen uralkodása a leigázott országra mérhetetlen anyagi és szellemi pusztulást hozott, mert ott, hol azelőtt 16—20 virágzó falu állott, alig volt 16—20 élő ember található.

*

Mielőtt Nagy-Várad történetének fonalát újra felvennők, néhány szóval Erdély politikai viszonyairól kell előbb megemlékeznünk.

Ali basa Barcsay fejedelmet, Hallert és a többi erdélyi fogoly mágnást csak a nagy-váradai vár eleste és a kirótt 500.000 tallér fizetési kötelezettség elismerése után, 1660 augusztus 27-én bocsájtja szabadon.

Barcsaynak, az országra nézve óriási pénzázdozattal járó uralmával elégedetlen párt, 1660 december 24-én Kemény Jánost, Rákóczi egykori hadvezérét emeli a fejedelmi székre. Kemény hiába sürgeti a szultánnál trónján való megerősítését. Nem bizván tehát a porta ingadozó kegyében, I. Lipót király felé közeledik, ezáltal remélvén veszélyeztetett trónja megtarthatását.

Ez elpártolás feletti haragjában Ali basa június vége felé Erdélybe tör be, s mivel a király csapatai még nem érkeztek meg, Kemény az országból menekülni kénytelen, Ali pedig Apaffy Mihályt teszi meg fejedelemmé.

Souches tábornok július végével Kemény trónját visszaállítandó, a császári seregek élén Erdélybe vonúl, de már szeptember havában kénytelen az uralkodó

nagy éhínség miatt azt elhagyni. (3 font kenyér ára 1 birodalmi tallér, egy meszely bor két arany; hús ellenben bőven van; egy ökör ára csupán egy tallér, míg egy tehéné egy forint).

A császári sereg elvonulása után a porta kívánságának engedve, 1661 szeptember 14-én Apaffyt fejedelemmé választják, a király azonban megtagadja tőle a megerősítést.

1662. Kemény trónja iránti jogait újólaj érvényesítendő, 1662 január 20-án Medgyesnél Apaffyval megütközik, de a hadi szerencse ellene fordul, csatát veszít, az ütközet hevében lováról lebukik s a visszavonuló lovasok patái alatt leli halálát.

Ily módon Apaffy kellemetlen vetélytársától megszabadulván, nemsokára a reá nézve veszedelmes Hallert is eltéti láb alól.

*

1662 október havában néhány magyar huszárból álló portyázó csapat jelenik meg Nagy-Váradon s miután tudomásukra jutott, hogy a basa nincs honn, a kedvező alkalmat felhasználva, közülök egy-két törökül beszélő a várhoz közeledik és bebocsáttatást kér. A mit sem sejtő őrség megnyitja a kaput, a huszárok berontanak, néhány törököt lekaszabolnak és tiz janicsárt is foglyúl ejtve magukkal hurczolnak.

Felette nagy kár, hogy e vállalkozás nem volt nagyobb szabásu, mert minden valószínűség szerint sikerülhetett volna ez alkalommal a várat meglepés útján kézrekeríteni.

Ez esemény Ali basának tudomására jutván, nyomban a nagy-várad i őrség megerősítését rendeli el.

*

1663. 1663-ban Ziphra basa Olaszi külvárost palánkkal véteti körül.

*

1664. 1664-ben I. Lipót király és a török között létrejött és 20 évre szóló vasvári béke értelmében Nagy-

Váradot hivatalosan is török birtoknak ismerik el, mi által a sanyarú rablánczok még szűkebbre fűződtek.

Ugyanez évben Rákóczi László sárosi főispán Nagy-Váradnak a töröktől csellel való visszaszerzésére egy merész kísérletet tesz. Rákóczi László ugyanis rokona volt a Nagy-Váradon sebeiben elhalt II. Rákóczi György fejedelemnek. Azon feltevésből kiindulva, hogy Nagy-Várad elestének egy rokona volt közvetlen okozója, a dicsőséges Rákóczi névhez fűződő eme hibát az országgal szemben jóvátenni kötelességének ismervén, semmi alkalmat sem mulasztott el, hogy Nagy-Várad várát a török kezéről elűtve, ismét visszaszerezze.

Több éven át tartó azon fáradozása, hogy az irányadó köröket kalandos terve számára megnyerje, eredménytelen maradván, arra határozza el magát, hogy a saját maga erejével, csel útján fogja azt végrehajtani.

Bízva szerencsében, május 27-én a szatmári őrségnek önként jelentkező körülbelül 100, paraszt álruhába öltözött huszárával Nagy-Váradon megjelenik, míg a segélyül szolgáló Kopp ezred őt kellő távolban követi. Itt ép ezidőben a pünkösdi nagyvásárt tartották meg, miért is az álruhába öltözött katonák könnyen és gyanu ébresztés nélkül elegyedhetettek a nép közé, hol megállapodásukhoz híven majdhamar oly verekedést rögtönöznek, hogy a rend helyreállítására a várból az őrséget kellett segélyül hívni. Rákóczi huszárai hirtelen ez őrségre vetvén magukat, a várba visszamenekülő törökkel együtt iparkodtak a nyitott kapun át oda bejutni; a vár falain álló őrszemek azonban észrevévén a fenyegető veszedelmet, hirtelen felvonták a hidat. Erre a vár előtt véres csatározásra került a dolog, hol Rákóczi golyótól találva esett el, s a beállott zavarban 12 huszára is fogságba jutott. Az időközben Nagy-Váradra érkezett Kopp ezred, miután már a dolgokon úgy sem változtathatott, a lakosságon véres bosszút állott; a várost felgyújtja s a házak kifosztása után pedig a jószágokat elhajtja.

Miután a huszárok elvonultak, a felbőszült török a

várost teljesen kiürítette s a kijáratokat őrizet alá vette, három napon át annak kapuit azon kocsikat kivéve, melyek a holtaknak a város területén kívül fekvő, elhagyott pinczehelyiségekbe való eltakarításával voltak kijelölve, senkinek átlépnie nem volt szabad. A holtak száma, beleértve az asszonyokat és gyermekeket 1000 főre rugott.

Az elesett német és magyar katonák hulláit — számszerint 36-ot — a mezőkre vitték s a kóbor kutyák martalékaúll dobták oda, míg a levágott fejeket karókra tűzték. A karókra húzott fejek között volt a Rákóczié is, kit öltözete után előkelő német tábornoknak tartottak, miért is hulláját felszedték és később el is temették, fejét pedig magasabb karóra húzták.

A huszárok által okozta tűzvész kiterjedt az egész városra s azt teljesen elhamvasztotta. Csupán Olaszikülváros a basa házával s a mecset maradt sértetlenül.

A város ez alkalommal annyira elpusztult, hogy ezen csapást sokáig nem tudta kiheverni és ez időtől fogva egész a XVII-ik század végéig Nagy-Várad az ország évkönyveiben mint város már többé nem is szerepelt.

*

Hogy a törökök határtalan kapzsisága mennyire kizsákmányolta és kiszipolyozta a leigázott területen lakó szegény népet, s hogy mily nyomasztó adóteher nehezedett utóbbira, leginkább mutatják a következő számok, melyeket az alább közölt, 1683. évi szeptember hó 24-én Somlyón, Közép-Szolnok megyében kelt hiteles panaszlevélből veszünk.

Ezek szerint a lakosságra következő adó volt kiróva:

1. a török császár számára becslés szerint 5 frt. 46 kr.,
2. falunként a török mecset fentartására 1 « 80 «
3. czédula és gyertya pénz (becslés szerint változott s néhány krajczárt, s egy okka vaját tett ki természetben)
4. a portának évenként . . . 1 frt. 50 kr.—2 « — «
5. salétrom pénz becslés szerint 4 « 50 «

6. fapénz becslés szerint 4 frt. 50 kr.
7. a basa részére a falu gazdagságához mérten buza, árpa, széna, stb.-ben fejében 3—4 « — «
8. a török földesuraknak a mezei és kerti termények tizede
9. lakbér illetmény, tüzelőfa és szénpénzben 4 « 50 «
10. baromfiadóban évenként — « 24 «
11. sertés adó darabonként 4 « 21 «
12. méhadóban — « 12 «
13. minden majorra évenként ki volt vetve 2 meszely vaj és méz, vagy pénzben . — « 60 «
14. minden falu beszoigáltat évenként 1—2 fejős tehenet, vagy értékét . . 25—30 « — «
15. minden ember köteles Nagy-Váradon nyilvános munkát (robotot) végezni, miért is megváltás fejében egy-egy falu fizet 100—150 « — «

Továbbá felsorolják panaszukban, hogy Nagy-Várad és Szt. Jobb őrségei gyakori portyázásaik alkalmával a lakosságra igen rövid idő alatt beszoigáltandó sarczot rónak, s ha az idő rövidsége miatt a kirótt adót vagy élelmiszereket beszoigáltatni nem képesek, irgalmatlan rablást és fosztogatást visznek végbe, a boros pinczéket egyszerűen feltörik, a bort megisszák, vagy elhordják.

A falu minden egyes halottja után egy-egy tehenet kell beszoigáltatni, s ha a faluban, vagy annak határában gyilkosság fordult elő, a községre bünteteskép 80—90 frt.-ot vetnek ki.

Minden faluban állandóan egy-egy szekér előfogatként két szolgával kell hogy készenlétben álljon, s a tulajdonos minden ily kocsi után még 3 frt.-ot köteles beszoigáltatni.

A papok házaiba néha 30—40 török is betér s nemcsak hogy mindent, ami elvihető, elhordanak, de még szidalmaznak és bántalmaznak is a ház lakóit.

Bár a vasvári béke csak 1684. évben járt volna le, a török meguntván a hosszús békét, 1683-ban Adrinápolyban Kara Musztafa vezérlete alatt óriási sereget gyűjtött össze, hogy vele Bécs megvívására induljon. Midőn eme rettegett sereget a császári város ódon falai előtt 1683 szeptember havában lotharingiai Károly herceg vezérlete alatt elősiető birodalmi seregek a hőselkü Szobieszki János lengyel király segedelmével pozdorjává verték, Magyarország sorsa is jobbra dőlt.

A félhold szerencsecsillaga ezzel letünik s Magyarország részére 145 évi rabszolgaság után végre ütött a szabadulás órája. A császári seregek diadalmasan nyomulnak előre — a leigázott országot a rabbilincsek alól feloldani.

*

1685.

Ezenközben Thököli Imre fejedelem 1685-ben Nagyváradon árulás útján török fogságba esik.

A dolog következőkép történt:

Ibrahim basa, a török seregek fővezére ugyanis az által vélte a bécsi udvart a szultán által 1685-ben felajánlott béke megkötésére hajlandóbbá tenni, hogy neki Thököli fejedelmet, kit a porta 1682-iki felkelés alkalmával Felső-Magyarország fejedelmévé nevezte ki, most kiszolgáltatja.

Ibrahim basa azonban nem gondolta meg, hogy az időközben beállott viszonyok a világtörténelem folyását egész más mederbe terelték, mert a Bécs alatti súlyos vereség nemcsak Törökországra lőn végzetessé, hanem szövetségesének, Thökölinek trónját is megingatta, s utóbbi 1685-ben a császári seregek által Felső-Magyarországból elűzetvén, jelentőségét mondhatni teljesen el is vesztette.

A török fővezérnek szövetségesén elkövetett árulását azon körülmény, hogy Thökölit ép oly időben akarta kiszolgáltatni, mikor a szerencse már különben is elfordult tőle, csak még ocsmányabb színben tünteti fel.

Thököli Magyarországból kiszorítván, Erdélybe vonúl vissza s október elején Konyárnál üt tábor; itt éri őt.

Achmed basának, Nagy-Várad parancsnokának, — kit Ibrahim titkos utasításokkal látott el — ama hizelgő szavakba foglalt meghívása, hogy őt Nagy-Várad várában látogassa meg.

Thököli mitsem sejtve, a szives meghívásnak eleget tesz s október hó 4-én megjelenik Nagy-Váradon, hol Achmed, kíséretével együtt fényes fogadtatásban részesíti és fejedelmileg vendégeli meg.

Midőn a lakoma végével Thököli szivélyes búcsút venne, Achmed basa a következő történelmi jelentőségű szavakkal marasztalja: «Hátra van még a fekete leves» (értvén alatta a fekete kávé). E pillanatban egy adott jelre fegyveres török katonák lépnek a terembe s Thökölit foglyul ejtve és bilincsekbe verve Adrinápolyba szállították.

A Thökölin elkövetett rút árulás sokkal többet értett a töröknek, semmint használt, mert míg egyrészről a hitszegő szövetséges iránt való elkeseredés általánossá lőn, másrészről a fejedelmöktől megfosztott kurucz vezérek, nevezetesen Szücs János, Deák Ferencz, Petneházy Dávid (a fejedelem volt segédtitstje), továbbá az ősz Petróczy, ki fejedelmét Nagy-Váradra kísérte, de a kísérettel szabadon bocsájtatott, nemsokára csapataikkal együtt a magyar királynak hűségesküt tesznek s hozzá átpártolnak, miáltal ennek serege 17.000 harcedzett, vitéz katonával gyarapodik.

Szolimán basa, az újonnan kinevezett nagyvezér, a ki Ibrahim rút hitszegését a legnagyobb fokban elítélte, Thökölinek szabadonbocsájtatását azonnal elrendeli és őt fejedelmi méltóságában újólág megerősíti.

Thököli 1686 január havában tartja fényes bevonulását Nagy-Várad várába, hol is ugyanaz a basa, ki őt a mult évben foglyúl ejtette, fejedelmi fogadtatásban részesíti. Innen bocsájtotta ki alattvalóihoz felszólítását, melyben őket a magyar haza megmentésére zászlaja alá hívja. Azonban a fényes név elvesztette nimbuszát, a fejedelem tekintélye elenyészett, valamint a porta hatalmába és hűségébe vetett bizodalom is, minélfogva

vezérei továbbra is megmaradván a magyar király iránti hűségükben, csak igen kevesen sorakoztak zászlaja alá.

*

Petneházy, a parancsnoksága alatt álló körülbelül 3000 főnyi seregével gróf Caraffa Antal császári tábornokhoz csatlakozott, kinek 4000 német katonából álló csapatával együtt 1686 február elején Szt. Jobb várának visszafoglalására indult.

Február hó 9-én fogtak az ostromhoz, s midőn 11-én a puskaporos torony légbe röplése következtében mintegy 40 török elpusztult, a megrémült őrség, — mintegy 500 ember, bele nem számítva az asszonyokat és gyermekeket — még az nap kitüzte a fehér zászlót s Nagy-Váradra való szabad elvonulása engedélye fejében feladta a várat. A váradi basa az őrséget igen rossz fogadtatásban részesíté s annak szerencsétlen parancsnokát azonnal kivégezteté.

Igy tehát a biharmegyei Szt. Jobb, mely 1661-ben utolsónak került török kézre, mint első szabadult fel a gyűlöletes török uralom alól. Ezáltal a Nagy-Váradot övező aczél gyűrű is megtörik, s újból tettvágy és friss erő költözik a török járom alatt sinylődő lelkekbe.

*

1686 szeptember 2-án lotharingiai Károly herceg rohammal veszi be Budát, mely tettével Magyarország legfontosabb pontját ragadja ki a törökök kezéből. A császári seregek főcsapata megkezdí a Belgrádba visszavonuló török sereg üldözését, miért is az ország délnyugati részei előbb szabadulnak fel, mint annak többi vidékei. A keleti részekben azonban, hol a kisebb haderők folytán a felszabadító hadművelet csak lassú léptekben haladhatott előre, a töröknek sikerült még néhány évig tartani magát.

Igy látjuk, például: hogy Nagy-Várad körül is 1691-ig, a fősereg megérkeztéig, csak kis háborút viselnek. A hadsereg azon része, mely 1686-ban Szt. Jobbot foglalta vissza, még mindig, mint megfigyelő hadosztály,

Szt. Jobb és Nagy-Várad között, a nagy-várad-i őrség minden lépését éber figyelemmel kísérve, pusztán csak a táborozásra szoritkozik.

Báró Heissler Donát tábornok, Nagy-Várad várának körülzárolásával igaz ugyan, hogy már 1686. évben meglett bizva, csapatai azonban sokkal is gyöngébbek voltak, semhogy azokkal egy nagyobb hadiműveletbe bocsátkozhatott volna.

Heissler még ugyanazon évben — máshova hivatván el — a körülzároló csapatok felett való parancsnokságot Nigrelli tábornokra ruházta át.

Ez utóbbi, 1686 augusztus 16-án gróf Corbelli János alezredest 500 német és 600 magyar lovasból álló csapattal és azon feladattal bizta meg, hogy Nagy-Várad külvárosa ellen egy támadást intézzen. A rajtaütés teljesen sikerült is, amennyiben a meglepett őrség vad futásban keresvén menekülést, három gabonával telt malmot, az összes istállókat és őrházakat felgyújtja és a város környékén egybegyült igen nagymennyiségű gabona készletet zsákmányul ejti. Augusztus 19-én újólág sikerül e csapatnak még két malmot s a külváros néhány házát lángba borítani.

Október havában Corbellinek tudomására jut, hogy a nagy-várad-i basa körülbelül 2000 katonáját a tized behajtására Szalontára indította, mit ő arra használ fel, hogy a törökökre kettős csapást mérjen. E célból gróf Strozzi őrnagyot, az összes magyar lovassággal a közeli erdőkben a szalontai különítmény ellen intézendő cselvetéssel és az élelmiszerek hatalmába kerítésével bizta meg, ő maga pedig csapataival Olaszi-külvároson akart rajtaütni.

Gróf Strozsi cselvetése a törökök éberségén hajótörést szenvedett, amennyiben azok majdhamar egy szekérvárat képezve, fogadták a magyar lovasság támadását. Az utóbbinak két ízben intézett rohama a szivós ellenálláson megtörött s csak midőn parancsnokuk és Kirherd kapitány eleste feletti dühükben lovaikról leszállva teljes erővel egy harmadik, gyalog támadást

intéztek a szekérvár ellen, sikerült oda behatolniok s az ellenséget megtörve, 23 törököt foglyúl ejteniök.

Corbellinek Olaszi ellen tervezett rajtaütése nem sikerült, mert a török őrség a fenyegető veszélyről még idejekorán értesült.

A beállott kedvezőtlen időjárás miatt ezután Nagy-Várad körülzárolását fell kellett adni s a csapatok téli szállásaikba vonultak.

1687. Az 1687-iki esztendő is 1686-hoz hasonlólag pártviszálykodásokkal zárolt le anélkül, hogy valamely feljegyzésre méltó lényegesebb esemény is előfordult volna.

1688. Az 1688-iki esztendő annyiban érdekel benünket, mivel ez évben szervezkedik újólág a Bihar megyei tisztviselői kar, s csaknem 30 éves szünet után tartja első megyebizottsági gyűlését.

Szt. Jobb elfoglalásával lassanként Bihar megyének oly jelentékeny része kerül a magyar király birtokába, hogy már 1687 vége felé a megyei szervezet megszervezését kezdték tervbe venni.

Benkovics Ágoston, kit még 1681 december 28-án nagy-várad-i püspökké neveztek ki, 1688 február 24-én Biharvármegye örökös főispánjává emeltetik. Minthogy azonban ez időben a megye székhelye, Nagy-Várad, még a török kézen volt, a főispán a szervezkedő megyegyűlést 1688 augusztus 30-án Szt. Jobbra hívja egybe, hol a főispán beiktatást megejtik és a megyei tisztviselői kart megválasztják.

*

Thököli fejedelem 1686 óta körülbelül 9000 főnyi török sereg felett rendelkezett, melyet a további hadműveletek vezetésére a török szultán bocsájtott rendelkezésére és hogy a nagy-várad-i várat körülzároló ellenséget távol tartsa, Püspöki előtt elsánczolt táborba szállt. A körülzároló csapatok segélyére elősietett Heissler Donát generálisnak mégis sikerült Thökölit hirtelen megátadni és seregét széjjelszórni.

*

Az 1688/89 téli zord időjárás miatt félbehagyott körülzárolási műveleteket a tavasz beálltával újlag folyamatba tették.

A magyar megfigyelő osztagnak, mely azon czélból, hogy Nagy-Várad és Gyula összeköttetését megakadályozza, állását e két hely között folytonosan változtatta, sikerült 1689-ben a Fekete-Körös partján fekvő Fekete-Bátor nevű megerősített helyet furfanggal birtokába keríteni.

1689.

Tunyogi Sámuel kuruczvezér és főkapitány azon hírre, hogy a császári körülzároló sereg útban van Nagy-Várad felé, túlságosan bízva a közelgő segélyben, táborát egész a vár közelébe tolta, hol szinte gondatlanul és a kellő óvintézkedések megtétele nélkül az elsánczoláshoz és a tábor berendezéséhez fogva, egész haderejét e czélra alkalmazta.

Nagy-Várad parancsnoka erről értesülve, a kedvező alkalmat felhasználandó, 1200 harczossal a várból kitör és Tunyogi táborán rajtaütött.

Július 3-án sikerült a törököknek észrevétlenül a tábor közelébe lopódnia és közvetlen közelből a tábor helyreállításán gyanútlanul dolgozó kuruczokra gyilkos golyózápport zúdítani. Tunyogi ezredes, ki alól a véres tusában már két lovat lőttek el, gyalog szórja halált osztó csapásait, miglen ágyúgolyótól találva földre hull.

A rettegett Tunyogin kívül ez alkalommal 5 hadnagy és 66 ember is elesett, köztük a bátor zászlóvivő Nadányi Mihály és Rácz István is. Sokkal érzékenyebb volt azonban a törökök vesztesége, kik közül körülbelül 400 halott és sebesült fedte a csatatért és csupán 4 elfoglalt magyar zászló tett tanúbizonyságot a drágán megvásárolt diadalról.

*

Gróf Corbelli alezredes, 40, a keresztény táborba ájtott török asszony és gyermektől értesülvén, hogy a

vár pénz és kenyér dolgában mennyire szűkölködik, folytonos portyázás által törekedett az őrséget még jobban károsítani s a városon kívül összehalmozott minden élelmiszert hatalmába keríteni, vagy legalább is megsemmisíteni.

Majd midőn tudomására jutna, hogy a nagy-váradi basa Belényesből nagyobb élelemszállítmányt vár, ennek megakadályozására 1689 június hó 16-án ezen községet felgyújtatta és az ottani váracs ostromlását elrendelte. Az őrség a július 30-án következő heves tüzroham után megadásra hajlott. A 150 főnyi védősereg augusztus hó 13-án Gyulára vonult. Nemsokára ezután Papmezőt is sikerül egy rajtaütés által a töröktől elvenni.

Mint hogy gróf Corbelli még július havában parancsot kapott, hogy a Gondola ezred négy századával a délmagyarországi főcsapathoz csatlakozzék, a körülzároló csapatok fölötti parancsnokságot az időközben megérkezett gróf Schlick Lipót tábornoknak adta át.

*

1690.

Thököli, kit a szultán 1688-ban Erdély fejedelmévé tett, 1690 augusztus hó végén az egyesült török seregek élén Zernyesdnél báró Heissler tábornok felett diadalt arat s utóbbit egyszersmind foglyul is ejti. Eme győzelem a már csüggedni kezdő nagy-váradi őrségben a közeli segélybe vetett bizodalmat új életre kelti. Az epedve várt felmentő sereg karácsony táján tényleg meg is érkezett, amennyiben Galga herczeg, a tatár kán fia, 40.000 főnyi seregével északkeleten Magyarországba betörvén, karácsony táján seregével Nagy-Váradot elérte.

Galga a Nagy-Váradot körülzároló ellenséget elűzvén s az őrséget élelemmel kellőleg ellátván, borzasztó pusztítás és rablás közepette Kolozsvár felé vonult el.

A tatár herczeg örvendetes és biztató megjelenése által új életre kapott reménységet azonban majd hamar

nagymérvben lelohasztotta a törököket 1691-ben Szlan-
kámennél badeni Lajos örgróf, az elhalt dicsőséges
lotharingiai herczeg utóda által ért sulyos vereségnek hire.

1691

Végre tehát Nagy-Várad felett is derengeni kezdett
a várva-várt felszabadulás napja, mert badeni Lajos
örgróf győzedelmes seregét már Nagy-Várad felszabadí-
tására vezethette.

XI. FEJEZET.

Nagy-Váradnak 1692-ben történt visszafoglalásától, a várnak, mint erősségnek megszüntetéséig (1783).

VII., VIII. és IX. sz. ábrákkal.

Miután a törökök az erősen megrongált várfalak helyreállításán kívül a vár erődítményein semmi nemü átalakítást sem eszközöltek, Nagy-Várad várának külképe az 1660. év óta mit sem változott.

A belsőváros, miként eddig, úgy most is a Köröstől a Peczéig húzódó, végpontjain tornyokkal ellátott fallal volt kerítve. A Körös balpartján Velenceze, míg a jobbparton Olaszi külváros terült el, mely utóbbi erős palánkkal volt bekerítve és széles, bár áthágható száraz árokkal körülvéve. Az említett kerítés a mai Baross-hidtól a Staroveszky-utca hosszában a Páris patakig — hol a «Szent-Egyedi» városkapu volt, — innen kezdetben a Páris patak mentén, majd ív alakban elhajolva a Körös folyóig, a mai Nemzeti híd közeléig húzódott.

A belsőváros kőfalától kiindulólág a Körös és Pecze folyók mentén a vár közeléig sövény, illetve czölöpkerítés vonult.

Délfelől a Pecze folyó mocsaras vidéke nehezítette meg a vár megközelítését.

A vár hadászati szempontból való megerősítése, valamint a felfegyverzés és felszerelés is kifogástalan állapotban volt; a belsejében levő emeletes épületek egymással összefüggők s helyenkint bombamentes helyiségekkel voltak ellátva. A háztömbök a vár külső alakjának megfelelőleg, ötszögben épültek.

A sánczokon 22 kisebb-nagyobb átmérőjű mozsár és 50 aczélágyú volt elhelyezve; ez utóbbiak közül némelyikkel egyszerre 7 löveget is lehetett az ellenségre röpíteni. Élelmiszerben hiány nem volt s az őrség száma körülbelül 3000 főre rúgott.

Azon körülmény, hogy Gyula és Jenő várai ez időben még török kézen voltak, előmozdítván a kölcsönös támogatás lehetőségét, a várak csak előnyére szolgált.

Ezenfelül 6—8000 tatár Thököli vezérlete alatt Temesvárnál állott, kiket onnan a török fővezér a szlankámeni csata után a temesi és nagy-váradai várak földözetére rendelt el.

Minthogyan azonban a szeptember elején Erdélyből betört gróf Veterani Frigyes lovassági tábornoknak ugyane hó 12-én a Maros hídját Lippánál sikerült hatalmába keríteni és csapataival megszállva tartani — a Nagy-Várad alatt folyó hadműveletekre Thököli semmi befolyást sem gyakorolhatott.

*

Badeni Lajos őrgróf Szlankámenről elindulva, 14.000 főnyi seregével 1691 szeptember hó 10-én érkezett Szolnokra. Mivel azonban egyrészt seregében járványos betegség tünetei mutatkoztak, másrészt pedig, hogy Felső-Magyarországból az ostrom ágyúk megérkezését bevárja, csak három heti veszteglés után, szeptember hó 29-én folytathatta útját Nagy-Várad felé.

Bár a sereg az uralkodó óriási hőség miatt csak éjjel menetelt, mégis a kedvezőtlen éghajlat és a jó ivóvíz hiánya az egészségügyi viszonyokra oly káros hatással voltak, hogy Szolnoktól mintegy 3000 beteget kellett Gyöngyösre szállítani.

Badeni őrgróf Szolnokról szeptember 23-án kelt levelében arról értesíti ő felségét, hogy Nagy-Várad ostromára minden előkészület meg van téve és reméli, hogy a két palánkát (Olaszi- és a belsőváros) még a tél beállta előtt elfoglalhatja.

Bánhalma melletti táborából pedig szeptember hó 30-án azt jelenti, hogy seregével szeptember 27-én a Tiszát átlépte és október hó 9., vagy 10-én Nagy-Várad alá fog érkezni; továbbá, hogy a gyulai és jenői várak elestének siettetése végett iparkodni fog, Nagy-Várad várát lehetőleg még a tél folyamán elfoglalni. Jelentéséhez seregének nagyságáról szóló részletes kimutatást is csatolt. Ebből láthatjuk, hogy csapata a következő osztályokból állott:

a) *gyalogság*: az Öttingen ezred 15 százada, a Lapaczek ezred és a Herbersteini ezred 5 százada, 10 század Houchin, 11 század Baden, 14 század Amenzaga, 14 század Alt-Starhemberg, 7 század Archinto, 5 század O'Gilvy, 10 század Starhemberg Guido, 8 század Salm, 4 század Daun, 14 század Chizzola és 6 brandenburgi zászlóalj. Összesen 7527 ember;

b) *lovasság*: a Passompierre, Herbeville, Dünewald, St.-Croix, Styrumb, Neuburg, Hohenzollern, Castell, Caprara, Doria és Voudemont ezredek. Összesen 6714 lovas;

c) *tüzérség*: erről a részletes adatok hiányoznak;

d) *irreguláris csapatok*: ezek nem tartoztak a hadsereg kötelékébe.

A gyalog ezredek ekkor szervezetők szerint körülbelül 2000 embert számoltak és rendszerint 200—200 emberből álló századokba tagozódtak.

Egy-egy lovas ezred 500—1000 lovast számlált és 100 lovasból álló századokból volt összetéve.

Ha e számadatokat a sereg tényleges erejével összehasonlítjuk, úgy láthatjuk, hogy a megelőző ütközetek és menetelések következtében tetemes veszteséget szenvedhettek, mert a meglévő állomány a szervezetnek megfelelő állománynak csupán egy harmadát teszi.

A sereg október hó 7-én Bagosra, majd 8-án Pocsajra érkezik, hol a Berettyón hidat vertek; itt csatlakoztak a sereghöz Heissler és Schlick dragonyos ezredek is.

Badeni őrgróf, ki október 10-én az előretolt lovasággal Bihart elérte, itt október hó 11-én pihenőt tartott, hogy egyrészt a gyalogság megérkezését bevárja, másrészt, hogy mintegy 1000 lovassal Nagy-Várad várát és a körülfekvő terepet felderíttesse. A törökök a felderítő lovasságot alig hogy észrevették, lőtávolból nyomban ágyútűzzel fogadták őket.

Még ugyanazon nap úgy a gyalogság, mint a Vou-demont herczeg parancsnoksága alatt álló ostromló tüzérség, mintegy 100 lőszerkocsival s a fedezetre szolgáló 1000 lovassal Bihart elérte.

Az ostromló sereg most már kereken 14.500 ember és 104 ágyúból állott.

Október hó 12-én az őrgróf a seregét Nagy-Várad ellen indítja; az elővédet Styrumb tábornok vezetése alatt néhány lovas ezred és ágyú képezte; ezt követte a lovasság hátralévő része, majd a gyalogság, a tüzérség és végül a szekerek osztaga.

Alig érték el Nagy-Váradot, a Körös jobb partján a vár felé fekvő szőlőhegyen tüstént két mozsár üteget s néhány ágyút helyeztek el, Olaszi külváros, a belváros és vár bombázásához fogtak és több lakóházat lángba borítottak. A várból a tüzet viszonozták ugyan, de annak káros hatása nem lévén, csupán néhány széna- és szalmakazal felgyújtásával járt.

Még aznap este a táborba érkezett Tüzes Gábor ferenczrendi szerzetes, a híres pyrotechnikus is, ki saját találmányu nagymennyiségü gyújtó-löveget s egyéb tűziszerszámokat hozott magával.

A gyalogság, melynek zöme gróf Starhemberg Miksa vezetése alatt állott, valamint a hátvéd gróf Barfuss György brandenburgi tábornok, későbbi porosz királyi tábornagy vezérlete alatt a mai Kálvária hegy tövében ütött tábornok.

A vezénylő tábornok október hó 13-án sánczok felhányásával és ütegek elhelyezésével kezdi meg az ostromot. Délajt Starhemberg és Barfuss tábornokok vezetése alatt az olaszii külváros közelében elterülő mélyedésbe 12 zászlóalj gyalogságot (és pedig 1 zászlóalj

Badent, 1 Alt-Starhemberget, 1 Öttingent, 1 Houchint, 1 Guido Starhemberget, 1 Herbersteint, 1 Archintot, 1 Amenzaga-t, 1 Chizzola és 3 brandenburgi zászlóalj) oly célzattal helyeztetett el, hogy az esthomály beálltával a külváros megközelítésére lövészárkokat ássanak. E munkálatokkal mintegy 1500 ember volt elfoglalva.

Október hó 14-én Szt. István hegyen, a szt. egyedi kapuval szemben 10 ágyúval és két mozsárral felszerelt ostromüteget létesítenek, míg az Olasziba vezető út jobb oldalán épült redut (zártsáncz) felszerelésére 7 nehéz ágyú szolgált. E két erődítményből a várat újból egész nap lövették s az összeköttetés helyreállítása céljából a két erődítmény között közlekedési vonalat húztak. A várórség a tüzelésre ágyú- és puskatűzzel felelt.

E napon érkezett a táborba Belényes mellett fekvő Béla (Fenes) várának, Molnár ezredes által történt elfoglalásnak híre.

Az est beálltáig a futóárkokat már Olaszi külváros közvetlen közeléig húzták s a redut mellett egy mozsár-üteget állítottak fel.

Október hó 15-én a külváros lövetése egyre tart, miáltal több ház porrá ég s a szt. egyedi kapu csaknem romba dől. Míg az éj folyamán a támadónak sikerült az Olasziba vezető út baloldalán egy újabb üteget elhelyezni, addig a törökök a város kapujában okozott rombolásokat egészen kijavítják.

Október hó 16-án Olaszi egész napon át keresztűz alatt állott, míg éjjel a sötétség leple alatt Starhemberg és Barfuss tábornokok vezetésével 3 zászlóalj gyalogság — 2 Amenzaga és 1 Auersperg — a palánkát ostromolta meg. Ugyanis a készenlétben tartott létráknak segítségével áthágván a kerítésen, Olasziba behatoltak; a felriasztott törökök kénytelenek voltak lépésről-lépésre hátrálni s végül a Körös hidján átkelni és a belső városrészbe visszavonulni. Erre azután a fenti 3 zászlóalj gyalogság báró Amenzaga Ferencz alezredes parancsnoksága alatt Olaszit megszállotta.

Október hó 17-én és 18-án alkonyatkor az ostromló

sereg nagyrésze a Körös és Pecze folyókon átkelve, a vár déli részén, a Rhédey kerttől keletre fekvő magaslatokon ütött táborn, s még az utóbbi nap este 1500 emberrel futóárkokat ásatott s a Körös folyó mindkét partján ütegek beépítéséhez fogtak. Ezáltal a vár teljesen körül volt zárva s a tulajdonképeni ostromlás kezdetét vehette.

Október hó 18-án jelenti ő felségének az őgróf, hogy a város egyik palánkját (Olaszit) október 16-án hatalmába kerítette, míg a másiknak (a belváros) elfoglalására a szükséges intézkedések meg vannak téve.

E napon a gyulai török őrség kémszemlére kiküldött egy kisebb csapatának sikerült észrevétlenül az ostromló tábor közvetlen közelébe jutni, de a majdhamar lóra kapott császári huszárok által üzőbe vétetvén, véres tusa közepette 13 török és a csapat agája lekaszaboltatott. Egy zsákmányul ejtett zászlót s az aga fejét diadalmi jelül a táborba hozták.

Október hó 19-én a lövészárkokkal még közelebb jutottak a városhoz s a két üteg is csaknem teljesen kiépuült. E munkálatokat kora hajnalban néhány 100 török kitöréssel akarta megakadályozni, de véres fejje volt kénytelen visszavonulni.

Október hó 20-án a Körös jobb partján elkészült és 11 nehéz ágyúval felszerelt ütegből a belváros lövetését rendelte el az őgróf. Délelőtt 9 óra tájban több száz főből álló török lovas és Thököli huszár Nagy-Ürögd felől jövet, a sűrű erdők leple alatt váratlanul megjelenvén a táborban, meglehetősen zavart idéz elő, mert, míg egy részük a meglepett előőrsökre vetette magát, a másik rész az általános zavart felhasználva, nemcsak a tábor közelében legelő gulyát hajtotta el, hanem néhány társzekeret is zsákmányul ejtett. Bár a lovasság gyorsan lóra ült, mégis csak két lekaszabolzott török főt és egy foglyul esett lovast tudtak visszahozni. Ez utóbbi azt vallotta, hogy Thököli 20.000 emberrel van utban Nagy-Várad felé.

Október hó 21. és 22-e a belváros szakadatlan

lövetésével telt el; ez utóbbi napon mintegy 2000 lovas- és gyalogosból álló, csekély kivétellel hiányosan felszerelt rácz katona érkezett Erdélyből a táborba, kik az őgróf rendelkezésére bocsájtották magukat.

A Körös balpartján beépített és október hó 22-én elkészült üteg, mint felfegyverzést, 11 nehéz ágyút kap.

Október hó 23-án meglelégedéssel észlelhette a fővezér, hogy a belváros és a falak ellen intézett szüntelen ágyúzás óriási károkat okoz, miért is a belváros ellen intézendő rohamot már a következő napra ki is tűzi.

Az éber törökök azonban az előintézkedések által figyelmessé téteven, a fővezér szándékát megsejthették, mert október hó 24-én reggeli 3 órakor (a rohamot be sem várva) a belvárost lángba borították és részben a várba, részben pedig a vár előtt levő sánczba vonultak vissza. Eszerint tehát kardcsapás nélkül került a belváros a császáriak birtokába, miáltal néhány száz keresztény lakos szabadságát visszanyerte.

As őrség e napon egy kirohanást is intézett ugyan a ráczok ellen, egy kurucz különítmény pedig a tábor ellen kísérelt megtámadást, mindkét vállalat azonban kudarczal végződött. Október 24-én jelentést tett az őgróf a belsőváros meghódításáról és a jelentéshez tervezetet mellékel, minő módra kellene a csapatokat a téli szállásokba Felső-Magyarországon elhelyezni.

Igen kellemesen és örvendetesen lepte meg a császári csapatokat a népszerű Heissler Donát tábornoknak az említett napon a táborban történt megjelenése. Heissler tudvalevőleg 1690 augusztusa óta Thököli fogságában volt s csak kevéssel azelőtt váltották ki Zrinyi Ilonáért — Thököli feleségeért — cserében. Heissler ép útban lévén Bécs felé, hogy ő felségének személyesen mondjon köszönetet kiszabadításáért, ezen alkalmat felhasználó, hogy egyuttal az ostrom állásáról is jelentést tehessen, ez iránybani tudósítások beszerzése végett jött a főparancsnokhoz.

Október hó 25-én a futóárkokat egészen a vár alá tolták ki. 26-án a támadók az ostromágyúknak köz-

vetlen a vár közelében való elhelyezésével, továbbá Olaszit a belvárossal összekötő közlekedési út létesítésével voltak elfoglalva.

Gróf Löwenstein őrnagy, ki éjjel az őrszemek vizsgálását végezte, őrájárata közben ágyúgolyótól találva súlyos sebesülést szenvedett.

A vár előtti sáncz megostromlása október 27-ikére volt kitűzve; az ellenség azonban az előkészületeket észrevéve s a támadást be sem várva, a várba vonult vissza, mire 18 mozsár vészt és pusztítást hozó tüzet zúdították a vár belsejére. E tüzelés eredménye borzasztó lehetett, mert az ágyúk bömbölése daczára is hallható volt a vár lakóinak jajveszékeltése és láthatók a levegőbe magasán felrepülő szétmarczangolt emberi testrészek is.

A várba hajított lövegek háromszoros bombamentes boltozaton is áthatoltak, úgy hogy a vár belsejében a halálhozó lövegek elől már sehol sem volt biztos menedék. A török őrség ennek daczára vitézül kirtart a sánczokon s állhatatosan visszonozza a vár faláról a tüzelést, mely alkalommal az Amenzaga ezredbeli Türkh alezredes is elesett.

Október hó 28-tól november 3-ig az ostrom ütegek szünet nélkül működtek a vár erődítményei ellen s közben számos gyújtó bombát is szórtak a várban lévő épületekre. Egy az őrség által a rácok ellen intézett kirohanás eredménytelen maradt, mert az ez alkalommal megbontott rendet az elősietett segélycsapatok majdhamar helyreállították.

Midőn az említett napon a Szavojában fekvő Carmagnola erősség visszafoglalásának hire a táborba jutott, a hadvezér öröm jeléül a legnagyobb ágyúkból három lövést tétetett.

Október hó 29-én a vár belsejében lévő épületek tüzet fogtak, melyet csak 6 órán át tartó megfeszített kemény munka után sikerült eloltani. Minthogy ekkor a várfalakon már több helyen rést lőttek s a beszerzett megbízható hírek szerint az őrség száma időközileg

2500 főre szállott le, a hadvezér elhatározta az őrseget megadásra szólítani fel. Ez utóbbi azonban — bizva a segély mielőbbi megérkezésében, mire a török és kurucz portyázások s a császári tábor ellen intézett többszöri támadások nyújtottak reményt, — elutasító választ adott.

A vár lövetése tehát újra megindult s ismét több ház esik áldozatul.

A császáriak táborának a török és Thökölihez tartozó portyázó csapatok által való folytonos háborgatása, valamint azon körülmény, hogy egy török különítmény október 30-án a táborra újlag rajta akart ütni, nagyon is a mellett bizonyítottak, hogy a Nagy-Váradra vonuló Thököli serege már csak igen közel lehet.

Hogy tehát az ostromló sereg háta védtelen ne maradjon, a fővezér La Port alezredes vezetése alatt 600 Heissler ezredbeli dragonyost a magyar gyalogság és lovasság tetemes részével november 1-én Ujfalú irányába tolt előre, hogy Thököli mozdulatai felől hirt szerezzenek. Ezen óvóintézkedés azonban czéltalannak bizonyult.

Thököli kétségtelen, hogy október 19-én a Marost Lippa alatt átlépte, de csapatai a nagy erőfeszítések következtében annyira ki voltak merülve, hogy a fizikailag erőtlen sereggel nem mert a megszálló csapatra támadni. Ennélfogva Jenőnél (Nagy-Várad és Gyula között) táborozott és csak arra szoritkozott, hogy a császári csapatok nyugtalanítására Petróczy vezérlete alatt kisebb különítményeket küldött ki, mig nem október 28-án onnan egészen elvonul s Világosnak vette útját.

Badeni Lajos őrgróf, ki a kurucz sereg néhány szökevénye útján Thököli elvonulásáról nyomban értesült, e híreknek hitelt nem adva, túlzott óvatosságában a már feleslegessé vált megfigyelő csapatot nemcsak hogy be nem vonatta, hanem a vár megrohanására szolgáló eme kedvező alkalmat is elhalasztotta. A vár megrohanásnak további halogatása mivel sem indokolható, mert a körülmények ilyenén kedvező összejátszása mellett a gyors elhatározást mindenesetre siker koronázta volna. Igen

valószínű azonban, hogy az őrgróf az őrség erejét nagyon túlbecsülte. Erre mutat az is, hogy október 4-én nagy aparátussal és nagy előkészületekkel fogat a vársáncz vizének levezetéséhez, mely munkálat azonban, mivel nem folytatták kellő eréllyel, hanem nyilván csak az őrség ellenálló képességét akarták vele gyengíteni, semmi eredménnyel sem járt, mert a védő az eseményeket helyesen ítélvén meg, nem hagyta magát tévútra vezetni. Ellenkezőleg, az általános ostrom elmaradása olyannyira új erőt öntött beléjük, hogy az ismételve hozzájuk intézett megadási felszólítást kereken megtagadták.

Így tehát az ostrom eddigi előhaladásától várt eredmény meghiusulván, ezen körülmény, valamint a beállott esős időszak, úgyszintén az utóbbi időben gyakorta fellépő betegedési tünetek arra bírták a fővezért, hogy a további ostromot beszüntesse; hogy azonban a téli fegyverszünet tartama alatt a vár őrsége életszükségleteitől el legyen vágva, a várnak szakszerű körülzárását vette tervbe.

Láthatjuk tehát, hogy a vár ostromlásával ép a legkritikusabb pillanatban hagytak fel. Ezen állításunk megerősítést nyer Hussein nevű janicsár szökevénynek november 20-án tett vallomása által is, melyszerint az őrség ereje meglehetősen leapadt, több főtiszt, csaknem valamennyi tüzér elesett, s a hosszas ostrom következtében az őrség igen nyomott hangulatban volt. Nevezett janicsár azt is állítá, hogy a vár épületei annyira meg rongáltattak, hogy az őrség a szabadban volt kénytelen táborozni és a falak mentén rakott nyílt tűz mellett a hideg ellen oltalmat keresni. Mindezek után kétségtelen tehát, hogy a további ostrom következtében eme kritikus állapot rövid idő alatt elviselhetetlenné vált volna s az erősség néhány nap múlva érett gyümölcsként hullott volna az ostromló kezébe. Így azonban megmaradt a lehetőség arra nézve, hogy az őrség morális és fizikai erejét újólág összeszedje, a várat megerősítse, s kellő szerencse mellett még élelmi- és lőszerrel is ellássa magát.

November 9-én jelenté gróf Barfuss tábornok a brandenburgi választófejedelemnek, hogy az ellenség a feladásra nem hajlandó s a vársáncz vízének levezetése sikerrel nem járt; továbbá hogy a beállott rossz időjárás következtében a szabadban való tartózkodás lehetetlenné vált, miért is a fővezér a vár további ostromlását be-
szűntette. Végül azt is jelenté, hogy a sereg 8 napon belül téli szállásra vonúl s a vár körülzáratására a császári sereg 1500 katonája (1000 gyalogos és 500 lovas) s a magyar csapatoknak mintegy 1200 embere fog Nagy-Váradon maradni.

Barfuss tábornok november hó 13-iki jelentése szerint a seregnek téli szállásba vonulása november 15-én veszi kezdetét s a körülzárolást végző csapatok segélyezésére mintegy 6000 embert Debreczenben és környékére helyeznek el.

A Barfuss tábornok által jelentett csapatelosztás azonban rövid idő múlva változást szenvedett, mert Badeni Lajos a téli elszállásolás iránt következőleg rendelkezett:

a) Nagy-Váradon mintegy 2300 ember marad és pedig: a város nyugati részén elhelyezett erődben, (mely bombamentes helyiségekkel volt ellátva) Päumann alezredes vezetése alatt az Öttingen ezred 1000 gyalogosa és 100 német lovas; Olaszi palánkában s a város kőfalának tornyaiban Molnár ezredes ezredének nagyobb részével és a szt. jobbi és paládi hajduk egy részével; továbbá Bagosi László alkapitány alatt a szt. jobbi hajdúk többi része és a Semsey huszárok.

Mellesleg megemlítendő, hogy Olasziban ez időben csak 114 ház állott s úgy Olaszi, mint a belváros képe is egész keleties jeleggel bírt, mert mindkettőt alacsony, piszkos és elhanyagolt házak képezték;

b) Nagy-Várad környékén helyezendők el és pedig: Debreczenben: a St. Croix, Doria és Truchsess lovas ezredek, a Lapaczek gyalogezred s az Öttingen ezred hátramaradt része; végül

Somlyón és környékén: a Heissler dragonyos ezred;

Auslegung und Topographischer Abriss der Besetzung und was vor Operationen von der Kaiserlichen Armee vorgenommen worden und vorher gegangen seynd/ von Zin. 1691. den 1. October/ bis zu obiger Eroberung/ welche den 30. May/dieses 1692. Jahrs mit accord erfolgt.

...der ...

...der ...

...der ...

...der ...

...der ...

...der ...

...der ...

Szatmárvármegyében: a Schlick dragonyos ezred;
Fekete-Bátoron: Gyürki Pál ezredes ezredével;
Turon: 500 gyalogos és 500 lovas rácz;
Belényesen: Kiss Balázs és

Lippán: Horváth János nemzetőrségi csapataikkal;
c) a sereg többi része a Dunához, Baja alá vonul.

Badeni őrgróf ezután az ostromzárra kijelölt csapatok feletti parancsnokságot a Buda ostrománál megsebesült gróf, későbbi herceg Auersperg Ferencz Károly tábornok megérkeztéig, Castelli tábornokra ruházván át, Bécsbe utazott.

A mellékelt terv (VII. ábra), az 16⁹¹/₉₂-ben lefolyt hadműveletek menetét mutatja.

*

Az 16⁹¹/₉₂-iki téli idénynek egyhangúságát, leszámítva az őrség többszöri apró-cseprő kitéréseit, semmi nevezetesebb esemény sem zavarta meg.

Az ostromzár — sajnos — oly felületesen hajtott végre, hogy az őrség apró csapatok bevonása által nemcsak hogy egyre erősödött, de még módjában állott, lő- és élelmiszereit is gyarapítani. Abdullatif basa várparancsnok az élelem megtakarítása szempontjából a várból számos asszonyt és gyermeket, sőt a harcra nem alkalmas férfiakat is eltávolítottatta.

Az őrség december hó 20-án a város falától nyugatra tekvő földvárakban elhelyezett katonaság ellen kirohanást intézett, melyet egymásután többszörös támadás követett. Ez utóbbi támadás által a Molnár huszárok között nagy rémületet okoztak ugyan, de az idejében megérkezett tartalék-csapatok a rendet ismét helyreállították. Bár a további kirohanások megakadályozása végett Castelli tábornok a felvonó híd közelében levő sánczot megszállta és kettős árkokkal vette körül, a törökök kitéréseit meggátolni mégsem volt képes.

Az ostromzár parancsnokává kinevezett gróf Auersperg tábornok, december 18-án, az udvari haditanácsnál a kellő információt beszerezvén, december 22-én Nagy-Váradra érkezett.

1692 január 6-án a kémszemlére kiindult gyulai

basának huszároknak átöltözött embereivel sikerült az ellenséges vonalon átsiklani s minden nagyobb akadály nélkül a várba bejűtni, az őrséget pedig 20—30.000 főnyi felmentő török sereg közeledtének hírével további vitéz kitartásra buzdítani. Egyidejűleg a zsold kifizetésére nagyobb pénzüsszeget is adott át a várparancsnoknak.

Auersperg gróf erről értesülést szerezvén, hogy a vár őrségnek a gyulai vár részéről nyújtott többszörös hathatós támogatását megakadályozza, elhatározta, hogy Gyulát meglepi és hatalmába ejti. E célból Castelli tábornok vezetése alatt a Debreczenben elszállásolt Doria, St. Croix és Truchsess vértesezredeket, 100 muskatályt, egy mozsarat 30 ágyúgolyóval, egy táborigyút 300 gránáttal és gyappos zsákkal valamint a szükséges rohamlétrákkal a legnagyobb csendben január 9-ére Berettyó-Ujfalu alá rendelte, hova 10-én Auersperg tábornok az általa felállított huszárezred, a gyalogos és lovas ráczmilicczel valamint 6 század Molnár huszárral maga is megérkezett.

Január 12-én az útnak indított különítmény már egy mérföldnyire volt Gyulától. Auersperg terve szerint a palánkát egyszerre három oldalról kellett megtámadni s a támadásra kirendelt három oszlop január 15-én reggeli 3 órakor egyszerre indult rohamra. Minden a legnagyobb csendben és rendben ment végbe, s hatalmukba kerítvén a palánkát, már csak a váracs megrohanása volt hátra. Ekkor azonban a zsákmányra éhes ráczok között megbomlott a fegyelem s nem törődve az őket fegyvető büntetéssel, gyilkolva és rabolva járták be a palánkát. A feliasztott lakosság jajveszékélése által az őrség figyelmessé téve, a váracs bejárásánál hirtelen összerakott szekér torlasszal a váracsba a berohanást megakadályozza s ezzel Auersperg vállalkozását is meghiúsítja.

Auersperg távolléte alatt Abdullatif várparancsnok annak jútott tudomására, hogy a császári seregben lévő magyar huszárok hatralékos zsoldjuk ki nem fizetése miatt panaszt emeltek. E körülményt az elégedetleneknek az őrséghez való átpártolására akart felhasználni.

Auersperg a dologról még idejekorán értesülvén, kibékíti a huszárokat, s a basa megtévesztésére megengedte nekik, hogy átpártolást színleljenek. Ennek megállapodás szerint a törökök kirohanása alkalmával kellett volna megtörténni. Midőn az őrség másnap az eleve megbeszélt kirohanást tényleg megtenné, csak akkor veszi észre, hogy egy gondosan előkészített kelepczébe került, melyből csak egy heves küzdelem után s 100 halott és sebesült árán tudott a várba visszamenekülni. A foglyúl esett törökök vallomása szerint a vár nagy szükségét szenved, s a janicsárok agájának, az őrség egyik legjelesebb tisztjének lábát egy ágyúgolyó furdés közben letépte.

*

Február 6-án Auersperg a Szt. István hegyen ágyútelepet állít fel.

Február 13. és 14-én a törökök a vár előtti sáncz ellen két eredménytelen támadást intéznek.

Február 21-én a vár összes ágyúi megszólaltak, s azok fedezete alatt nagyszabású kirohanást tesznek; azonban ez alkalommal is 70 halott és sebesült visszahagyásával véresen verettek vissza. Ép úgy eredménytelen maradt Mehemed aga február 29-iki kirohanása is.

Mint február, hasonló módon folyt le márczius hó is.

April hónapban II. Achmed szultán a tatárkhánnak 3 értékes török szablyát és czoboly prémet küldött azon fölszólítással, hogy hadával Nagy-Várad felmentésére siessen. Ez óhaj azonban nem ment teljesezésbe, mert az elől a khán különféle mentegetődző ürüggyel kitért.

Aprilis hó 11-én az őrség 3 röppentyüt bocsájtott fel, melynek jelentősége a császári tábor előtt ismeretlen maradt.

*

A tavasz ébredése a Nagy-Várad alatti hadműveletek vezetésébe is új életet lehelett.

A bécsi udvar, azon vágyától vezérelve, hogy a váradi vár megakadt ostroma mielőbb befejezést nyerjen,

arra törekedett, miként annak vezetését egy ép oly kipróbált mint erélyes hadvezér kezeire bízta. Az ez iránybani választás báró Heissler Donát lovassági tábornokra esett. Heissler, az őt kitüntető megbizatrásról már február elején tudomással bírván, terve szerint még ugyanezen hónapban el kellett volna hogy hagyja téli szállását. Közbenjött akadályok azonban az ostromló sereg összpontosítását, illetve egybegyűjtését aprilis haváig késedelmeztték.

Heisslerrel egyidejűleg Kaiserfeld Mátyás főmérnök is parancsot kapott, hogy az eszéki hadmérnöki munkálatok befejeztével haladéktalanul induljon Nagy-Váradra s az ostrom újból való felvételéhez szükséges munkálatokat azonnal kezdje meg.

A mellékelt arczkép (VIII. ábra) heitersheimbi Heissler Donát lovassági tábornokot ábrázolja.

*

Április 29-én Heissler tábornok 5000-nyi seregével Debreczenen át Nagy-Váradra érkezett. Rövid idő múlva Benkovics Ágoston nagy-váradai püspök táborában keresi fel a fővezért, arra kérvén őt, hogy mint a hadsereg főparancsnoka püspöki székébe ünnepélyesen beiktatná. 134 éven keresztül 14 püspök hiába várta azt a pillanatot, hogy ősi jogaiba helyeztessék, csak Benkovicsnak, a 15-ik püspöknek adta meg a gondviselés azon kiváló kegyet, hogy az elődei által oly hosszú időn át várt és óhajtott pillanatot megérhesse.

Miután Heissler tábornok a tavaly épült ágyúoszlopok, sánczok és futóárkok állapotáról magának kellő tájékozást szerzett, azokat május 7-én megszállotta. Mielőtt azonban a vár ostromához erélyesebben hozzálátna, május hó 11-én az őrséget megadásra szólítja fel. A felelet erre nem csupán gőgös visszaútasításból állott, hanem az őrség még emellett, mintegy ellenállási akaratának nyomós bizonyítékaként, közvetlen válaszának megadása után a tábor ellen heves kirohanást is intéz.

Ezen jelentőségteljes előjáték Heissler tábornokra

VIII. ábra.

Heitersheimbi báró Heissler Donát lovassági tábornok.

azt a benyomást tett, hogy a törököknek tüntető módon kimutatott fatalisztikus közönye csak kiméletlen erőszak útján törhető meg, miért is hogy minden idővesztéséget elkerüljön, a vár azonnali lövését rendelte el.

Május 12-én a Zingori és Capudán (Aranyos- és Csonka)-bástyákkal szemben egy-egy zártsánczot (redut) építtet és Olaszi palánkának a belvárossal való összekötésére a Körösön hidat veret.

A következő hét a vár folytonos ágyúzásával és az ostromművek előretolásával, valamint az őrség kétségbeesett, meg-meg újuló kirohanásainak visszaverésével telt el.

Május hó 14-én a tranchéneket (viárkokat) szállották meg. Ugyanezen napon az őrségnek 300 főnyi csapata kirohant, de kudarczot vallott s vakmerőségét 12 ember életével és 4 emberének fogságba esésével fizette meg.

Május hó 15-én a várparancsnok egész nap köveket dobott az ostromlók fejére.

Május hó 16-án az Aranyos-bástya előtti zártsáncz elkészült.

A május 17-iki kirohanás véresen veretett vissza és a vár északi oldalának folytonos lövete következtében a falakon két jelentékeny rész lett törve.

Május 18-án az őrség 200 emberével megismételi a kirohanást, melyben 15 török és 10 császári leli halálát.

Május 19. és 20-án a várat bombákkal és kövekkel lőtték, s az üteg kiépítésén dolgoznak szorgosan, ez azonban a rossz időjárás következtében betegezhető nem volt. Az utóbb említett napon a fővezérnél egy öreg molnár jelentkezik s a várárok vízének lecsapolására ajánlkozik. Azt mondá ugyanis, hogy 32 évvel ezelőtt jelen volt (Nagy-Váradnak a török által 1660-ban történt megszállása alkalmával) a Bethlen-bástyától a Peczéig vágott levezető csatorna készítésénél. Heissler a molnár szavainak hitelt adván, 50 dragonyost bocsájt rendelkezésére, kik 20-tól 21-ére virradóig a csatorna elkészítésén dolgoztak és oly meglepő eredményt értek el, melynek segélyével a következő napon már annyi vizet vezettek le, hogy az aláaknázásokat megkezdhatték.

Május 21-én mintegy 100 főnyi török csapat újból kiment, mely alkalommal 11 hajdú elesett és 15 megsebesült.

Május 21-én 1200 ember szorgalmasan dolgozott a lövészárkok elkészítésén, s miután az aknák elhelyezésére szolgáló helyeket kiszemelték, e munkálatok fedezetére a parancsnok galerit (nyilámot) építtetett.

Május hó 25-én a császáriak a várarok kitöltésére nagy mennyiségű földet és galyakat hordtak össze, rőzsekötegeket készítettek, sánczkosarakat fontak. Midőn ezen munkálatokat a törökök észrevehék, ismét nem késedelmestek egy kirohanási kísérletet tenni, de ezúttal is nagy veszteséggel veretnek vissza.

Hogy a megkezdett munkálatok akadálytalanul végezhetők legyenek, a vár az egész nap folyamán állandóan bombáztatott.

Május hó 26-án a vár előtt elhelyezett összes ágyú, valamint a Szt. István hegyén levő és Kaiserfeld mérnök vezetése alatt álló üteg — mely utóbbinak tüze leginkább volt hatásos — működésbe hozattak s három napot át szakadatlanul szórták a golyókat.

A lövegek irtózatos pusztítását mi sem jellemezheti jobban mint az, hogy az ágyúk dörgését a sebesültek jajveszékelése túlharsogá.

A három napos lövetés alatt egy a törökök által szárítás végett elhelyezett 10 mázsa mennyiségű puskapor is tüzet fogott s óriási tűzvészt okozott a várban.

Habár ez utóbbi szerencsétlenség és a borzasztó ágyúzás okozta pusztítás a sorsát fatalisztikus megadással tűró török őrséget a vár feladására bírni nem is volt képes, mégis a vár közeli eleste ekkor már kétségen felül állott.

Minthogy ezenközben néhány nap óta a táborban oly ellennemőrizhető hírek keltek szárnyra, mintha egy 12.000 főből álló török sereg a vár felszabadítása céljából a Marost már átlépte volna s gyors menetben Nagy-Várad felé útban lenne, azon hír valódságáról Heissler meggyőződést szerzendő, Molnár ezredest csapatával kémszem-

lére küldi. Minthogy az eredmény nemleges volt, így a terjesztett hír is hamisnak bizonyult.

Május 30-án a felgyújtott aknák óriási robaj kíséretében a bástya (valószínűleg az Aranyos-bástya) nagyobb részét az árokba döntik s a vár falán nagy rés támadván, mely a várba utat nyit. Midőn a törökök heves tüzelése daczára a kőtörmelékeket eltakarították s az utat járhatóvá tették, Heissler június 5-ére a várra általános rohamot tűz ki.

Hogy mennyire vágyódott már az ostromló sereg a rohamra, mutatja a következő érdekes epizod: Éjnek idején egy jókedvű káplár néhány társával a romba lőtt falakat megmászva, a vár ormára káplári botját kitüzi s arra egy pár ócska csizmát akaszt, mintegy annak jeléül, hogy az is jó lenne a törököknek arra az útra, melynek most már elébe néznek.

Az ostromra való előkészület közepette tudomására jutott Heisslernek, hogy az őrség a vár feladására hajlandónak mutatkoznék, miért is az oknélküli további vérontást elkerülendő, a fővezér e hír valódiságáról meggyőződést akarván szerezni, egy kürtösáltal a vár felé háromszor jelt adatott, melyre azonban török részről nem felelvén, a trombitás onnan visszatért. Rövid idő múlva azonban több török a vár fokáról jelekkel tudatá, hogy péntek levén, a török urak mind a mecsetben vannak, miért is a kürtjelnek a következő napon való megismétlését kérték.

Erre Heissler másnap az alkudozások megkezdésére egy tolmács és trombitás kíséretében egy hadikövetet küld ki. Az adott jelre most több előkelő török a bástyára megy és a küldöttekkel az alkudozást megkezdik. A zavaros és igen sok különböző pontokból álló feltételek miatt azonban megállapodásra nem juthatának, ennél fogva a császári tisztt a tárgyalásokat abban hagyta.

Heissler tábornok felismervén a török célját, hogy az alkudozások halogatásával csak időt akar nyerni, így tehát nem engedi magát megtévesztetni, hanem újra megszólaltatja összes ágyuit s az általános rohamra való előkészületek ismételt felvételét rendeli el.

A rohamra kitűzött nap ép úrnapjára esvén, Heissler e miatt előbbi tervétől eltérve, a vár bevételeét június 6-ára halasztja el.

A várparancsnok azonban látva a helyzetet s annak tudatában, hogy az őrség a további rohamoknak ellentállani már úgy sem volna képes, egy újabbi támadást megelőzve, június 5-én délben a vár falára fehér lobogót tűzet. Nyomban erre a megnyílt nyugati várkapun át, fehér kendőt lobogtatva 5 előkelő török a tábor felé vette útját.

A fővezér ép ebédnél ült sátrában, midőn a török követséget neki bejelentik.

A tárgyalások megkezdése következtében, az ellenségeskedést azonnal beszüntették. Már az esti szürkület is beállt, de az egyezés még mindig nem jött létre. Az alkudozások ennek folytán Heissler óhajára félbeszakítandók s csak másnap lettek volna folytatandók. Mivel azonban a törökök azon aggályuknak adtak kifejezést, hogy ez idő alatt a fővezér a várra egy éjjeli támadást is vezethetne, Heissler megengedé, hogy a törökök két császári tisztet tuszokul magukkal vigyenek, közülök pedig kettő a táborban, mint ilyen visszamaradhasson.

Június 6-án a törökök a további feltételeiket a következő levél kíséretében, írásban terjesztették elő:

«A győzedelmes császári csapatok fegyverei által régóta erősen szorongatott muzulmán főtisztjei, tisztjei és katonái a nagy-váradí várnak, a legvégső kényszernek engedve, a legnagyobb alázattal terjesztjük elő ezen levelünket Ó római császár felségének lábaihoz, kit a dicsőség, hír és tisztelet a keresztény hatalmasságok élére állított.

Megvalljuk, hogy a legvégső szükségtől és leirhatlan nyomortól kényszerítve vagyunk, magunkat szerencsétlen sorsunknak megadva, immár Ó felsége istenfélő szívében és kegyességében keresni bizalommal menedéket.

Ezen okból — Isten tetszése szerint — testi épsegünk és életünk biztosításának kikötése mellett, a dicsőséges Heissler tábornok és fővezérnek, a várat, minden abban található hadieszközökkel, fegyverekkel és anya-

gokkal önként általadjuk. Felséged kegyelmében bízva, kinek jogara alatt olyannyi nép áll — reményljük, hogy a muzulmánok bántalmaztatni nem fognak, sőt inkább, hogy azoknak a Dunáig, illetve Pancsováig egy biztosító kíséret fog nyújtani. Ezért tehát parancs adatnék, hogy egyetlen kereszténynek sem szabad podgyászainkat elvenni, vagy nekünk akár nyíltan akár alattomban valamely kárt okozni.

Hogy pedig a császári kegyelem felől annál bizonyosabbak lehessünk, a már megtörtént egyezség szerint a vár feladásához a következő kikötéseket fűzzük:

1. hogy részünkre Fekete-Bátor, Csanád és Becskereken át Pancsováig egy biztos kíséret adassék;

2. kétszáz szekér podgyászaink szállítására lovakkal rendelkezésünkre bocsájtassék és javaink eladására s a szükségesek beszerzésére öt napi idő engedtessek;

3. a rabok és rabnők, kik a keresztények közt akarnak maradni, valamint azon magyar tanulók vagy tolmácsok, kik már előbb az izlamra tértek, az ő valásukban ne háborgattassanak;

4. mindazon kuruczok, kik a várban vannak, fogóságra ne vettessenek;

5. fegyvereinket és zászlainkat magunkkal vihessük;

6. összes irataink birtokunkban hagyatnak;

7. ha egyik-másik szekerünk útközben véletlenül hasznavehetetlenné válnék, a helyett másikat kapjunk;

8. elszállásolásért tőlünk sehol sem pénzt nem követelhetnek, sem pedig podgyászunkból valamit el nem vehetnek;

9. asszonyaink vagy gyermekeink a táborunkból el nem hurczolhatók;

10. a várból történt kivonulásunk után, azon ürügy alatt, hogy adósok volnánk, rajtunk senki semmit ne követelhessen;

11. utazásunk nem fog szándékosan késedelmeztetni, sőt inkább minden veszély nélkül eszközöltetni;

12. a vár hídja állíttassék annyira helyre, hogy azon szekerekkel ki mehessünk;

13. kivonulásunkkor podgyászainkhoz nyúlni nem szabad;

14. a török vitézek, kik a szultán parancsára őrizték a várat, ne bántalmaztassanak;

15. a rablók tőlünk távol tartandók és a fuvarosoknak is megtiltandó, hogy bennünket megraboljanak».

Kelt Ramazan hónap 20-án, a Hedzsira 1103-ik évében (1692 június 5-én.) Sei Fullach nagy-váradi kadi, Abdullatif basa várparancsnok, Ibrahim, volt egi basa, Ozmán Aga Hasseki, a janicsárok főparancsnoka, Mohamed effendi várbeli pap stb. (összesen huszonkilencz aláírás).

*

A fenti pontozatok teljesítését Heissler tábornok a következő feltételektől tette függővé:

1. a várbeliek kötelesek a vár két kapuját azonnal megnyitni és a rések megszállására 600 császári katonát bebocsátani. (Ezzel Schlick tábornokbízott meg);

2. a 16 éven felüli törököknek asszonyaikkal, gyermekeikkel és minden vagyonukkal való szabad elvonulás megadatik; ellenben a 16 éven alúliak és a keresztény szülőktől származó gyermekek visszamaradnak;

3. az önként vissza maradni szándékozó keresztényeknek — asszonyostól, gyermekestől — minden ingatlan és ingatlan vagyonnal együtt a visszamaradás szintén megengedtetik;

4. kötelesek a fegyvertár összes hadiszereit, valamennyi ágyút és mozsarait általadni s ha a várban robbanó aknák volnának, azokat híven és pontosan megjelölni;

5. ez egyezség megkötése után kötelesek másnap Szalonta és Kis-Várda várakból a török őrseget szintén kivonni s minkét helyet átadni.

6. valamennyi keresztény foglyot (körülbelül 500) azonnal szabadlábba kell helyezni;

7. az őrség számára Gyuláig való elvonulásra a

kiséret és a podgyászok részére elegendő számú szekér és megfelelő kíséret biztosítottik.

*

Június 7-én megtörtént a vár átadása és a törökök elvonulása. A török férfiak száma meghaladta a 2000-et, (köztük 1200 fegyverképes), az asszonyok, gyermekek s egyéb népség szintén annyian lehettek.

A várban a következő lő- és élelmiszer találtatott: 700 mázsa jó puskapor, 7290 mázsa öreg puskapor, mely utóbbi egy mély földalatti üregben volt elhelyezve; 3000 ágyúgolyó, csekély számú gránát, puska s egyéb fegyver; 50 ércz ágyú (többnyire német gyártmány) és 22 különféle nagyságú mozsár; 5000 köből köles, 1000 köből tiszta búza, 500 zsák rozs, 300 zsák rizs, 50 tonna liszt, nagymennyiségű hagyma, de hús már csaknem semmi.

A fenti számok elég bizonyosság arra, hogy az őrség kellő morális kitartás mellett még hosszú ideig sikeresen védhette volna a várat.

*

A vár ostrománál 1692. évben a következő ezredek, illetve annak egyes részei vettek részt:

a) gyalog ezredek:

a báró Pfeffershofen ezred, jelenleg 7. számú gyalog ezred;

> > Lapaczek > > 8. > > >

> gróf Öttingen-Baldern > > 47. > > >

> báró Houchin > > 56. > > >

> > van der Beckh > > 59. > > >

az O' Gilvy ezred, mely az idők folyamán feloszlott;

a gróf Auersperg > > > > > >

> de Areyzaga > > > > > >

> gróf Heister > > > > > >

> herceg Anhalt-Dessau (4 század), mely az idők folyamán feloszlott.

> gróf Guido Starhemberg ezred > > > >

az örgróf Baden-Baden > > > >

a gróf Herberstein > > > >

Molnár (előbb Tunyogi) ezrede s a szt.-jobbi hajduk Bagosi vezérése alatt;

b) lovas ezredek:

a Truchsess vértés ezred, jelenleg 7. számú dragonyos ezred;

> báró St. Croix > > 8. > > >

a Marchese Doria ezred jelenleg 9. számú dragonyos ezred;
 » gróf Rabutin dragonyos » 10. » » »
 » báró Heissler » » 11. » » »
 » gróf Schlick » » 6. » ulánus ezred;
 » » Caprara vértés ezred, mely az idők folyamán felosztatott;
 < » Lymburg-Styumb dragonyos ezred, mely az idők folyamán
 felosztatott;
 a herceg Lichtenstein drag. ezred, mely az idők folyamán felosztatott;
 » főherceg trónörökös dragonyos ezred, mely az idők folyamán
 felosztatott;
 a Ferdinand dragonyos ezred, mely az idők folyamán felosztatott;
 » száz herceg Coburg-Sualfeld drag. ezr. mely az idők folyamán
 felosztatott;
 a Gyürki magyar huszár ezred, továbbá Semsey, Kiss Balázs és
 Horváth huszárjai;

c) tűzérség:

erre vonatkozólag hiteles adataink nincsenek.

*

Az ostromló sereg az öt hétig tartó vívás alatt
 160 halottat vésztett és 239 ember sebesült meg.

*

Heissler a bevétel után a várat nyomban tüzetesen
 megszemlélte és főleg a Szt. László sirját, a levéltárt
 és a szent szobrokat kerestette, de azoknak sehol semmi
 nyoma található nem volt. Az ércz szobrokból a törökök
 állítólag agyúkat öntöttek.

A nagy diadal öröme június 8-án a szabad ég
 alatt hálaadó istentiszteletet tartottak, melyen maga
 Benkovics püspök pontifikált. Te Deum végeztével 24
 ágyúlövés hirdette messzire a nagy nap jelentőségét.

E fényes nap eseményét ezenfelül emléktáblával is
 megörökítették, mely még napjainkban is a vár nyugati
 kapuja felett látható és arra való tekintettel, hogy a
 vár bevétele urnapján történt, a chronostichonnak* meg-
 felelőleg, a következő felirást tartalmazza:

* Chronostichonnak azon számírást nevezzük, melyben az előforduló
 római számjegyek összegezve, a vonatkozó esemény évszámát tüntetik fel.
 Az előttünk fekvő chronostichonból az 1692. évszámot a következő-
 képen kapjuk ki:

DEO VNI TRINOQVE GRATIAE QVI IPSA SALVTARI
 HOSTIAE SACRATA DIE OSTIA APERVIT VARADINI.

D	—	500.	3	szor	500	==	1500
C	—	100.	1	szor	100	==	100
L	—	50.	1	»	50	==	50
V	—	5.	6	szor	5	==	30
I	—	1.	12	szor	1	==	12

Összesen: 1692

«Deo uni trinoque gratiae, qui ipsa salutari Hostiae sacrata die ostia aperuit Varadini».

Magyarul: A szt. Háromság egyedüli Istenének, ki urnapján megnyitotta Várad kapuit.

Nagy-Várad bevételének örvendetes hírét Ő felségével mielőbb közlendő, Heissler tábornok La Port ezredest még aznap útnak indítá Bécsbe.

Hogy e dicsőséges fegyvertény a késő utókor számára is megmaradjon, I. Lipót király következő kivitelű, tallér nagyságú czüst érmet veretett:

előlapján a béke géniusza áll, jobbjában az olajággal, míg baljában a bőségszaruval; a szimbolikus alak mindkét oldalt egy-egy amoret; a géniusz feje felett nagy latin betűkkel: «DACIA FELIX» felírás; hátsólapján: Nagy-Várad mint török város és vár, félholdas tornyokkal és minaretekkel van feltüntetve és a tornyok félholdakkal ékítve; a háttérben szőlőhegyek körvonalai láthatók; a vár felett függő szalagon: «GROSS-WARDEIN», míg a vár alatt «AUSPICIIIS LEOPOLDI M. (agni) Dedit. (a) Capt. (a) D. (ie) 5. Jun. (ii) A. (nno) 1692.» felírás van alkalmazva.

Az érem karimáján «† AUSTRIACIS MAGNOS FERT TRANSILVANIA GRATES» van vésve.

A fejedelmi kegy Heissler tábornokot is bőven elárasztotta, amennyiben őt dicsőséges haditényeért az uralkodó legmagasabb kézirattal az osztrák grófi méltóságra emelte, s egyidejűleg Nagy-Váradot, s a Tiszántúl fekvő megyéket is alája rendelte.

Heissler azután gróf Corbelli János tábornokot várparancsnokká nevezte ki és őrségül az Öttingen és Lapaczek ezredeket rendelé. A szükséges várerődítési munkálatokra egyúttal Kaiserfeld hadmérnököt is visszahagyván, maga pedig serege nagyobb részével az Eszék melletti császári táborba vonult. Egyidejűleg a Pfeffershofen és Houchin gyalog ezredek, valamint a Schlick, St. Croix és Truchsess lovasezredek Veterani tábornok segélyére Erdélybe rendeltettek.

A velencei köztársaság június havában egy bécsi futár útján tudomást nyert Nagy-Várad visszafoglalásáról. Hogy e hír mily örömet keltett az egész országban, mutatják a herczeg és szenátus jelenlétében a Szt. Márk templomában megtartott fényes istentisztelet, s a három napon át folytonos harangzúgás mellett megnyilatkozott egyéb örömmünnepek is.

Róma is örömmámorban úszott. XII. Innocenz pápa július hó 2-án hálaadó istentiszteletet tartott, mialatt a templomok összes harangjai szóltak s az angyalvárból üdvölvéseket adtak.

*

Váradnak török őrsegét a kötött egyezség értelmében az ország határáig kísérték ugyan, de Heissler tanácsára csak 1693 január havában adták őket át a belgrádi basának, ki az Orsova feletti Piscabara- (Veterani-) sziklabarlangban s egyéb helyeken fogságba esett mintegy 3500 német katonát Péterváradra hozatta, hol a kölcsönös kicserélés megtörtént.

*

Mily siralmas állapotban volt ez időben a törököktől visszafoglalt Nagy-Várad, mutatja az alábbi 1692-ben Kaiserfeld mérnök által a vár vívása alatt készített tervezet. (IX. ábra.)

A vár belsejében a Bethlen és I. Rákóczi fejedelmek alatt várszerűleg épült háztömb tető nélkül, míg a háttérben a mecset látható teljesen ép minarettel. A vár előtt körülbelül a mai nagypiacz tér közepe táján nagy, szintén kastélyszerűen épült ház vonja magára figyelmünket. Ez valószínűleg régi kolostor lehetett, melyet még Varkocs alakított át a maga használatára; a többi lakóház egykori létezéséről csupán szomorú romhelyek és kőhalmazok beszélnek.

Olaszi külvárosban ez időben — mint már megemlítettük — csupán 114 nagyobbára elpusztított és lakatlan ház állott. Polgárság csupán 21 házban lakott, míg a többi félig-meddig ép házban a katonák húzták meg

Nagy-Várad látképe 1692-ből.

IX. ábra.

Jelmagyarázat: 1. A rés jobb kéz felől. 2. A rés bal kéz felől. 3., 4. és 5. A többi bástya. 6. A 75 lépés széles víz árok. 7. A régi megromlott várkastély (pallatium). 8. A futóárkok (1692-ben). 9. Az üteg 16 ágyúval. 10. Nagy-Várad városa. 11. A mozsarak jobb kéz felől. 12. A mozsarak bal kéz felől. 13. A Körös. 14. A hadműveletek helye. 15. A Pecze. 16. A lovasság. 17. Olaszi. 18. A redut a hegyen. 19. Más redut. 20. Szigetek.

magukat és pedig 53-ban a hajdúk, 8-ban a huszárok és 20-ban a németek.

*

Természetesen a kormányzás figyelme most már a vár védelmi állapotba leendő újra helyreállítására, a megsérült falak újjáépítésére, a vár belsejének tatarozására s a romokban heverő város felépítésére irányult.

Hogy ez időben a bécsi udvari haditanács a vár erődítményeinek alapos helyreállításán komolyan gondolkozott, mutatja a bécsi hadilevéltárban fekvő, 1692-ben báró Borgsdorf Ernő hadimérnök által készített tervezet, melyhez 3, a szükséges átalakítási munkálatokat tüzetesen feltüntető tervrajz is van mellékelve.

Az I. számú tervrajz a várat a visszafoglalás idejében ábrázolja. A hozzácsatolt leírásból látható, hogy egyes bástyák föld és mellvéddel voltak ellátva, s azon kurtinák, melyekben kazamaták nem léteztek, belülről földdel voltak megtöltve, továbbá, hogy a kirohanás számára is volt egy ajtó s az árkon keresztül a közeli erdőbe gyalog palló vezetett; a vár belsejében lőporkamrák, raktárak, mecset és börtön stb. voltak és a vár keleti oldalán is volt a Körös és Pecze folyókat egybekötő csatorna.

A II. számú tervrajz több rendbeli metszetet tartalmaz, melyek a várat részben régi állapotában, részben a tervbe vett ujításban mutatják be.

A III. számú tervrajz szerint a várat tervezett új alakjában látjuk. Az ujítások csaknem kivétel nélkül a Vauban-féle erődítési rendszeren alapultak s főleg a vár árkan kívül fekvő erődítmények építésére, külső árokfalának megerősítésére, a kurtinák s bástyák kiszögelő részeinek előépítményekkel való megszilárdítására, továbbá az ezeket összekötőfalak létesítésére vonatkoztak. A helyreállítási munkálatok Borgsdorf költségvetési előirányzata szerint 24.000, míg a külső erődítményi munkálatok körülbelül 20.000 rajnai forintba kerültek volna.

Noha a vár ujjaépítése iránt maga II. Innocenz pápa is érdeklődött s e célra 60.000 rajnai forintot adományozott, a tervezet kivitele továbbra is csak jámbor óhaj maradt. Az országban uralkodó nagy pénzhány mellett ugyanis nem csupán a tervbe vett átalakításról kellett lemondani, de még az Innocenz által adományozott pénzüsszeget sem lehetett a rendelkezésnek megfelelő módon felhasználni. Az említett okoknál fogva tehát a hadvezetőség csak a sérülést szenvedett részeknek lehetőleg költség nélkül való helyreállítására szorított s a pápa beleegyezésével az adományozott összegnek csak felét fordította Nagy-Várad várára, míg a másik felét Eszék megjavítására tartották meg.

A tervbe vett javítási munkálatokat jórészt az Öttingen gyalogezred legénysége végezte, mely több éven át képezte Nagy-Váradnak őrségét, míg a Lapaczek-ezred az 1692-ik év végén Debreczenbe helyeztetett át.

Az akkori szokásnak megfelelőleg az átalakított bástyákat az uralkodóház tagjai, valamint a pápa (a tulajdonképeni előmozdító) nevéől nevezték el és a következő neveket kapták: Innocenz-, Lipót-, József-, Károly- és Terézia-bástya. Azonban úgy látszik, hogy az új elnevezések, az akkori szokás ellenére sem voltak népszerűek, mert a régi történelmi elnevezések: Csonka-, Aranyos-, Veres-, Királyfi- és Bethlen-bástyák a mai napig is fennmaradtak.

A romokban heverő város felépítése körül Benkovich püspök, valamint utódja, Csáky Imre gróf szereztek elévülhetetlen érdemeket. A két főpásztor feladata, melyet céltudatos eréllyel tűztek maguk elé, — ha az akkori nehéz viszonyokat figyelembe vesszük s ha a nagy pénzhányt elképzeljük — egyáltalán nem lehetett könnyű, mert kiváltkép az utóbbi minden nagyobb kiadást már eleve kizárt. Itt pedig nem csak a püspökség felállításáról volt szó, hanem arról is, hogy a város összes társadalmi és művelődési intézményeit ujja teremtsék. A la-

kosság pótlására sok idegent, különösen ráczokat* (szerbek) telepítettek Nagy-Váradra.

Jólehet, a nagy-váradai püspökséghez mindazon birtokok, melyekkel az 1552. évbeli adókönyvek szerint rendelkezett, visszacsatoltattak, ezen visszacsatolás a püspökség anyagi helyzetén alig segített valamit, mert hisz e kérdéses birtokok legnagyobb része a török uralom alatt teljesen tönkrement.

A katonai hatóság indítványára a püspöki székházat a váron kívül helyezték el. Benkovics püspök e célra Olaszit választotta s a mai Tisza Kálmán-téren, körülbelül a régi városháza helyén tétette le jövendő rezidentiájának alapkövét, majd ugyanez évben (1692-ben) a rezidentiával szemben templomot is építtetett. Jellemző az akkori szegényes állapotokra, hogy a püspöki székesegyház csupán alacsony, fából épült templomocska volt. Noha azóta Nagy-Várad felvirágzott, az inség és sanyaruság napjai elvonultak, e templomocska a régmúlt idők eme élő tanúja, még mai nap is fenáll a Tisza Kálmán-téren.

A Benkovics püspök által megkezdett székesegyház építése az időközben kitört politikai mozgalmak, majd pedig 1712-ben történt elhalálózása következtében félbenmaradt. Utóda, Csáky püspök, e helyet nem találván alkalmasnak, székházául a Szálka-részt szemelte ki és 1732-ben rezidentiájának alapkövét le is tevén és annak építését meg is kezdette.

Azonban Csáky püspök sem fejezhette be az épületet, mert 1732-ben elhalt; még 1844-ben a Szálka-részen láthatók voltak az épület maradványai, ma azonban kő sem hirdeti helyét.

1717-ben kezdte meg Csáky püspök Szt. László templomának hasonnevű terén való építését.

Utóda, Csáky Miklós, a püspöki székházat a Szent

* Rasciok vagy ráczoknak neveztetnek a görögkeleti szerbek Magyarországon. Nevüket Rascia tartomány után nyerték, mely az egykori boszniai török vilajetben, a mostani novibazári szandzsákban feküdt, a honnan 1690 körül magyar földre menekültek.

László-tér közepére tervezte, de mielőtt a kivitelhez fogott volna, kalocsai érsekké neveztetvén ki, a terv abbanmaradt. Csupán a következő főpásztornak, Forgách Pál grófnak sikerült 1752-ben a mai székesegyház helyén való alapkövetéssel az eddigi ingadozásnak véget vetni. A fejedelmi székesegyház, valamint a közelében elterülő barok-stilben épült püspöki rezidencia építését 1780-ban báró Patachich Ádám püspök fejezte be.

*

Visszatérve az erdélyi viszonyokra, meg kell említenünk, hogy Apaffy fejedelem a félhold hanyatlásával lassankint a török fenhatóság alól magát kivonta s 1686-ban Erdélyt a magyar király védnöksége alá helyezte.

1690-ben bekövetkezett halála után Mihály fia, mint utolsó erdélyi fejedelem lépett a trónra. I. Lipót király Erdély önállóságát megszüntetendő, a fejedelem feletti gyámkodást megtartva, Erdélyt királyi fenhatóság alatt álló kormányzó által igazgatta, mig nem végre 1697-ben a fejedelem a kényszerhelyzetnek engedve, a trón iránti igényéről is lemond.

Ez időtől fogva, eltekintve II. Rákóczi Ferencznek a XVII. század elején rövid ideig tartó fejedelemségétől, Erdély osztrák kormányzás alatt álló koronatartomány marad, melyet Mária Terézia 1768-ban ezután nagyfejedelemséggé emel.

Az 1848-iki törvényhozás Erdélynek Magyarországgal való egyesítését kimondotta, majd ezt követőleg később 1867 évben, az anyaországhoz csatoltatott, miért is Erdély Magyarországnak ezen időtől fogva minden önkormányzati jog nélkül csupán egy kiegészítő részét képezi s így az inkább csak földrajzi semmint politikai fogalmat képvisel.

*

Ez alatt a romjaiból kiemelkedő Nagy-Várad nem sokáig élvezhette a béke áldásait, mert a törököknek 1693, 1695. 1693 és 1695-ben Erdélyen át bekövetkezett betörése a megkezdett békemunkálatokat csirájában ölte meg.

*

Alig heverte ki Nagy-Várad az előbbi betörések okozta kemény sorscsapásokat, a XVIII. század elején új veszedelem jutott a szegény városnak osztályul.

Thököli fejedelemnek 1687-ben történt elűzetése után gróf Caraffa tábornok Eperjesen vérbiróságot állít fel, melynek számos magyar mágnás esik áldozatul. A véres kegyetlenség felgyújtja az elégedetlenség tüzét és az elnyomók elleni gyűlöletet szította. A kezdetben csak egyesek által támogatott mozgalom, az évek folyamán egy nagy nemzeti mozgalommá nővén ki magát, midőn 1703-ban II. Rákóczi Ferencz fejedelem az elégtelennek élére állott, a felkelés lángja egyszerre hatalmas tűzbe borítja az egész országot.

1703.

A közelmúlt idők nagy állami és történeti életében egy férfi alakja sincs annyi regényességgel körülövezve, mint II. Rákóczi Ferenczé. Mint egy dicső történelmi nevezetességű név örököse, már a bölcsőjében hivatva lőn ama magasztos szerepre, melyet férfi kora delén betöltött, mert a magyar nemesi fölkelés Bocskay változatos hadiszerecséje óta, a nemzeti hős Rákóczi száműzetésével nyer ideiglenesen befejezést.

Atyja, I. Rákóczi Ferencz, fia volt a szerencsétlen véget ért II. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek, ki — miként tudjuk — 1660-ban trónját és életét veszté.

Édes anyja, a történelmi nevezetességű hős Zrinyi Ilona, az 1671-ben Bécs-Ujhelyen lefejezett Zrinyi Péter leánya volt. Férjének halála után Zrinyi Ilona 1681-ben Erdély későbbi fejedelmével, Thököli Imrével kelt egybe. Thököli 1685-ben Nagy-Váradon fogságba esett, mire gróf Caraffa császári tábornok Munkácsot, a Rákócziak ősi fészkrét ostrom alá veszi. Zrinyi Ilona három évig tartó hősi védelem után, 1688 január 17-én — értesülvén férje sorsáról, — önként feladta a várat Caraffának.

Zrinyi Ilonát ezután gyermekeivel, Ferencz és Juliával Bécsbe vitték, kit azonban férje Thököly az 1690-ben a fogságába került Heissler Donát báró császári tábornokért, visszaváltott.

Rákóczi Ferencz, kit I. Lipót a papi pályára ne-

vettetett, 1692-ben nagykorúvá lévén, családi birtokai egyrészét visszanyerte. 1694 óta Sáros megye örökös főispánjává lett, gróf Bercsényi Miklóssal szoros érintkezésbe lép. Az elégedetlenek és XIV. Lajos francia király által szított mozgalomban való résztvétel miatt 1701-ben márczius 17-én elfogatott s Bécs-Ujhely ugyanazon börtönbe vettetett, melyből 30 év előtt nagy atyja, Zrínyi Péter a vérpadra hurczoltatott.

Felesége, Hessen-Rheinfels Mária Amália birodalmi grófnő elszántsága folytán 1701-ben november hó 7-én fogságából történt kiszabadítása után mint lázadó — in contumaciam — halálra ítéltetett.

Midőn Lengyelországban való hosszas tartózkodása alatt a Habsburg és Bourbon házak között kitört a spanyol örökösödési háboru, mely a német katonaságnak az országból való kivonását vonta maga után, Rákóczi elérkezettnek vélte a régvárt kedvező pillanatot, hogy a magyar felkelőknek élére álljon. Midőn a politikai áramlatba belesodort, alig 26 éves fejedelem 1703 június hó 16-án magyar földre lépett, rövid idő alatt az egész nemzet melléje áll.

A felkelésre előkészített nép Felső-Magyarországon már több hó óta leste a várva-várt jel megadását. A Tiszántúl lakosai már 1703 márczius havában fegyverbe lettek szólítva és Verebélyi Péter és Hadady alkapitányok által összegyűjtve és szervezve.

Gödényi Pál kapitány már április hó 17-én rendeletet kap, hogy a parancsnoksága és Kós Mihály vezetése alatt álló csapatokkal Nagy-Várad körülfoglalására vonuljon.

Midőn július hó elején Rákóczi a Tiszát átlépi, egész Erdélyen is a harci zaj moraja vonul keresztül.

Július hó 19-én Bóne András kapitány 4000 lovas és 3000 gyalogosával a diószegi kastélyt meglepi és hatalmába keríti s a német őrséget lekaszaboltatja. A nagy-váradai őrség erről tudomást szerezvén, a híres Kiss Balázs kapitány csapatával s az ellenséges indulatu ráczokkal a diószegiek segélyére siet, a táborukban gondtalanul mulatozó kuruczokon rajtaütvén, széjjel

szórta őket. Hogy ezen balsiker után a felkelők bátorsága és erkölcsi ereje emeltessék, Rákóczi bizalmasát, gróf Bercsényi Miklóst azzal bízta meg, hogy a szétszórt lovasságot ismét egyesítse; célja annyiban sikerült is, hogy a fölkelők táborába Bercsényi 3000 lovast visszavezetett.

Július hó 26-án szatmári táborából azt írja Rákóczi az ő pártfogójának, XIV. Lajos francia királynak, hogy a Dunáig az egész országot saját érdekkörébe vonta és hogy a rácokat három ízben megverte; továbbá hogy Kálló, Károly, Somlyó, Nagy-Bánya és Huszt várait megszállotta, míg Szatmár, Munkács, Ungvár, Nagy-Várad és Tokaj várakat körülzárolta.

Minthogyan Nagy-Várad környékén a Rákóczi-féle mozgalom azon okból nem tudott szilárd gyökeret verni, mert a lakosság a rácok bosszujától félt, először is tehát ezeket kellett megfenyíteni, kik különben is a diószegi diadal folytán elbizakodva, az egész környék felett zsarnokoskodtak s pusztulással fenyegették ama községeket, melyek Rákóczi mellé állanak.

Olaszi külváros, — a rácok főtanácsjának — megfenyítésére Bercsényi egy csapat válogatott kurucczal kiküldetvén, azokat Nagy-Váradig kocsikon szállítja. Augusztus hó 6-án hajnalban a külváros előtt hirtelen megjelenvén, annak kapuit fejszecsapásokkal bezúratja, a rácokon rajta üt, s magát a várost kifosztja.

Mintegy 7000 rác és híres vezérük Kiss Balázs is a kuruczok bosszújának áldozatul esik. Bercsényi ezután a várost megszállva, a vár körülzárolása iránt intézkedik és zsákmánnyal dúsan megrakodva tér vissza táborába.

A vár parancsnoka, gróf Fels-Colonna ezredes, ekkor ép Jenőn volt látogatóban s miután a magyar lakosság ellenséges magatartása miatt veszély nélkül vissza nem térhetett volna, Arad parancsnoka, Löffelholz ezredes egy zászlóalj rácot és néhány német katonát rendelt melléje kíséretül.

A hazatérő rácokat a reájuk leső kuruczok a Fekete-Körös közelében meglepték és széjjel szórták.

Az egyre növekedő mozgalomnak Erdélyben való elterjedését megakadályozandó, Erdély vezénylő parancsnoka, gróf Rabutin tábornok október hó elején Glöckelsberg tábornokot az északnyugati szorosok őrizetére 500 lovassal a határra küldötte.

Ez utóbbi Szilágy-Somlyónál foglalt állást, mert míg innen egyrészt a szorosokat őrizet alá vehette, addig másrészt úgy Nagy-Várad, mint Szatmárnak is könnyen segílyt nyújthatott.

Tokaj parancsnoka s a Tiszántul működő felkelő csapatok fővezére Sennyei tábornok, október hó 22-én azt jelenti II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek, hogy Kolozsvárról német és rácز csapatok vonulnak Nagy-Várad felé, miért is Bóne András kapitányt embereivel Diószegről Kolozsvár ellen, míg Orosz Pál tábornokot 5 zászlóaljjal a körülzároló csapat támogatására Nagy-Váradra indította.

Ily körülmények között Glöckelsberg tábornok a rendelkezésére álló csapatokat a Nagy-Várad ellen tervbe vett előnyomulásra nem tartván elegendőnek, Somlyó melletti állásában megmaradt, Bóne pedig, miután küldetésének hiábavalóságát felismerte, november közepe táján Erdélyből kivonult s csapata egy részét a ráczok által november 18-án kifosztott Belényes segílyére küldte, nehogy az ottani várkastély a császáriak kezébe kerüljön. Ellenben maga, Orosz tábornok felváltására Nagy-Váradra vonul.

Sennyei tábornok már november elején belátva, hogy a Nagy-Várad körülzárolására kirendelt csapatok feladatuk teljesítésére nem elég erősek, ez okból további csapatoknak Bihar körül való összevonását rendeli el.

Ennek folytán november hó 14-én Eölyüs Ferencz vezetése alatt Diószegről 4 zászlóalj gyalogság érkezik oda, melyből Tordai Ferencz jelentése szerint csupán egy zászlóalj volt teljesen felszerelve, míg a többiek kaszákkal ellátva; egy zászlóaljnak pedig meg ruházata egyáltalán nem is volt, miért is az emberek újra széjjel akartak oszlani.

Jármy Ferencz, ki csapatával november hó 17-én érkezett Biharra, Sennyeihez intézett jelentésében azt mondja, hogy: a nagy-várad-i őrség Tordai táborát november hó 15-én meglepte, a legénység nagyobb részét leölte s a sereget széjjel ugrasztotta. Mivel az őrség ez alkalommal Püspököt is felgyújtotta, a megrémült lakosság tűzhelyét elhagyva, a Berettyó túlsó partjára menekült s minthogy ő csupán 600 nagyobb részét fegyvertelen emberrel rendelkezik, Bihart hosszabb ideig tartani nem lesz képes.

Az annyi csapatból sujtott körülzároló sereg eredményesen működni csak a körültekintő és ügyes Bóne kapitánynak csapatával november 27-én Biharra való megérkezése után volt képes, midőn is ez utóbbi az egész haderő feletti fővezérletet átvette. Bónénak már Biharra való menetelése közben sikerült az őrségnek egy 200 főből álló különítményét Kér mellett meglepni, de mert ezek hirtelen egy szekérvárat alkottak, a reggeltől délig tartó heves küzdelem daczára sem bírta őket rögtönzött mentsvárukból kiverni.

Deczember 8-án Bóne a Nagy-Várad közelében fekvő serfőzdet, valamint több lakóházat is felgyújtat s az azokban talált összes hajdukat leöleti.

A felkelő csapatoknak Nagy-Várad körül való folytonos szaporítása s az élelmi szereknek erőszakos behajtása a népesség szolgálatképességére nem maradt visszhatás nélkül.

Biharvármegye, — hogy a lakosság teljes elszegényedését megakadályozza — deczember hó 28-án Sennyei tábornoknál óvást téve kieneli, hogy: Biharvármegye nem csupán a Nagy-Várad környékén, hanem Somlyó és Szatmár mellett álló seregeket is kénytelen lévén élelmezni, mi a Nagy-Várad körül álló csapatoknak folytonos szaporítása mellett, tekintve, hogy a környék falvai már teljesen ki vannak fosztva, a lakosság egész elszegényedését és romlását kell hogy maga után vonja.

Ép az előbb vázolt viszonyoknál fogva ezidőben élelem tekintetében kétségkívül az őrség is nagy szükségset szenvedhetett, mi kitűnik onnan is, hogy Jenő herczeg

a magyarországi császári csapatok fővezére, Arad parancsnokát, Löffelholz ezredest még december 16-án megbízta, miként a nagy-váradai őrséget, mely minden eszköztől meg volt fosztva, élelemmel lássa el. Hogy ezen parancsnak érvényt lehetett-e szerezni: erre adataink nincsenek.

1704.

December 28-án Bóne kapitány Sennyei tábornok rendeletére seregének nagy részével, hogy Orosz tábornokkal egyetemben az Erdélyben garázdálkodó rácokat megfenyítse, Nagy-Váradot elhagyja. Egy 1704 január hó 1-én kelt levelében Bóne a személyét és csapatát ért mellőzés miatt, mivel folytonos élelmi és elszállásolási nehézségekkel kell küzdenie — keservesen panasz-kodik.

Fels-Colonna gróf, nagy-váradai várparancsnok, Bóne elvonulásáról értesülést szerezvén, a kedvező alkalmat felhasználva, a visszamaradt kuruczok Bihar melletti táborát váratlanul meglepni igyekeznek.

Tervének kivitele céljából az Aradról megérkezett 1000 főnyi rác katonasággal megerősített őrséggel január hó 10-én teljes csendben Bihar ellen vonul és a beállott sötétség leple alatt sikerül neki nemcsak a Bihar felett tekvő földsáncz közelébe férkőznie, hanem azt észrevétlenül be is kerítenie.

A kartács pusztító tüzétől felriasztott felkelőket iszonyu félelem fogta el. A beállott fejtelenség és zür-zavar közepette vad futásban keres ki-ki menekülést, de a következő pillanatban a sánczon kívül elhelyezett gyalogság öldöklő puska tüze fogadja őket. Csupán egy töredéknek sikerült megmenekülnie, míg egyrészt a bihari templom udvarába vette be magát, hol kétségbeesett viadal után a minden oldalról bekerített kuruczokat végre mind egy szálíg lekaszabolták, a menekülteket pedig Diószegig üldözték s e helységet porrá égették.

Hogy mily hiányosan voltak a felkelők felszerelve, mutatja azon körülmény, hogy vagy 100 emberüknek tölténye egyáltalán nem is volt.

Április hó 11-én az őrség a kuruczoknak Püspöki telé előretolt s körülsánczolt táboruk ellen újból táma-

dást intéz, mely ismét azoknak vereségével s egész a Berettyó folyóig történt visszaűzésükkel végződött.

Bóne június 2-án erdélyi kiküldetéséről visszaérkezve, parancsot kap, hogy a rácok megfékezésére Szoinokra induljon. Helyette Nagy-Várad alá Vájó András kapitány rendeltetett.

*

I. Lipót királynak 1704 május hó 5-én bekövetkezett halálával annak fia, I. József jutott a magyar trónra.

Ez időben Rákóczi már egész Erdélyt hatalmába kerítvén, július 5-én magát az ország fejedelmévé választatja.

*

Löffelholz tábornok, Arad parancsnoka, június havában a rácz katonaság támogatásával kísérletet tesz, hogy Nagy-Várad őrségét, mely csupán június hó 27-ig volt élelmiszerral ellátva, azt utóbbival hosszabb időre lássa el. Ezen vállalat azonban aligha járhatott a megkívántató eredménnyel, mert Beckers alezredes, helyettes várparancsnok éhségtől űzve, őrségével két sikeres kirohásra vállalkozott.

Beckers a júniusi kirohanás alkalmával Biharig nyomult előre, az ott levő ellenséget szerteszórja, míg július hóban egész Belényesig hatol és dús élelemmel megrakodva tér vissza.

Bónet* nemsokára — de ismét csak rövid ideig, — Nagy-Várad alatt látjuk.

Alig feltételezhető, hogy az irányadó körök figyelmét azon váltakozó hatás kikerülhetette volna, melyet Bónénak mindenkoroni elvezénylése maga után vont; mert önkénytelen is előtérbe tölul azon kérdés: hogy az őrség tevékenységét többnyire azon időkre halasztotta, midőn Bóne távol volt. Ha tehát Nagy-Várad körülzárolási sikeres működése daczára a kipróbált és tehetséges Bónét a rakonczátlankodó rácok megfenyítésére következetesen

* A katonai gyakorló tér közelében levő kitünő vizü kút állítólag tőle nyerte nevét.

különböző helyekre vezénylik, fel kell tennünk, hogy a tiszántúli csapatok főparancsnoka a ráczoknak folyton észlelhető ellenmozgalmai gyors elnyomására — melyeknek mint kísérő jelenségei a csataszínhelyén állandóan ingadozások mutatkoztak — sokkal nagyobb súlyt helyezett, mint a viszonylag csendesen folyó blokádszolgálatra.

1705.

Így látjuk, hogy gróf Károlyi tábornok Bónét, Nagy-Várad alatt való rövid tartózkodása után, 1705. április havának végén Nyiri kapitánnyal egyetemben a Kúnhegyest elpusztító ráczok ellen küldi.

Bár a körülzároló sereget Gödényi Pál, Andrássy István és a Nagy-Várad alatti seregek parancsnokságával megbízott Palocsay György kurucz csapatai nagyban megerősítették, a vár elfoglalására tett összes kísérletek mindennek daczára eredménytelenek maradtak.

Hogy Rákóczi Nagy-Várad birtoklására nagy súlyt fektetett, mutatja Bihar vármegyéhez több ízben intézett azon kézirata, melyben az összes hatóságokat az ostromló sereg hathatós támogatására szólítja fel, sőt fővezére, Forgách Simon gróf határozott parancsot is ad, melyszerint Bihar vármegye minden fegyverfogható férfia köteles előzetes felszólítást be sem várva, fegyvert ragadni s Nagy-Várad ostromlásában részt venni.

Az ostromló sereg főparancsnokságát Rákóczi augusztus hó 1-én Gyürki Pál tábornokra ruházta át.

A fejedelem eme intézkedésében Palocsay saját személyének mellőzését látva, csapatával önkényesen elvonul. Rákóczi eme engedetlenség felett nagy mérvben megbotránkozva, szeptember hó 8-án gróf Károlyi tábornokot, Palocsay azonnali visszatérésének kényszerítésére utasítja.

Ezenközben szeptember hó elején gróf Herbeville császári tábornok, az erősen szorongott Rabutin tábornok segélyére Erdélybe küldetik.

Károlyi gróf összes igyekezete jölehet hogy oda irányult, miként Herbevillenek Rabutinnal való egyesülését megakadályozza, de mivel előbbinck kitünően

Felszerelt seregével nyílt csatát vívni nem merészelt, kitüzött célja elérésére azon eddigelé szokatlan eszközhöz folyamodott, hogy a lakosságot házaik elpusztítása, lakóhelyeik odahagyására, ingatlanaik magukkal vivésére s a kútak vizeinek megmérgezésére szólította fel, miáltal az elpusztított vidékeken előnyomuló császári sereget az éhhalálnak akarta kitenni.

Herbeville, — ki útjában viruló tájak helyett csak kihalt falvakat, városokat és kopár pusztaságot talált, leírhatlan nélkülözések és szenvedések után október hó 4-én elérte a Tiszát s azon Szegednél átkelve, Nagy-Várad felé fordult, hogy itt a sokat szenvedett és éhségtől elcsigázott és soraiban megritkított sereget újjászervezze.

Minthogy a nagy-váradí őrségnek csak alig ezelőtt sikerült a körülfalozási vonalat áttörni és tetemes élelmiszert szállítani a várba, Herbeville azon helyzetbe jutott, hogy seregét a legszükségesebbekkel elláthatta.

Ezután Nagy-Váradot további működéseinek alapjává téve, október elején Erdélybe való előnyomulását kezdé meg. November hó 9-én elérte Somlyót, majd 11-én pedig Zsibót. Ez utóbbi helységnél Rákóczi hada felett fényes diadalt arat, minek folytán az Erdélybe vezető út előtte nyítvá állt.

*

Gyürki Pálnak fővezérré történt kinevezése után nemsokára gróf Károlyi Sándor generális Biharmegye lakosságát felszólítja, hogy az új főparancsnoknak feltétlenül engedelmesskedjenek s minél számosabban sorakozzanak zászlaja alá, hogy így Nagy-Várad bevétele mielőbb kieroszakoltassék.

A lakosság csatlakozása azonban úgy e felszólítás, valamint a fő- és alparancsnokok többszöri felhívása daczára sem volt valami nagyobb arányú, mely mellett még az ostromra az alparancsnokok egyenetlensége is káros hatást gyakorolt, mert az egyöntetű vezetés hiányában ki-ki saját tetszése és belátása szerint hadakozott.

*

Rákóczi és a bécsi udvar között megindult béketárgyalások, a fejedelem túlnagy követelése s I. József király csekély engedménye miatt hajótörést szenvedtek.

1706. Minthogy a felkelés teljes leverésére tervezett döntő csapásnak az ország belsejében kellett megtörténnie, Rabutin generális 1706 elején azt a parancsot kapja, hogy Erdélyből kivonulva, Nagy-Várad várának kellő felszerelése után a gróf Starhemberg Guido főparancsnoksága alatt álló fősereghez csatlakozzék.

A béketárgyalások meghiusultával a Nagy-Várad körüli hadakozások is újból megindultak s Beckers alezredes, helyettes várparancsnok már július hó 20-ról jelenti a haditanácsnak, hogy a felkelők nem nyugodnak s Bóne a nemzeti hadsereget mindenféle cselfogással átpártolásra iparkodik csábítani.

Rabutin tábornok, a közben beállott akadályok miatt csak július hó közepén kerekedhetett fel Erdélyből. Parancsához képest Nagy-Várad felé vette útját, melyet 2 óra eleléssel el is látott. A bécsi haditanács intézkedése szerint serege számára a nagy-várad-i várban összehalmozva vélt puskaport, ólmot stb. szükségletet azonban ott nem találta. Ép így csalatkozott azon reményében is, hogy a Löffelholz vezetése alatt Nagy-Váradra vonuló ráczokkal fog egyesülhetni, mert ezeket augusztus 20-án gróf Károlyi Békés mellett megtámadta és visszaverte.

1707. Ily körülmények között Rabutinnak nem maradt egyéb hátra, mint seregével a telet Debreczenben tölteni, honnan azután csak 1707 január 21-én érkezett meg Pestre.

*

Az 1707-ben lehetett a várad-i őrség a legválságosb és legsanyarúbb helyzetben, mert ez évben mindenből kifogyva, a megszorúlt várparancsnok végszükségében ócska rézedényekből pénzt veret. Ezen ismert rézpénz előlapján nagy latin betűkkel: «IN NECESSITATE VARADIENSIS» felírás, hátsó lapjának közepén pedig a császári korona és az évszám között, J. betű látható. (17-J-07).

Ezen kétségbeejtő helyzetből augusztus 6-án Rabutin generális menti ki az őrseget, ki is Bécsből Erdélybe rendeltetvén, a Nagy-Várad körül levő kuruczokat két ízben veri szét s útközben november vége felé a várat 14 óra elegendő eleséggel látja el.

*

A rácok által véghezvitt gyakori kegyetlenkedések a vidék lakosságát annyira megrémíték és felizgatták, hogy illeténi aggodalmukban Rákóczi fényes hadi tettei daczára sem mertek nyíltan és állandóan melléje állani. Bercsényihez irt levelében fel is említi a fejedelem eme sajnálatos körülményt és azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy a fészkelődő rácok megzabolázására és meghódolásának keresztülvitelére egyedül a körültekintő és jellemzilárd Bónét látja alkalmasnak.

Bónénak az előbbi években, sőt az 1707. és 1708. évben is több ízben történt s néha megokoltnak nem látszó elszólítását az a nagyfokú bizalom magyarázza meg, mellyel a fejedelem az ő képességei iránt mindenkor viseltetett.

Nem ily kedvező azonban Rákóczi véleménye Palocsayról, ki is 1708 június hó 6-án kelt levelében azt írja Károlynak, hogy Palocsay* helyére, mivel az, katonái előtt tekintélyét s vele együtt a bizalmat és ragaszkodást is elveszítette, egy más erélyes, tehetséges és megbízható parancsnok állítandó.

1708.

*

Nagy-Váradon való rövid tartózkodása után Rabutin generális útját Erdély felé tovább folytatta. Szamos-Ujvárnál, melyet nagyobb akadályok nélkül ért el, a Kriechbaum tábornoszernagy parancsnoksága alatt álló csapattal egyesül s már most az egyesült seregekkel Nagy-Szebenbe vonul.

E pillanatot tartotta Rákóczi a legalkalmasabbnak

* Gróf Bercsényi fővezérnek 1709 július 2-án kelt jelentése szerint Palocsay tisztségéről önként lemondván, huszár ezredét ifj. Barkóczy Ferencz gróf kapta.

arra, hogy az összes rendelkezésére álló csapatokkal Nagy-Váradra vetve magát, a várat megadásra bírja. Ha az itteni labanczokat is sikerül levennie, úgy a vár körülzárolásával lekötött tetemes haderő is felszabadul.

A kecsegtető siker daczára is azonban a vállalat balsikerrel kellett hogy végződjék, mert Rákóczi október hó 19-én levélben tudatja Bercsényivel, hogy bár kísérlete eredménytelen, mindamellett vigaszul szolgál neki, hogy tudomására jutott, miként a vár védelmezői nagy szűkséget szenvednek, a magyar és német őrség között nagymérvű egyenetlenség uralkodik, miért is reménység van arra, hogy a tél folyamán újólág megkezdendő ostromnak a vár aligha fog hosszabb ideig ellenállhatni.

1709. A Nagy-Várad körül lefolyt téli hadműveletekről sűrűn érkező kedvező hírek örömmel töltik el a fejedelmet s hogy a vár elestét siettesse, 1709 január 9-iki levelében arra buzdítja Károlyi grófot, hogy annak bevételeire minden lehetőt megtegyen, mert a vár birása minden áldozatért, — legyenek azok még oly nagyok is — bő kárpótlást fog nyújtani.

Mily nagy csalódás érthette tehát a fejedelmet, midőn néhány hónappal később tudomására jut a szomorú valóság, hogy Kriechbaum tábornagy augusztus havában több óra élelemmel látta el az őrseget.

Rákóczi 1709-ik évről szóló emlékirataiban Kriechbaum sikereit főleg annak tulajdonítja, hogy a vár alatti seregek főparancsnoka pestisben megbetegedvén, elhalt. Ennek daczára egy 1709 augusztus 3-án kelt irásában Károlyi grófot is okolja, mondván, hogy «a vár kiéheztetése sikerrel járt volna, ha Károlyi több energiát tanúsít s az Erdélybe vezető szorosokat kellő időben elzárja».

Nagy-Váradnak élelmiszerral való ellátásával eredetileg báró Lövenburg* Frigyes altábornagy, Szeged parancsnoka volt megbízva, ki azonban — miként feb-

* Az 1714-ben elhalt báró Lövenburg tetemét a Tisza Kálmán téren álló, egykoron jezsuita, most görög-katholikus templomban tették örök nyugalomra.

ruár hó 18-iki jelentéséből láthatjuk — a rendelkezésére álló csekély számú erővel az ostromlók vonalát áttörni nem bírván, sürgős felszólítást intéz Kriechbaum generálishoz, hogy Nagy-Várad várát végső szükségéből mentse ki. Kriechbaum annak tudatában, hogy az őrségnek csak augusztus közepéig van élelme, július hó 27-én Egerbegyből (Kolozsvár mellett) 1800 lovas és 800 gyalogossal felkerekedett, hogy 130 szekér lisztet a várba juttasson.

Útközben augusztus 2-án Pestesre érkezik, hol is Bagosi 500 főnyi csapatával találkozva, azt megfutamtítja; másnap (Fugyi-)Vásárhelyt éri el s ugyanott 4-én pihenőt tart. Ez utóbbi idő alatt szállították be a várba a két hónapra való lisztszükségletet is.

Augusztus 5-én Püspöki felé folytatja útját, s midőn a vár mellett elvonul, a szokásos tiszteletadás jeléül az öreg ágyúkból három díszlővést tétetett.

A püspöki melletti táborából Kriechbaum a haditanácshoz intézett jelentésében eddigi ténykedésével beszámolva felemlíti, hogy Nagy-Várad falai erősen megvannak rongálva s javításra szorulnak.

Augusztus 6-án a Berettyón átkelvén, 3 ellenséges lovas ezredet elűz s még az nap Diószegre érkezik. 7-én csapatait pihenteti és azok egy részét a környéken élelmiszert keresésére indítja, mely ezen intézkedése dús eredménnyel járt, amennyiben több elrejtett s élelemmel bőven megrakott földalatti tárnákra akadtak, melyeket nyomban ki is üritettek.

Augusztus 8-án Kriechbaum terménnyel gazdagon megrakodva Püspökibe indul vissza.

Augusztus 9-én Nagy-Váradra ér és a Károlyi gróf vezérlete alatt a vártól alig 1 óra járásnyira álló 8000 főnyi ellenséges sereg szemeláltára, az élelmi szereket a várba viteti s miután időközben a belényesi kerületre kirótt 500 köből búza is megérkezett, az őrség élelmiszerral immár egy teljes esztendőre el volt látva. Ekkor Kriechbaum másnap Kis-Jenőn át Erdélybe visszaindult.

Gróf Károlyi tábornok, hogy Rákóczi sejedelemnek

1709 augusztus 3-án irt levelében határozatlansága miatt tett szemrehányását némiképp megerősítse, Kriechbaumnak Diószegről Nagy-Váradra való visszatértét, valamint Erdélybe való visszavonulását megakadályozandó, a Nagy-Váradtól északra fekvő Hágó-hegy átjáróját és az Erdélybe vezető szorosokat elzáratta.

Mint azonban a megtörtént események igazolják, Károlynak ezen intézkedése, miután a kivitel körül a szükséges erély és határozottság hiányzott, eredménnyel nem járt, Kriechbaum minden akadály nélkül úgy Nagy-Váradot mint Erdélyt is el tudta érni.

Az áldatlan polgárháború által előidézett s az ősrégi nagy-váradai vár bírásáért folytatott hosszú küzdelem az utóbb vázoltak szerint immár befejezéséhez közelgett.

Azonban a sebek, melyeket a több éven át tartó ostromlás és váltakozó hadakozások úgy a váron, mint a városon ütöttek, oly vérzők és mélyek voltak, hogy azoknak kiheverésére hihetetlenül hosszú időre volt szükség. Hogy a pusztítás nyomai mily lassan lehettek eltűntethetők, leginkább igazolja azon körülmény, hogy Nagy-Váradon 1714-ben csupán 162, 1720-ban pedig mindössze csak 216 ház állott fen.

Hogy Nagy-Várad ujólag azon virágzó állapotba jusson, hol 200 évvel azelőtt állott, másfél évszázadra volt szüksége.

*

Ami a királyi szolgálatban álló népseregek felhasználását illeti, miután azok, a hadakozások folyamán mutatkozó váltakozó szerencse következtében igen megbízhatatlanoknak bizonyultak, csakis egy alárendelt értékű lehetett. Annál nagyobb tiszteletet érdemel tehát Mititzky Mózes ezredes, ki a nagy-váradai népsereg krónikája szerint a háború egész ideje alatt királya mellett híven és vitézül kitartott s főleg a Szt. Jobb mellett vívott ütközetben (1711-ben) hasznavehetőségének fényes tanujelét adta.

*

Rákóczi fejedelem nagyszabású és a hadiszerencse

forogdósága daczára is éveken át zseniálisan vezetett felkelésének, a természet törvényei szerint azon arányban, amint a fizikai erők, a morális lelkesedés és az anyagi eszközök a hihetetlenül hosszú ideig tartó hadakozás alatt fogyatkozni és csökkenni kezdettek, jelentőségéből ugyanazon arányban vesztene is kellett, mígnem azután végre önmagában összeomlott.

Rákóczi azon hiú reménységtől vezéreltetve, hogy az éveken át duló háborút mégis diadallal fejezheti be, 1710-ben végső crömcglesztésre tökélt el magát. De mind hiába! A szerencsétlen végzet Rákóczi zászlaihoz tapadt. A sok balszerencséhez járult még a legborzasztóbb ellenség, a gyorsan terjedő pestis, mely az amúgy is erősen megtizedelt sorokban a megbomlasztott rend és fegyelem végső kötelékeit is széttépé. A szabadságharcz kivívása sikertelenségének biztos tudata a kurucz seregek harczy vágyát teljesen lelohasztotta; Érsekujvárnak, a felkelők védbástyájának eleste pedig a nemzeti felkelésnek a halálos dőfést megadta.

1710.

Rákóczi, most már minden bizodalmát egyedül az oroszok segélyébe vetve, 1711 február hó 21-én Bercsényivel egyetemben Magyarországot elhagyja, hogy Nagy Péter czár udvarába menjen. A még fegyverben álló kurucz seregek fővezérségét Károlyi gróf vette át. Utóbbi, a további küzdelem hiábavalóságát belátva, fejedelme beleegyezése nélkül gróf Pálffy János tábornokkal, III. Károly király, (ki I. Józsefnek 1711 ápril 17-én bekövetkezett elhalálozása óta a magyar trónon uralkodott), meghatalmazottjával, a megadási szerződést megköti, melyet 1711 májús hó 1-én a szatmári béke követett.

1711.

Rákóczi a kölcsönösen kötött szerződés érvényességét megtagadván, az országgyűlés által száműzetett.

Hazájából számkivetve, a szabadságharcz eme ünnepelelt hőse eleintén Franciaországban, majd később állandóan Rodostóban, a Marmara tenger partjain tölté

napjait, hol is nemzetétől mélyen meggyászolva, 1735-ben fejezte be érdekes és viszontagságteljes életét.*

*

A Rákóczi féle felkelés tartama alatt és még azután is huzamosb ideig, úgy a törvénykezés, mint Nagy-Várad városa és környékének közigazgatása katonai fenhatóság, illetve ellenőrzés alatt állott. A hatalmat a mindenkoroni várparancsnok gyakorolta, ki mellé a jogügyek intézésére mint végrehajtó közeg, az állomási őrnagy volt rendelve.

Nagy-Várad levéltárának irataiból például látható, hogy a város közigazgatásából kifolyólag felmerült számadások, az 1713. esztendőben a szakavatott Roser Urbán János ezredes által lettek felülvizsgálva és jóváhagyva.

Továbbá az 1715. évi márczius 25-én egy, a várparancsnok által a városi tanácshoz intézett kibocsájtványból azt is megtudjuk, hogy az élelmi czikkeknak elővásárlása a közel fekvő falvakban, mielőtt azok még a piacra be lettek volna hozva, úgy a polgárságnak, mint a nemzeti őrségnek szigorúan el volt tiltva, mert az csak a piaczi áraknak egy szokatlan nagy emelését és drágulását idézi elő.

Minthogy egy ily jogtalan kiváltság gyakorlása, mint büntetendő cselekmény tekintetett, a törzsfoglár és a többi törzsalkalmazottaknak kötelességükké lett téve, hogy az ily elővásárló uzsorásokat kiváló figyelemmel kísérik s őket tettenérés esetén letartóztassák.

1716.

Majd az 1716. esztendőben — stratégiai szempontokból — a várparancsnok, a mai nagypiacztér helyén akkor állott összes házak elhordását rendeli el.

Mindezen intézkedéseket tartalmazó kibocsájtványt pedig aláírta: M. Br. Salzer, Ó római császári Felső-

* A Rákóczi fejedelemnek száműzetésére vonatkozólag az 1715. évben hozott 49-ik törvényczikk, az 1906. évben hatályon kívül helyezett. Rákóczi és az ő száműzetett társainak földi maradványai, ugyan-csak utóbbi év október havában nagy pompával hazahozván, az anyai földre tétettek örök nyugalomra.

gének tábornokőrmestere, gyalogsági ezredes, a nagyváradi vár és az ahhoz csatolt helységek főparancsnoka.

*

Mialatt 1717 augusztus 11-én Jenő herczeg Belgrád mellett a törökök felett fényes diadalt arat, ugyanazon időben a krimi kán fia által vezetett 15.000 főnyi tatár csorda Erdélyben és Felső-Magyarországon nagy pusztításokat vitt végbe.

Károlyi gróf, kinek ezen részek őrizetére voltak bízva, hogy a pusztító ellenséggel szembe szálljon, ezredeit tüstént összevonta. Az országból kivonuló ellenség üldözésében Nagy-Várad őrsége s az itt szervezett népkatonaság is báró Salzer várparancsnok vezetése alatt élénk részt vett.

Felemlítésre érdekes, hogy míg Salzer báró a tatár seregek elvonulása után Jenő herczeg előtt Károlyi grófort bevádolja, hogy az csak a saját biztonságára gondolva, az ellenség pusztításait tétlenül nézte, addig Jenő herczeg rövid idő múlva Károlyit kiváló érdemei elismeréséül valóságos altábornaggyá emeltette.

*

III. Károly uralkodása alatt a vár belsejében lévő épületeket kaszárnyákká alakították át. Hogy a még máig is részben látható két erődítési mellékmű mely évben lett emelve, valamint a ma is fenálló vártemplom mikor lett építve: biztosan meg nem állapítható. Az egyik — belső — mű romjai a Veres-bástyán láthatók, míg a másik — a külső — a Csonka- és Bethlen-bástyák között fekszik s valószínűleg a főkapu védelmére szolgáló előbástya volt, mely utóbbiról a VII-ik fejezetben van említés téve.

A templom a katonai kincstár tulajdona s a történelemben az 1751. év óta fordul elő.

Különben egy a Cornidi Károly műszaki kapitány által 1736. évben a vár építési szemléje alkalmával szerkesztett s a bécsi hadilevéltárban őrzött szakvélemény nyújt némi felvilágosítást a hely állapotáról.

Az érdekes vélemény mellé, mely inkább vádiratnak

1717.

1736.

mondható s melyben a helyi alkalmazásban álló Lubetisch alezredest a vár teljes elhanyagolásával vádolja, annak idején egy tervrajz is volt csatolva, ez azonban időközileg valahol benyomúlván, most már feltalálható nem volt.

Cornidi többek közt így ír: «A vár oly rossz és elhanyagolt állapotban van, hogy az egy védelemre már teljesen alkalmatlan. A homlokzat túl hosszú, az oldalfalak kicsinyek és az orilonok keskenyek. Az öt túl magas bástyából évekkal azelőtt néhány lábnyit lehordtak ugyan, de azokat oly magas faalkotmánnyal látták el, mely a szabad mozgást akadályozza. A kettős oldalfalak, mivel a bolthajlásokat teljesen lerombolták, sem mellvéddel, sem pedig sáncczal ellátva nincsenek. Az árok elég mély ugyan, de mert abban nagy iszap lerakodások vannak, bűzös kigőzölgése miatt, egészségi tekintetben fellette ártalmas. Nehány év előtt még létezett egy levezető csatorna, mely az árok vizét a Körösbe vezette, mivel azonban a Pecze-patak, melynek víze az árok megtöltésére szolgál oly sekélyes, hogy az árkot sem vízzel ellátni, sem pedig a levezetést eszközölni nem képes, így természetesen időnk folyamán egy eliszapodás is kimaradhatlanná vált. A kapu és bástya védelmére van ugyan két lünette (holderöd), de ezek rendeltetésüknek nem felelnek meg.

A sikozaaton több ház áll, melyeket le kellene rombolni. A boltozatokban (kazamatákban) levő tisztalakások rosszak.

Mínthogy a körülfekvő szőlőhegyek a várat teljesen uradják, 1722-ben annak lebontása vétetett tervbe, mit azonban végre nem hajtottak, hanem az 1732-ben készített egy újabb tervezet alapján a kapu védelmére két holderödöt építettek.»

Eme jelentéséhez Cornidi a szükséges javításokra vonatkozólag egy előterjesztést is csatolt.

A hadi levéltárban van Cornidinek ugyanazon év július havában kelt másik levele is, melyből láthatjuk, hogy a rejtett út alapfalának építésénél régi, nagy kövekre (mily kövekre, közelebből megjelölve nincsen) bukkantak, melyeket az épülő félben lévő Kapuczinus-templom részére engedtek át.

III. Károly király halálával (1740 október 20) a Habsburg ház férfi ága kihal s a Pragmatica sanctio alapján az elhalt uralkodó leánya, Mária Terézia lép Ausztria és Magyarország trónjára.

1740.

Mária Terézia alatt 1741. évben állítottott fel a «Szirmay» gyalogezred — a későbbi nagy-váradi házi-ezred. Ebből látható, hogy a 37. számú gyalogezred története a vár fényes multjával valamely közelebbi összeköttetésben nincsen.

1741.

Az ezred fenállásának első 40 évében kizárólag Felső-Magyarországból szedte legénységét s csak 1780-ban, — tehát egy oly időben, midőn a vár történelmi szerepét már végleg befejezte, — kapta Bihar vármegyét kiegészítő kerületül.

1749-ben a békeállomásokon levő csapatoknak kaszárnyákban való elhelyezése rendeltetik el.

1749.

A 37-ik gyalogezred 4-ik zászlóalja 1755-ben Nagy-Váradra helyeztetett át, hol is annak első hadvizsgálata december hó 11-én tartatott meg.

1755.

Az utóbb említett év július 11-én kútásás alkalmával a munkások véletlenül I. Mária királynő sirjára bukkantak. A koporsót és a benne talált kincseket nevezetesen: egy királyi koronát, birodalmi almát és négy karpereczet az akkori várparáncsnok, Canon de Ville marquis rendeletére Bécsbe szállították s mindeme jelzett drágaságok állítólag még ma is a kincseskamrában láthatók.

*

Az ezredeket 1769-ben kezdik számokkal ellátni, mely alkalommal a Szirmay ezred a 37-es számot nyeri.

1769.

Ugyanezen évben a vár belsejében levő épületek tüzvésznek estek áldozatul, miért is a 4-ik zászlóaljat a váron kívül, a városban és környékén helyezték el.

*

Mária Terézia 1780 november 29-én elhalt, utóda fia, II. József lett.

1780.

Mint már említők 1780-ban a kiegészítő kerülete-

ket rendezték, minek következtében az ezred törzse és a törzszászlóalj, mint állomás helyre Nagy-Váradra került.

II. József úgy trónörökös korában, mint uralkodása alatt is Magyarországot több ízben beutazta. 1770 ben Nagy-Váradot is látogatásával tünteti ki, midőn is Arad felől jöve, kíséretével — köztük Albert herczeg és Lasci tábornagy is — május hó 17-én érkezett városunkba. Egy napi itt tartózkodása után, mialatt hadászati szempontból a várat is beható vizsgálat alá vette, Debreczen felé folytatta útját.

Ezen körút s helyszini szemle eredményét az 1783-ban azon intézkedésben látjuk visszatükrözni, hogy úgy Nagy-Várad vára, valamint Komárom, Szolnok és Szeged erősségei rendeletileg megszüntettetnek s mint «várak» többé már nem szerepelnek.

Gróf Neipperg tábornagy és Harsch tábornagy javaslatára már az 1783 előtt a legtöbb magyarországi vár (Trencsén, Győr, Eperjes, Kassa, Székesfehérvár, Lőcse és Sziget), mint hasznavehetetlen és költséges művek (Zwecklose und kostspielige Werke) felhagyattak s laktanyákká lettek átalakítva.

A nagy-váradai várnak mint erősségnek megszüntetése, úgy látszik már 1780-ban is a közeli megvalósulás stádiumában állhatott. Erre mutat legalább azon körülmény, hogy Roth György várparancsnok még ez évben a városi tanáccsal egyetértőleg a város lakosainak engedélyt adott arra nézve, miként a vár közelében, sőt a várárok külső falára is építkezhessenek. Ezen engedélyhez azonban azon feltétel volt fűzve, hogy a házak a várnak újból való védelmi állapotba helyzetése esetén lerombolandók lesznek. Ily módon keletkezett «Váralja» városrész.

1788.

Midőn tehát 1783-ban a megszüntetési rendelet érvényre lépett, Nagy-Váradnak egykori dicsőséges vára, régi nimbuszától megfosztva, egy szerény váraccsá (Kastell) szállott alá.

Arra, hogy a várban eszközölt nagyobb szabású

építkezések és javítások 1740-ben fejeztettek be, a nyugati várkapu belső falán még ma is látható feliratból kétségkívül lehet következtetni.

A felírás a többszöri átmeszelés, átfestés és helytelen átírás következtében az idők folyamán megoldhatatlan talánnyá alakult át. Ma a következőképp hangzik:

KRENOVNIUHX
AUMDCCMXXL
JOEPJNNRERAJHJ
MARIA THERESIA
HUNGRE CAUCC
1735.

Az a feltevés, hogy az évszám 1735 esetleg 1775, avagy 1785 volt, némi valószínűséggel a felirat szövegéből következtethető, mint az az alábbi összeállításból is látható:

:X: RENOVATVM :X:
A. D. MDCCLXXX
JOSEPH II. REGNANTIB.
MARIA THERESIA
HVNG. REG. AVG. C.

*

A nagy-váradi püspökség a vár és a körülfekvő terep tulajdonjogáról lemondani nem akarván, az 1780-iki évben tett intézkedések ellen felszólal, de mert ennek fogantja nem lőn, a tulajdonjog iránt igényt támasztva, a katonai kincstár ellen pert indít. A kérdés csak 1857. évben nyert végleges elintézést, a midőn is a bíróság az egykoron fényes múltú várat mint tulajdont, a katonai kincstárnak ítéli oda.

«Katona város» városrész mint ilyen, elnevezését az ott letelepedett és katonai szolgálatokat végző ráczoktól nyerte.

A zsidók 1790-ben kaptak legelőször engedélyt az ezen részben való letelepülésre; a többi városrészekben csak nappal volt szabad tartózkodniok.

XII. FEJEZET.

A várnak mint erősségnek megszüntétől (1783), napjainkig (1906).

X. és XI. sz. ábrákkal, 1. és 2. sz. melléklettel.

Mielőtt a további történeti események vázlatának ismertetésére áttérnénk, hogy mind ama mozzanatok, melyek a vár folytonos megerősítésére, s így ezen hely jelentőségének fokozatos emelkedésére befolyással voltak, nagy vonásokban kiemelhessük, feltétlenül szükségesnek mutatkozik a vár történelmi múltjára még néhány fató visszapillantást vetnünk.

Mint már a bevezetésben említettük, a Szt.-László király által emelt prépostságot, mely az ország keleti határán, az akkor még csak keletkezésben levő kereszténységnek menedék- s ápoló helyül szolgált, oltamul az új vallást gyűlölő pogányok támadásai ellen, védelmi állapotba helyezték.

Hogy Szt. László király, mint ilyet, ép ezt a síkságon fekvő és részben kiemelkedő magaslatok által határolt helyet választá, nyilván abban találja magyarázatát, miként a nagy király, — nem is sejtve azt a fontos szerepet, mely e helynek Magyarország történetében a későbbi évszázadokban osztályrészül jutand — teljesen figyelmen kívül hagyva, a helyi viszonyokat csupán vallásos áthatóságában mérlegelve, csakis a prépostság építése szempontjából bírálgatta. Ez utóbbi körülményt tekintve irányadóul, a hely megválasztása teljesen megfelelőnek mondható, mert az:

1. a Magyarország és Transsylvánia közötti főközlekedési vonalon feküdt;

2. a földrajzi fekvés is igen előnyös volt, mert míg azt egyfelől a Körös és Pecze folyók folyták körül, addig másfelől járhatatlan mocsarak és kiterjedt erdőségek védtek. Az északkeleti oldalon fekvő magaslatok már csak azért sem jöhettek számításba, mivel ezen helynek hadászati szempontból eredetileg ép semmi jelentőséget sem szánhattak, mert az akkori kezdetleges fegyvernemek a távolság folytán nem veszélyeztethették.

E helynek taktikai jelentősége a Körös völgyén kelet felől jövő beözönlések idején kezdett csak emelkedni, a midőn is nemcsak az ellenséges támadások ellen kellett védekezni, hanem a beözönlő néparadat hullámai megtörésére is védgátat emelni.

Ezen követelményeknek megfelelőleg erősebb falakat építettek, a körülvevő árkokat megnagyobbították. Mint egy kiváló előny megemlítendő, hogy az árok a Pecze vize által tele ereszhető volt és mivel mint tudva van, ennek forrásaiból meleg víz fakad, még azon veszély is ki volt zárva, mely egy hideg tél esetén, a vízárok befagyásával fenyegethetett volna.

A támadó és védelmi eszközök folytonos tökéletesezésével s ép így a királyok és püspökök ide temetkezésével mintegy pantheonná vált eme helyet, a kegyelet is föntartani igyekezvén, a megerősítési munkálatokra szorgosabb gondot kellett fordítani, miáltal jelentősége — mint véghely, végvár, — is egyre nagyobb és nagyobb lett s csak folyton növekedett.

Ilykép láthatjuk, hogy e hadászati pont fokozatos emelkedése főképp ama törekvés folyománya, mellyel a nemzeti kegyelet királyai temetkezési helyét védeni, oltalmazni iparkodott.

Amily arányban kezd Erdély a magyar királyság alattvalóival benépesedni, oly arányban veszt jelentőségéből a vár is. Csak a török uralom idején kezd Nagy-Várad magas taktikai, sőt hadászati jelentőségre emelkedni. Azon körülmény, hogy Nagy-Várad helyi és vízrajzi viszonyai az évszázadok folyamán nagyban változtak, amennyiben a Pecze patak már nem ömlik a vár

közelőben, hanem 10 kilométerrel tőle nyugatra (Szt. János község alatt) a Körősbe; továbbá, hogy a nagy erdősek részben kivágattak és megritkítottak, s a mocsarak is helyel-közzel járhatókká lőnek, a viszonyokon mitsem változtatott. Következésképen ezen pont, mely Buda és Kolozsvár főközlekedési vonalán feküdt, teljes méltánylásra talált azon tulajdonságánál fogva, hogy a hadműveleteknek úgy kelet mint nyugat felé is egyaránt alkalmas alapúl szolgált.

Midőn pedig a török Magyarország és Erdély közé beékeli magát, Nagy-Várad egy rendkívüli fontosságú hely lesz. A vár birása a törökre nézve egy elengedhetlen feltétel, mert eme támpontnak kézbentartása biztosítja az ozmán territoriális épségét és a két magyar birodalom együttműködésének meggátlását.

A várnak építkezési szempontból való fejlődése, a bástya rendszerre való átmenettel nyert befejezést. Önként érthető, hogy utóbbinak kivitele a nagy költségek előkerítése és szükséges idő miatt csak fokozatosan lehetett megvalósítható.

A lőfegyvereknek rohamos tökéletesedésével a kedvezőtlen fekvésű vár helyzete egyre rosszabbodik, míg nem végre a körülfekvő magaslatok felhasználása a támadó számára, a védelmező felett teljes fölényt biztosít. Az 1598., 1660. és 1692-iki ostromok alatt egész világosan látható az ostromló abbéli törekvése, hogy az alig 1000—1200 lépés távolságra fekvő magaslatokat ágyú telepek elhelyezésére használja fel. És tényleg az 1660 és 1692-ben az említett magaslatokról feltűnő eredménnyel lövették a várat. E bajon tehát már a XVII-ik század közepe táján kellett volna a Kálvária-hegyen építendő előerőd által segíteni.

Midőn a XVII-ik század közepe táján az ünnevelt francia mérnök Vauban az ő erődítési rendszerével fel lép, a bástyák megerősítésére szolgáló újításai az említett század vége felé az erődépítéstan teljes átalakulását vonták maguk után.

Mínthogy azonban ép ezidőre esett Nagy-Váradnak

a törököktől való visszafoglalása, megfontolás tárgyát képezte, hogy vajjon nem-e okszerűbb lenne az erősséget megszüntetni, sem mint azt óriási költséggel a még kétesértékű új rendszer szerint átalakítani.

A megfontolás eredménye az lett, hogy a vár régi állapotban meghagyatott s innen van az, miként a jelenleg is fenálló erődítési műveken a Vauban-féle rendszernek sehol semmi nyomát nem találjuk.

A rohammentesség egymagában sohasem volt képes a külső művekben való fogyatkozásokat pótolni. Az ostromok folyamán látjuk is, hogy a védelmező minduntalan azon kényszerhelyzetben volt, hogy az ellenséges támadó munkálatok tovahaladását számos kitöréssel késleltesse.

A törökök elűzésével és Erdélynek az anyaország-hoz való csatolásával Nagy-Várad mint végvár illeténi jelentőségét teljesen elvesztette, sőt a Körös völgyének elzárására sem volt alkalmas, mert annak e célból távolabb keletre, Rév vagy Körös-Topa környékén kellett volna feküdnie.

Ha a belváros megerősítési módját vesszük szemügyre, azon meggyőződésre jutunk, hogy a kőfallal való bekerítés, a fegyverek rohamos tökéletesedése daczára, 1692-ig középkori jellegét mindvégig megtartván, semmi védelmet sem nyújthatott. Természetes dolog, hogy az Olaszit körülövedző palánkok védekezési szempontból még kéte-sebb értékűek voltak.

A nagy-váradai erősségnek 1783. évben való megszüntetésében eszerint a XVII. és XVIII-ik századokban szerzett haditapasztalatok folyamányát, valamint azon régi igazságnak igazolását látjuk, hogy a várak sohasem egyedül a hely birásával, hanem igenis mindenkor az állam politikai és katonai helyzetével függnek össze.

*

II. József király 1786-ban az országban több szerzetes rendet töröltet el, ezek között márczius hó 20-án a várban lévő Pálosok rendjét is.

Ugyanez évben Nagy-Várad és vára azon szerencsében részesült, hogy uralkodóját újólag falai között üdvözölhette.

Ugyanis II. József Erdélybe való utaztában július hó 12-én délután Nagy-Váradra érkezett s itteni rövid tartózkodás után, 13-án reggeli 4 órakor Fekete-Tón keresztül Kolozsvár felé folytatta útját.

Azonban alig hagyá el városunkat, iszonyu égi háború keletkezett s a felhőszakadás következtében megáradt Körös kiöntött s déltájban már hatalmas hullámok hömpölyögtek alá, melyek is a Szent-László téren átcsapva, — mindenféle nagy károkat okoztak.

*

1787.

Az 1787-ben Oroszország és Törökország között felmerült egyenetlenség az oroszokkal szövetséges Ausztriát is újólag egy háború veszedelmével fenyegeté, miért is már ugyanez év végén, az elkerülhetlennek mutatózó háborúra tekintettel, a hadsereg a monarchia déli és keleti határán hadikészletben állott.

1788.

A háziezred, mely 1788-ban összes részeivel Nagy-Váradon állomásozott s kaszárnyák építésével volt elfoglalva, rövid itt tartózkodás után otthonát elhagyva, a főserceghez Péterváradra, majd pedig a Bánságba vonúlt s csak 1801-ben tért vissza újra Nagy-Váradra.

A mai szerb királyságban fekvő Sabacz várának ostrománál, melyet II. József király személyesen vezetett s mely 1788 április 24-től május 1-ig tartott, a 700 főnyi őrség parancsnokával és mintegy 300 sebesült katonával osztrák fogságba esett. Ezen foglyok kezdetben a nagy-váradai várban voltak internálva, honnan azután 1788 október 4-én 113 szekeren 40 vasvillával felfegyverzett nagy-váradai polgár fedezete alatt Mező-Keresztesre, majd pedig Munkács várába lettek szállítva.

*

1790.

II. József halálával (1790 február 20.) a magyar trón II. Lipót királyra s ennek alig két évig tartó uralkodása után, 1792 márczius 1-én I. Ferenczre szállott.

1792.

Alig Ferencz királynak trónralépte után, Ausztria és Franciaország között nemsokára kitört háborúban 1793-ban fogságba jutott több francia tiszt a nagyváradra várba internáltatott. A várparancsnok segédtisztje, La Bonte nevű százados, egy november hó 19-én kelt levelében arra figyelmezteti a városi tanácsot, hogy a francia tiszteknek kölcsönt, vagy bármit is készpénz nélkül és hitelbe ne adjanak, mert a kincstár érettük semmimmű kezességet sem vállal s így az esetleges panaszok figyelembe nem vétetnek; egyben felhívja a polgárságot, hogy ha a francia tiszték magukat netalán «tisztességesen» és «illendően» nem viselnék, azonnal jelentést tegyenek.

1798.

*

1802-ben fényes ünnepség keretében az ezred új zászlóját Kondé Miklós püspök szentelte fel. A diszes zászlószalagot, melyet az ezred ez alkalomból ajándékba kapott, Teleki grófnő, Tisza, Szerdahelyi és Miskolczy úrnők himezték.

1802.

*

1807 május 13-án Károly főherceg, a hadsereg fővezére szemleútjában 9 főből álló kíséretével Nagy-Váradra érkezett. Kiséretének tagjai voltak: gróf Grünne és gróf Colloredo tábornokok, Del Motte ezredes-hadsegéd, gróf Auersperg és báró Spiegel szárnysegéd-őrnagyok, Mayer vezérkari alezredes, Vertich őrnagy, Eszterházy Nepomuk János gróf és Lehmann titkár. A vár megtekintése után a magas vendégek még ugyanaz napon Debreczen felé folytatták útjukat.

1807.

*

1809 április 11-én József főherceg, Magyarország nádora tüntette ki Nagy-Várad városát magas látogatásával. Mária Beatrix főhercegnő pedig, ki 1809 október hó 7-től 1810 április hó 10-ig tartózkodott városunkban, látogatásával néhányszor a várat is megtisztelte. Azon veszély folytán, mely monarchiánkat I. Napoleon francia

1809.

1810.

császár részéről fenyegette, létesült az ő védnöksége alatt a nagy-váradai polgárórség. A főherczegnő által kegyesen adományozott zászlószalag, mely az akkori művészet remeke még ma is a városi levéltárban őriztetik.

*

1826. A kegyeletteljes József főherczeg az ország nádórának kezdeményezésére az 1826-ban a vár több pontján a Szt. László király sirja felkutatása végett ásatásokat eszközöltetett. Hogy az ásatások helyes nyomon vezettek, mutatja az 1883. évben történt építkezések alkalmával a sirokban tapasztalt rendetlenség is, mely közvetlenül a királyi sir közelében volt észlelhető. Ennek daczára nincs kizárva, hogy azok már négyszáz év óta vannak felhányva, a mikor ugyanis szentségtelen kezek a királyi sirokat feldúlták. Az először említett ásatások eredményéről adatok nem maradtak fen.

*

1836 1836 június hó 14-én borzasztó tűzvész ütött ki a városban s az egész lakosságának együttes oltása daczára sem sikerült a több napon át dúló tűzvészt megfékezni. Miután már csaknem az egész város leégett, június 21-én a vár épületei is tüzet fogtak és földig égtek. A teljesen leégett kaszárnyák felépítéseig a csapatok Olasziban voltak elhelyezve.

*

1848. A párizsi februáriusi forradalom 1848-ban a szabad mozgalomnak egész Európában hatalmas lendületet adott.

Magyarországban V. Ferdinánd király trónralépte (1835) óta a konzervatív és szabadelvű párt egymással élénk tusát vivott, melyből végre is az utóbbi párt került ki győzedelmesen. Ennek követelése 1848-ban a magyar alkotmány visszaállítása és önálló magyar minisztérium felállításában összpontosultak. Minthogy e követelések ő felsége által megadatván, a magyar

minisztérium már április hó végén hozzáfogott az országgyűlés rendeleteinek foganatosításához és a Szt. István korona országainak szorosabban egymáshoz leendő fűzéséhez.

Eme rendelkezések az ország idegen ajku népeinél, főleg a horvátoknál nemcsak hogy ellenzésre találtak, de sőt ez utóbbiak Magyarországtól elszakadva, báró Jellachich József tábornokot Horvátország bánjává választották.

A szláv népek eme nyílt elszakadási törekvéseinek megakadályozására a Pesten egybegyűlt országgyűlés 1848 július hó 5-én 200.000 honvédet és 42 millió forintot megszavazott, de mely határozathoz az engedélyt a bécsi udvar megtagadván, ezzel azután az elkövetkezendő bonyodalmak kiindulási pontja is meg lett adva. Midőn az országgyűlés határozott felszólítása daczára az említett rendelkezés szentesítése szeptember hó 9-én újólág megtagadtatott és Jellachich a horvát sereggel szeptember hó 11-én átlépte a határt, az imént említett hónap végével Magyarország és Ausztria között a súlyos következményekkel járó szakadás is beállt.

Ezidőben az ezrednek csupán 3-ik zászlóalja állomásozott Nagy-Váradon, a többi az olasz harcztéren volt elfoglalva.

A 3-ik zászlóalj híven osztja meg a magyar hadsereg sorsát kezdettől fogva egészen a világosi fegyverletételig.

Vetter alezredes, zászlóaljparancsnok, május hó 30-án az alkotmányra eskette fel a zászlóalj legénységét, mire a vár tornyára a nemzeti lobogót kitűzték, estve pedig a kaszárnyát kivilágították. Nemsokára magasabb parancs folytán a vár kapuit is nemzeti színűre festették.

A délvidéki ráczfelkelés elnyomására július hó 7-én a 3-ik zászlóalj Becskerekre rendeltetett.

A Biharmegyei nemzetőrség főparancsnokává Beöthy Ödön főispán és főbiztossá Hodossy Miklós neveztetett ki.

A megyei levéltár adatai szerint a megyei gyűlés Riczko Károly nemzetőrségi őrnagynak utasítást adott, hogy a felállítandó nemzetőrség begyakorlására a vár

parancsnokságától 4000 drb. fegyvert, s fegyverenként 40 patront és gyújtót, továbbá minden magánfegyver után $\frac{1}{2}$ font puskaport szerezzen be. Az erre vonatkozó megkeresés teljesítését Moga altábornagy hadosztályparancsnok megtagadván, a főispán az erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. A fegyverek megszerzésével Thurzó János alispánt, Hodossy Miklóst és Földes Jánost bízta meg. Ez utóbbiak jelentése szerint a várban mindössze 35 fegyvert találtak, míg ellenben puskapornak nyoma sem volt.

A főispán eme erőszakos eljárása miatt Moga altábornagy a magyar hadügyminiszteriumban panaszt emelt, mire is szeptember hó 25-én oly irányú leirat érkezett, miként tekintettel az ország súlyos helyzetére a lakosság jóegyetértésének megzavarása ily kellemetlen eseményekkel jövőben elkerültessek.

Rövid idő múlva a megye felterjesztést intéz a hadügyminiszterhez, melyben, tekintettel a megyei börtönöknek politikai foglyokkal való túltömöttségére, a foglyoknak a várban való elhelyezésére néhány szobát s őrizetükről való gondoskodást kérnek.

Az ország különböző pontjain beállott háborús mozgalmak miatt Nagy-Váradnak védelmi állapotba való helyezéséről kellett gondoskodni. A szükséges erősítési munkálatokat Hodossy főhadbiztos tervei szerint november hó 16-án kezdték meg. Ezek főkép a vár északkeleti részén fekvő s a vár fölött uraló pontok ideiglenes megerősítésére, a Kálvária hegynek ütegekkel való megszállására, továbbá a kolozsvári-útnak sáncczal való elzárására és a vár árkanak vízzel való megtöltésére szorítkoztak.

A vár parancsnoksága október hó 26-ika óta Leitner Ferdinánd honvédőrnagyra lett ruházva, míg a szolgálatot a nemzetőrség egy zászlóalja végezte.

Az ország és Ausztria közt a viszály jelentékenyen kiélesedett, a midőn a pesti országgyűlés V. Ferdinándnak trónról való lemondását 1848 december hó 15-én érvény-

telennek jelentette és Ferencz József főherczeg trónra lépte ellen óvást emelt.

A zavarok elfojtására deczember hó végén Windischgrätz Alfréd herczeg az osztrák seregek élén az országba vonulva Pest felé nyomult előre. A magyarok 1849 január 5-én a fővárost kiürítik s úgy az országgyűlés, valamint a honvédelmi bizottság Debreczenbe teszi át székhelyét.

Ugyanazon időben, midőn Windischgrätz herczeg az 1848/49-iki téli hadjáratot megkezdette, Bem tábornok Erdélybe érkezik, hogy az ottani csapatok feletti főparancsnokságot átvegye.

A császári csapatok Erdélyben eddig elért sikereikre támaszkodva, egy hadosztálynak Nagy-Várad ellen való működésével akarták Windischgrätzet támogatni, mely tervük ha sikerül, a császári csapatok Nagy-Váradot, illetve Debreczent még a magyar kormány megérkezte előtt elérve, az egész hadjáratnak más fordulatot adhattak volna.

Wardener császári tábornok, hogy magának Nagy-Várad felé utat törjön, a Csucsá melletti megerősített helyeket, — melyek egyrészt a Riczkó ezredes parancsnoksága alatt álló magyarok védték, — egy gyalog dandárral és két üteggel támadta meg.

Riczkó ezredes, ki Bemtől azon határozott parancsot kapta, hogy állását az utolsó emberig védelmezze, deczember hó 17. és 18-án a császáriak összes támadásait hőiesen visszaverte. Riczkó ezredes parancsát híven betartva, egy lépést sem tágít, miért is a szorosok a magyarok kezében maradván, így tehát a Nagy-Várad elleni hadművelet nem sikerült s Wardener seregével Kolozsvárra kényszerült visszavonulni.

A magyar kormány Pestről való menekülésekor Szt. István koronáját, az állami levéltárt, a pénzsajtót stb. magával együtt Nagy-Váradra szállította, melyeket is csak a reájuk nézve szerencsétlen kimenetelű debreczeni ütközet (1849 augusztus 3.) után vitettek ek Aradra.

Nagy-Várad 1849. év elejétől fogva a magyar hadsereg főfelszerelési állomása lett, miért is joggal nevezte Kossuth azt «magyar Birmingham-nak,» mert hisz az mintegy varázsütésre hatalmas gyárváros és rakodóhely képét öltötte magára.

A várban fegyvergyár és fegyverraktár létesült, hol is fegyvereket, szuronyokat és kardokat gyártottak, a kazamatákban pedig gyutacsokat készítettek. A magyar kormánynak Pestről menekülése után nagymennyiségű hadikelléket szállítottak Váradra, úgy hogy ruha- és élelmi-raktárak felállítása vált szükségessé, de mivel mindezeket a várban elhelyezni nem lehetett, a raktárakat a városban állították fel.

A felszerelési állomás igazgatója Lahner György honvédezedes volt.

A Pecze mellett egy puskaporgyár állott, melyben 1000 munkás foglalkozott, hol naponként $\frac{1}{4}$ millió patront gyártottak.

Pecze Szt. Mártonban Lukács Dénes honvédelezredes vezetése alatt ágyúöntőde létesült, melyben főképp 6 fontos ágyúkat öntöttek.

Januártól májusig számos ágyúalp és különféle haditárszerket is készítettek Nagy-Váradon.

A pesti Ludoviceum felosztatása után a növendékek tovább-képzését Nagy-Váradon, az ezred tulajdonát képező nevelő intézetben folytatták s a Ludoviceumban érvényben levő felvételi szabályok alapján több új növendéket is vettek fel. Kiképzésüket ezen intézet tanterve szerint hajtották végre.

A nemzeti hadsereg eddigi győzelmeiben bizakodva, Kossuth indítványára április hó 14-én az ország teljes függetlenségét mondják ki, egyúttal ugyancsak őt kormányzóvá választották. Ezen ténykörülmennyel a magyarok a törvényes alapról lelépven s ezáltal a monarchia egységét megbontották. A nemzeti mozgalom, mely törvényes alapon és reményteljes kilátások közepette indult meg, most már a teljes megsemmisülésnek nézett eléje, mert Ausztria a törvényesség megvédésére orosz segítyhez fordult.

Miklós czár készségesen engedett a felhívásnak, mire Paskiewitsch herczeg tábornagy vezetése alatt mintegy 100.000 főnyi orosz hadsereg 504 ágyúval átlépte a Kárpátokat.

Ezenfelül az országban levő osztrák csapatokat is Haynau Gyula báró tábornagy alatt jelentékeny erősödést nyertek. Az osztrák hadsereg körülbelül 176.000 ember és 605 ágyúból állott. A magyarok ellen hadbászallott sereg tehát kereken 360.000 főre tehető 1109 ágyúval, míg a magyar hadsereg 180.000 emberből állott és 524 ágyúval rendelkezett.

A gyorsan egymást követő hadi események közül Nagy-Váradot csupán az orosz hadseregnek, valamint Görgei tábornok vezénylete alatt álló magyar csapatoknak átvonulása érintette.

1849 augusztus 1-én Paskiewitsch, a magyar hadsereg üldözése közben mintegy 50.000 főnyi seregével elérte a Debreczen alatt fekvő Ujvárost.

Majd ezt követőleg augusztus 2-án Debreczen felé való előnyomulása közben, a Nagy Sándor József tábornok vezetése alatt álló s Görgei oldalvédét képező egy hadtestre bukkant, mellyel is megütközik, megveri. Ezen vereség folytán Nagy* a Berettyó folyó mögé húzódott vissza és augusztus 4-én érte el Nagy-Váradot.

E napon utasította a magyar kormány Hodossy főhadbiztost az összes kincstári vagyonnak Aradra leendő szállítása végett.

Görgei, augusztus 3-án Nagy Sándor vereségéről értesülvén, abbeli aggodalmában, hogy az oroszok Nagy-Váradot esetleg előbb érhetnék el és Aradtól őt elvághatnák, Biharon át sietve Nagy-Váradra vonul, mely helyet augusztus 5-én háborítlanul el is ér.

E nap folyamán kapja a magyar kormány abbeli parancsát is, hogy sietve vonúljon Aradra s megérkezését haladéktalanul jelentse be a kormánynak. E parancs

* A kegyeletes utókor, cme szabadsághős emlékének, ki 1849 október 6-án Aradon vértanu halált szenvedett, Nagy Sándor-utczai szülőházára diszes emléktáblát vésetett.

folytán Görgei Nagy Sándor hadtestét még aznap útnak indította, míg ő maga a 3-ik és 7-ik hadtesttel augusztus 6-án követte. Terv szerint a Dembinszky csapataival való egyesülésnek Aradnál kellett volna megtörténnie.

Görgei átvonulása közben 350 sebesült, 200 fogoly osztrák katonát és 18 várágyút Nagy-Váradon hagyott hátra; ezen harcosokból alkotá később Paskiewitsch a várőrséget.

Az ágyúöntőde Görgei parancsára hasznavehetővé tétetett, 100 gyári munkást és 10 ágyút pedig az elvonuló hadsereg magával vitt.

Paskiewitsch, ki augusztus 7-én értesült Görgei elvonulásáról, a magyar sereg üldözését Rüdiger tábornok hadtestével, (mely a 3-ik hadtest gyalogságából és a 2-ik és 3-ik hadtest lovasságából, valamint néhány szotnya kozákból) állott, azonnal felvételé.

Mialatt Rüdiger csapatainak elővédje augusztus 8-án Nagy-Váradot eléri, addig lovasságának derékhada Bors alá érkezik. Gyalogságának főcsapata ugyane hó 11-én vonul át Nagy-Váradon.

Ez utóbbi napon Paskiewitsch Rüdiger erősítésére két újabb gyalog hadosztályt. (2. és 5-ik), a 2-ik lovas hadosztály egy dandárát, úgy a 2. vadászszázlóját is Debreczenből Nagy-Váradnak indítja, mely csapatok augusztus 13-án érkeznek ide.

Rüdiger hadtestének átvonulása alkalmával Nagy-Várad 120.000 adag kenyeret szállít a keresztülvonuló katonáknak.

A város őrizetére Rüdiger Kannabich tábornokot 3 zászlóaljjal és 8 ágyúval hagyta hátra.

Kossuth augusztus 11-én a kormányzóságot leteszi s ugyanakkor a diktátorságot Görgeire ruházza át.

Görgei azonban a további harc sikertelenségét csakhamar belátván, azon kecsegtető reményében, hogy Oroszország közbenjárására az ország függetlensége megmenthető lesz, a kormány tudtával fegyverletételre határozza el magát. A megadási pontozatok megállapí-

tása végett megbizottjai már augusztus 12-én jelentkeztek is Rüdiger tábornok kis-jenői főhadiszállásán.

Paskiewitsch, Görgei szándékáról értesülvén, törzs-kari főnökét, Troloff tábornokot, Világosra küldi, hogy ott a fegyverletétel módozatait megállapítsák.

Miután a megállapodás létrejött, Görgei augusztus hó 13-án Világos mellett (Szöllös-Csigeréltől délre) 22.000 emberével Rüdiger tábornok előtt a fegyvert minden feltétel nélkül letette.

Világos után Görgeit és kíséretét, köztük Ármin és István öccsét, Paskiewitsch főhadiszállására Nagy-Váradra kísérték. Itt kapta Görgei augusztus hó 26-án báró Haynau tábornok irását, melyben utasítva lett, Magyarországot mihamarabb elhagyni s egyelőre Karinthiába telepedni le.

Augusztus hó közepe táján Belényes környékén Inczedy vezénylete alatt egy 1200 főből álló magyar különítmény még fegyverben állott ugyan, azonban Löwenhagen orosz tábornok különítményének, mely a Wosnesesk ulánus ezredből és 4 ágyúból állott, Alma-mezőre (Nagy-Váradtól keletre) való előnyomulása után ez is megadta magát.

Anrep orosz generális csapataival augusztus hó 17-én számos fogoly honvéd érkezett Nagy-Váradra, kiket 19-én Gyulára és onnan Aradra szállítottak el.

Paskiewitsch tábornagy, Rulikovszky Kázmért, a Wosnesesk ulánus ezred kapitányát, ki a szabadságharcz utolsó napjaiban a magyar hadsereghez átpártolt, Gyuláról Nagy-Váradra hozatta s itt azzal vádolván őt, hogy az orosz hadseregben szolgáló lengyeleket is a magyarokhoz való átpártolásra akarta birni, augusztus 28-án agyonlövöti.

A várban lévő börtönökben mintegy 60 politikai fogoly volt internálva, közöttük Lonovics érsek, báró Bémer László nagy-váradai püspök, Haller Sándor gróf, Rómer Flóris nagy-váradai kanonok és mások.

A vár parancsnoka ez időben Howiger tábornok volt.

Miután a rend az országban újra helyre lett állítva, az oroszok lassankint elvonultak innen. Nagy-Váradon csupán Rüdiger tábornok maradt vissza augusztus 30-áig a 3-ik hadtesttel, de Komárom eleste után (szeptember hó 27-én) hadtestével ez is elhagyja az országot.

Az orosz vezérkar következő ismertetést közli Nagy-Várad városáról és annak váráról:

«A város körülbelől 30.000 lakost számlál. A régi vár rossz állapotban van, de egy rendszeres ostromnak még ellenállani képes. A vár szabályos ötszög alakban a Vauban-féle rendszer (?) szerint épült; úgy belső, mint külső falai kőből (?) vannak építve. Az árok egy 12 láb széles iszapos aljal bir. A bástyák homlokzata hosszú, míg az oldalfalak rövidek. A mellvédek közepén egy-egy fából készült, lőrészekkel ellátott védház áll.

A város maga töldsánczokkal van körülvéve, kiterjedése azonban oly nagy, hogy nehezen védhető».

*

1852. 1857.

Az 1852. és 1857. években Ő Felsege I. Ferencz József, Magyarországot beutazta. A fenköltlelkületű uralkodó a legnemesebb törekvésektől vezéreltetve, a haditörvényszékekhez utalt összes politikai pereket törölteti; az elkobzott javakat visszajuttatja s egy részleges amnesztiát ad.

Az imént említett években Nagy-Váradnak is azon rendkívüli kitüntetés jut osztályul, hogy azt az uralkodó magas látogatásával szerencsétleti. Nagy-Várad lakosainak a száma az 1857. évben különben körülbelől 15.000 lélekre rúgott.

*

1881.

Az 1881. évben minthogy a várban lévő kaszárnya nyugati szárnya dűledező félben volt, azt le kellett bontani s alapjából újraépíteni.

Az ilykép foganatosított alapásás alkalmával a munkások rendkívül érdekes leletekre akadtak. Két és fél méternyi mélységben egy küszöböt ástak ki, melyről megállapítható volt, hogy az egy régi templom

küszöbét képezte. Lipovniczky püspök erről tudomást szerezvén, Bunyitay Vincze kanonokot, az ismert és lelkes történészt a várba küldte, hogy egy helyszíni szemle megejtésével szakvéleményt mondhasson, s a felfedezés természetéről személyes meggyőződést szerezzen.

Beható vizsgálat után Bunyitay megállapította, hogy a kiásott részek egy középkori kéttornyú templom kapujának alapját képezték. Eme érdekes felfedezés következtében a várparancsnoktól arra nézve kért engedélyt, hogy a templom nyugati oldalát, főképp pedig a déli torony nyugati szögletét felkutathassa. És az eredmény meglepő volt, mert nemcsak a torony helyét, hanem a templom egész nyugati hosszoldalát is sikerült neki megállapítani.

Hogy az ásatási munkálatok minél szélesebb alapokra fektetve lehessenek eszközölhetők, augusztus 30-án a hadügyminisztériumtól az erre vonatkozó engedély, valamint a kaszárnya építkezés felfüggesztése iránt kérelmeztetett.

Időközben a magyar kormány kiküldöttei, Henszmann Imre, a műemlékek országos bizottságának előadója, valamint Steinhausz László műépítész, szeptember hó 3-án Budapestről Nagy-Váradra érkeztek.

Alig néhány nappal később, szeptember hó 8-án a hadügyminisztérium rendelete is megérkezik, melyszerint a tervezett ásatások folytatása, — tekintettel részben a kaszárnya építés sürgösségére, részben pedig a kaszárnya udvaroknak építőanyaggal való túltömöttségére, — csak a megkezdett építés befejezése után lesz engedélyezhető.

Még mielőtt az ásatást beszüntették volna, hivatalosan megállapították, hogy a régi templom keleti oldalának alapfala a vár belsejében ötszög alakban épült kaszárnyát északnyugati és délkeleti irányban, 19 méter hosszúságban metszi.

A kaszárnya építés befejezte után az 1883-ban őfelsége engedélye folytán a megszakadt ásatásokat újra

megkezdették, melyeket 1200 m² területen 3 méter mélyre terveztek.

A szeptember hó 25-én megkezdett ásatások vezetésével Rómer Flóris kanonok bízott meg. Jólehet, hogy ezen nagyobbszabásu munkálat mintegy 5000 frt.-ot igényelt, mégis sem a püspök sem pedig a káptalan nem kimélve semminemü anyagi áldozatot sem pedig fáradságot, minden lehetőit elkövettek arra nézve, hogy a talált dolgokba egy tiszta pillantást vethessenek.

Szeptember 26-án egy méternyi mélységben ágyúgolyók, bombák és kötörmelékek maradványaira, valamint zománczozott tégladarabokra stb. bukkantak.

Szeptember 27-én több emberi koponya, szarvas- és őzagancs, vaddisznó fog és számos rézdarab jutott felszínre.

Szeptember 28-án a templom oldalfalát fedezték fel.

Szeptember 29-én egy nagy kőlapot emeltek ki, melyen egy püspök alakja látható, a kőlap azonban nem feküdt az eredeti helyén. Az ásatások egyébiránt azt a benyomást tették, mintha a sirokat már régebbi időkben megbolygatták volna, mert a csontok szerte-széjjel heverték bennük.

A nevezetesebb leletek lefényképeztettek s a mellékelt X. ábrán láthatók.

Az említett 3-mas számmal megjelölt kőlap a következő körirattal van ellátva:

«Reve(ren)dus i(n) x^o(christo) p(ate)r D(omi)n(u)s Andreas Florentin(u)s h(u)ius eccl(es)ie Waradien(sis) pontifex, venera.

. . . ndus deo ac gentibus hung.

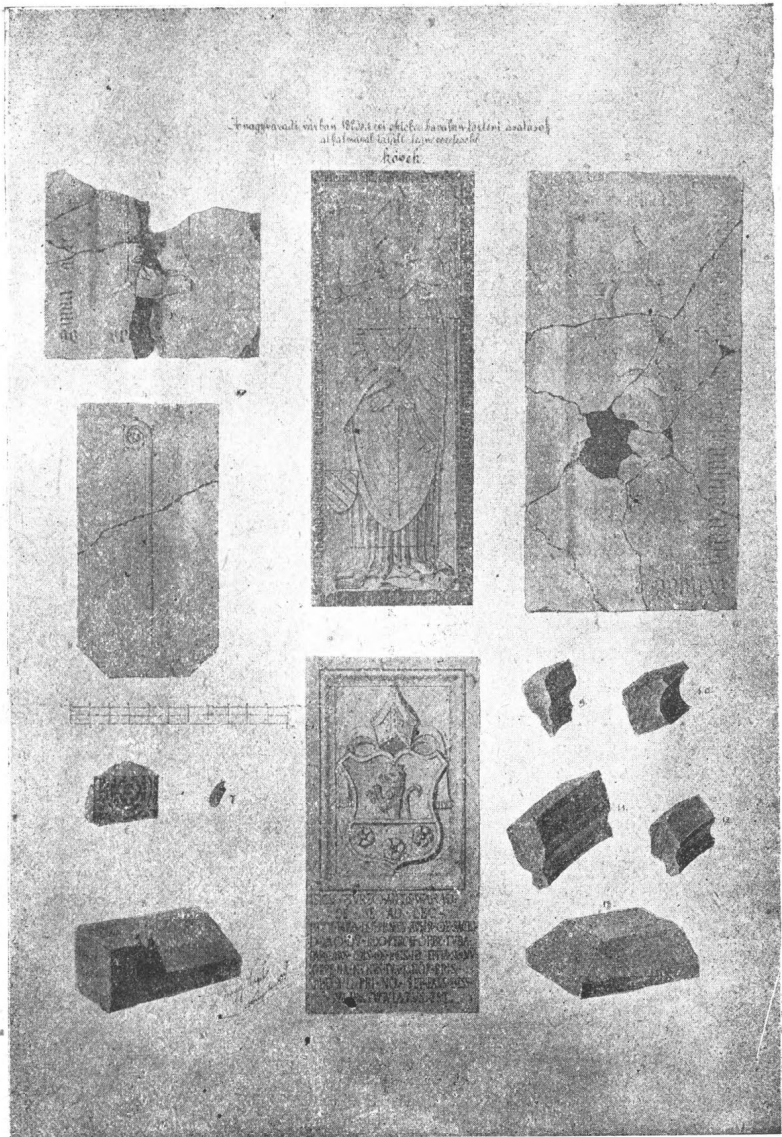
arie dilectus qui obiit XVIII die mensis Januari

VII hor a noctis an(n)o d(omi)ni

M. C. C. C. C. XXVI» (1426).

hic hon(o)rifice sepultus.

Említést érdemel Thurzó Zsigmond püspök sirköve (5-ös szám), melynek felső részén nemesi czimere, az alján pedig a következő felírás látható:

1883-ban a várban eszközölt ásások alkalmával napfényre került néhány történelmi lelet.

J^(primus?) Sigis^(mundus) Thurzó, Antistes Wara-
diensis

de se ad Lectorem. Huius Thurzó loci Princeps
authorque sacelli, dormio

dum toto personhet Orbe Tuba. Parce meum,
quisquis legis hec epitaphia, somnum, rupere, nam
numerus Tu quoque noster eris.

M. D. XII. pridie Nonas Septembris fatis concessit,
VI° Idus tumulatus est. (1512.)

A többi kiásott sirkő maradványok annyira össze-
voltak töredezve, hogy lefényképéztetésükről le kellett
mondani.

A Chartulárium segélyével sikerült a Szt. László
király által alapított és később Báthory püspök által
magnagyobbított székes egyház alaprajzát is megállapítani.

A csatolt rajz, melyet Bunyitaynak «A váradi
püspökség története» című művéből vettünk át, kellő
felvilágosítást nyújt úgy az 1883. évben eszközölt ása-
tásokról, mint az említett két templom alaprajzáról is
(XI. ábra).

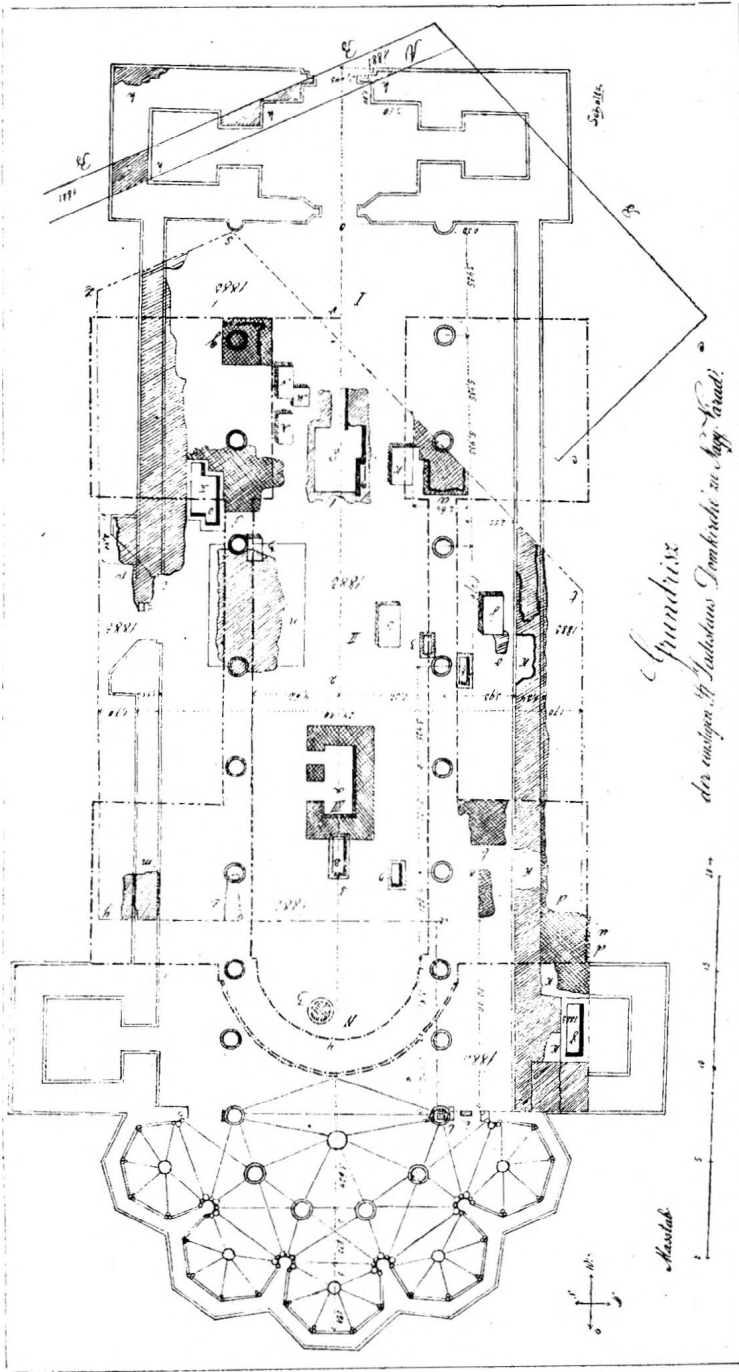
Magyarázatul szolgáljanak a következő adatok:

A vonal, mely az egész ábra hosszában
halad s a képet felezi, a székesegyház tengelyét jel-
képezi.

A rajz felső részében ↙-val megjelölt pont a vár
középső udvarában lévő kutat jelzi. A kút fölött látható
s keletnek fekvő ::::: vonal, a régi Szt. László
templom aspisának falait ábrázolja. Ehez a jobbról és
balról csatlakozó s egy-egy négyszöget leíró — · — · —
vonal, a keletnek fekvő két torony helyét mutatja.
E toronyok nyugati végpontjaitól, az említett vonal párhuzam-
osan nyugat felé húzódik, miáltal a templom hajójának
északi és déli oldalfalai láthatóvá lesznek. Iménti vonal
ezután balra és jobbra törve, két egyenlő nagyságú négy-
szöget ír le, melyek a nyugati kettőstorony fekvését és
formáját tárják elénk.

Az eredeti templom hossza mindössze 37 méter
lehetett. Mivel azonban László királynak szentté avatása

1881 és 1883-ban eszközölt ásatások tervrajza, valamint az egykori Szt. László székesegyház alaprajza XI. ábrá.

után a templom kicsinytérfogatunak bizonyult, annak megnagyobbításáról kellett gondoskodni.

A kibővített templom alaprajza _____ vonallal van megjelölve, melyből láthatjuk, hogy a nyugatnak fekvő kettős tornyokat 5 méterrel tolták ki nyugat felé, miáltal a templom hossza mintegy 53 méter lett.

A templomnak két bejárata volt; az egyik a nyugati tornyok között, a másik pedig a templom déli oldalhajójának közepe táján. Ez utóbbi kapuja (a rajzban i. p.-vel megjelölve) a főbejáratot képezte, miért is a szent szobrok e kapu előtt állottak.

A székesegyhás belsejét két, hat-hat oszlopból álló oszlopsor három részre osztotta. Ezekkel kapcsolatosan tíz hasonló oszlop félkör alakban volt elhelyezve. (Az oszlopokat a tervrajzban ☉ jelzi.)

A tornyok harangokkal ellátva, körülbelül 24 méter magasak lehettek.

Ezek után már most térjünk át a tervrajzban előforduló betűk magyarázatára:

Az A betű mutatja az 1881. évben újra építendő kaszárnyaszárny alapítását; B pedig ezen kaszárnyaszárnyak a külső udvar felé fekvő határvonalát; az A és B vonalak közt látható három h betű az újabb keletű templom kiásott részeit jelzi; a délnyugati szögletben fekvő negyedik h azon helyet mutatja, melyből az ásatások alkalmával a torony fekvése megállapítva lett. C C a börtönudvar határvonala, a hol az ásatások meg voltak tiltva.

A _____ vonallal körülvett s végpontjain s, t, u, v, w, x, y, z, betűkkel megjelölt terület, az 1883. évben eszközölt kutatások irányát, míg az a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, betűkkel megjelölt helyek az ásatás alkalmával 3—4 méter mélységben felszínre került régi alapfal maradványait, a görög betűs jelzések (kivétel ζ a kút) pedig kiásott sírokat mutatják.

Az újabb keletű templom maradványai egyszerű, a régebbi ellenben kettős huzalozással van megjelölve. l,

II, III, IV számok hasonlókép az ujjab, 1, 2, 3, 4 pedig a régebbi templom körvonalait ábrázolják.

A sirok közül felemlítendőők:

α = Szt. László király sírboltja;

β = I. Mária királynő (I. Zsigmond király feleségének) nyughelye;

δ = I Zsigmond király nyughelye, mely külön bejárattal bír, feltűnően nagy, s mintegy 3—5 méter hosszúságú, 3 m. széles és 1.75 m. magas;

λ = Florentini püspök sírhelye, kit I. Zsigmond Scolári püspökkel egyidejűleg hívott be Olaszországból hazánkba;

η = Thurzó püspök nyughelye.

Mivel a düledező kaszárnyaszárny lebontása alkalomával több, a renaissance- és a barok- korból származó kőre akadtak, arra kell következtetnünk, hogy a kaszárnyák koronként bekövetkezett építéséhez a várban lebontott egyes épületek anyagát használták fel.

*

1888 szeptember havában háziezredünk Grázból Nagy-Váradra — otthonába — helyeztetett át, hol is az 150 éves fenállása óta negyedszer állomásozik. Az ezred összes kiegészítő részei azonban csak 1888 óta vannak itt állandóan egyesítve.

1888.

*

Nagy-Várad püspökeinek névsora az 1556. évig az 1. számú mellékletből és az 1692. évtől itt állomásozott csapatok kimutatása a 2. számú mellékletből látható.

NAGY-VÁRAD PÜSPÖKEINEK NÉVJEGYZÉKE

1095-től 1556-ig.

Kálmán herceg (?–1095), Sixtus (1103–1112), Walter (1124–1138), Mihály (1156), I. Miklós (1163–1180), I. János 1180), Vata (1186–1189), Elvin (1189–1200), Simon (1202–1218), Sándor (1219–1230), I. Benedek (1231–1242), Vincze (1244–1258), Zozimas (1259–1265), Lodomér (1268–1279), Tamás (1281–1282), Bertalan (1284–1285), II. Benedek (1291–1296), I. Imre (1297–1317), II. János (1318–1329), Báthory András (1329–1345), Meszesi I. Demeter (1345–1372), Bebek I. Domokos (1373–1374), III. Benedek (1374–1375), Zudar II. Imre (1376–1378), Deméndi I. László (1378–1382), Zudar III. János (1383–1395), I. Pál (1396), Lukács (1379–1406), Albeni Eberhart (1407–1409), Scolari II. András (1409–1426), Pratói IV. János (1426), Kusalyi Dénes (1427–1432), V. János (1435–1438), Dominis VI. János (1440–1444), Vitéz* VII. János (1445–1465), Bäckenschläger* VIII. János (1465–1468), Stoltz* II. Miklós (1470), Pruisz* (Filipecz) IX. János (1476–1490), Farkas* Bálint (1490–1495), Kálmáncsehi* II. Domonkos (1495–1501), Szatmári* I. György (1501–1505), Thurzó* I. Zsigmond (1506–1512), Perényi* I. Ferencz (1514–1526), Czibak* Imre (1526–1534), Frater* II. György (1534–1551), Zabardy Mátvás (1553–1556).

*

A jogfolytonosság megőrzése végett a magyar király 1527–1556-ig Váradra szintén nevezett ki püspököket, kik azonban széküket, mivel abban az erdélyi fejedelmek által kinevezett püspökök ültek — nem foglalhatták el. Hasonlóképen 1557 óta (a nagy-váradai káptalan elűzetésétől) 1681-ig a magyar királyok által kinevezett nagy-váradai püspökök is csupán az üres püspöki címet viselhették a nélkül, hogy valaha püspöki székükbe ültek volna. Csak az 1681. évben kinevezett Benkovicz* Ágoston püspök jut azon szerencsés helyzetbe, hogy Nagy-Várad visszahódítása után, 1692. évben székébe ülhet s így mint tényleges püspök működését meg is kezdhette.

A * megjegyzett püspökök egyuttal Biharvármegye örökös főispánjai is voltak.

- 1817-ben A mostani 24-ik gyalogezred és
» 4-ik huszárezred.
1819-ban » » 58-ik gyalogezred.
1823-ban » 7-ik vértés- (jelenleg 7-ik dragonyos)-ezred.
1825-ben » mostani 10-ik gyalogezred.
1829-ben » » 3-ik ulánusezred és 1832 óta
» » 62-ik gyalogezred is.
1837-ben » » 4-ik ulánusezred.
1845-ben » » 16-ik huszárezred.
1849-ben » » 24-ik gyalogezred.
1851-ben » » 12-ik » és
III. Miklós orosz császár (jelenleg 5-ik dragonyos)-ezred.
1852-ben » 6-ik vértés (jelenleg 6-ik dragonyos)-ezred.
1853-ban » mostani 8-ik gyalogezred.
1854-ben » » 3-ik dragonyosezred.
1856-ban » » 4-ik ulánusezred.
1859-ben » » 3-ik »
1760-ban » 7-ik vértés (jelenleg 7-ik dragonyos)-ezred.
1861-ben » mostani 1-ső dragonyosezred.
1865-ben » 12-ik vértés- (jelenleg 12-ik dragonyos)-ezred.
1866-ban » 6-ik » » 6-ik » »
1869-ben » mostani 30-ik gyalogezred.
1871-ben » » 51-ik » és
» » 14-ik huszárezred.
1872-ben » » 8-ik ulánusezred.
1877-ben » » 51-ik gyalogezred.
1883-ban » » 101-ik »
1888-ban » » 37-ik » és 1893 óta a 15-ik huszárezred,
a melynek helyébe 1897-ben a 7-ik huszárezred lépett.

XIII. FEJEZET.

A vár mai állapotának leírása.

XII., XIII., XIV. és XV. sz. ábrákkal.

A vár a Sebes-Körös bal partján fekszik és eredeti helyét megalapítása óta nem változtatta s ezidő szerint a sánczok külső falára épített házakkal van körülvéve; nyugatra és délre Váralja, keletre és északra Várad-Velence határolják.

A vár főbejárata a nyugati oldalon van. A várossal való összeköttetést az árkon keresztül huzott töltésen épült út közvetíti.

Egy másik bejáró annak északkeleti homlokzatán van, hol is a külvárossali összeköttetés szintén egy töltés uton tartatik fenn.

Területe 155.486 m², melyből beépítve van 14.887 m²-nyi terület

A kilátást aörös-körül épült magánházak, melyek egészen az árkok külső faláig terjednek, nagyban akadályozzák. Ha azonban a Várkapu-utcán áthaladtunk, ekkor már látkörünk tágulván, a főbejárat, valamint a nyugati oldal is láthatóvá lesz.

A fájdalomgy bizonyosérzése a kegyeletes csodálattal vegyülve, a szemlélőt önkénytelenül is magával ragadja.

A képzelet rég letűnt századok és Magyarország történetét varázsolja leiki szemeink elé.

A hősiesség, a hazaszeretet és törhetetlen királyhűség számtalan dicső példái füződnek az egykori hatalom és pompa eme maradványához, melynek falai hervadhatatlan babérokkal megrakva, századok nemzedékeinek kiontott vérével szentelvék meg.

Düledezők és omladékonyak immár ama falak, melyeknek bírásáért félezredéven át olyannyi sok elkeseredett és véres harczokat vívtak s az egykoron bevehetetlennek látszó vár ellenálló képessége rég megtörve, ime már szinte roncsokban heverve fekszik előttünk.

Részben még máig is láthatók a XVIII. század elején az ostrom és hadi szerek által annak testén ütött s be nem heggedt sebek, de sokkal jelentékenyebbek és mélyebbrehatók azon sebek, melyeket a tovahaladó idő mindent megőrlő vasfogai ejtettek rajta.

Örökzöld és vadszöllő kuszik fel most az ósdi falakra, melyeket üde és zöld leveleikkel részvétteljesen burkolnak és fődnek be.

A sáncz lábainál az egykoron annyi vérrel áztatott árok terül el, mely ma részben parcellázva, kitünően művelt kertekké alakítottatott át, részben pedig gyakorló tervül s a sportkedvelő tisztikar szórakozására használtatik fel.

Körös-körül a falak mentén kettős fasorral beültetett út húzódik.

Eme bevezető sorok után immár a vár (Kastell) tüzetes megtekintéséhez is foghatunk, melynél vezetőül a mellékelt XII. ábrán feltüntetett tervrajz szolgálhat.

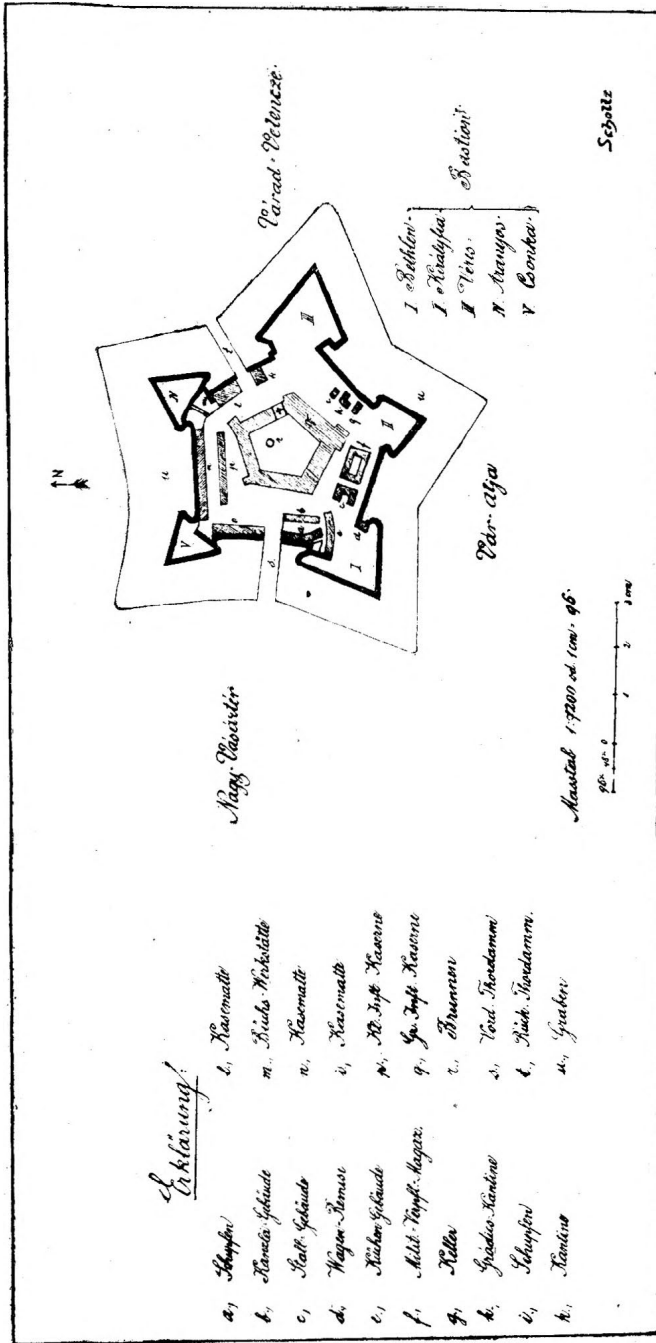
Tekintsük meg első sorban a főbejáratot, mely is miként a csatolt felvételtől (XIII. ábra) láthatjuk, több érdekes részletet tüntet fel. A kapu felett diszlik az 1692. évből származó és a törökök elűzetésére emlékeztető chronostikon.

A kapu mindkét oldalán diszitési maradványok láthatók, melyeknek eredetéről — azonban sajnos — biztos adataink nincsenek. Baloldalt kőből vésett hadi jelvényeket, kardot, álarcczal borított dárdát, harczy kürtöt, dobot, tegezt; jobboldalt pedig egy rajz maradványát láthatjuk, mely azonban törmelékes homokkőből lévén készítve, fel nem ismerhető. Mellette egy kőből faragott, koronával ékesített emberi fej* vehető észre, melynek arczát dús lengő szakál köríti, mellét pedig

* Az arczvonások Bethlen Gábor fejedelemre emlékeztetnek bennünket.

A mostani vár alaprajza 1903-ból.

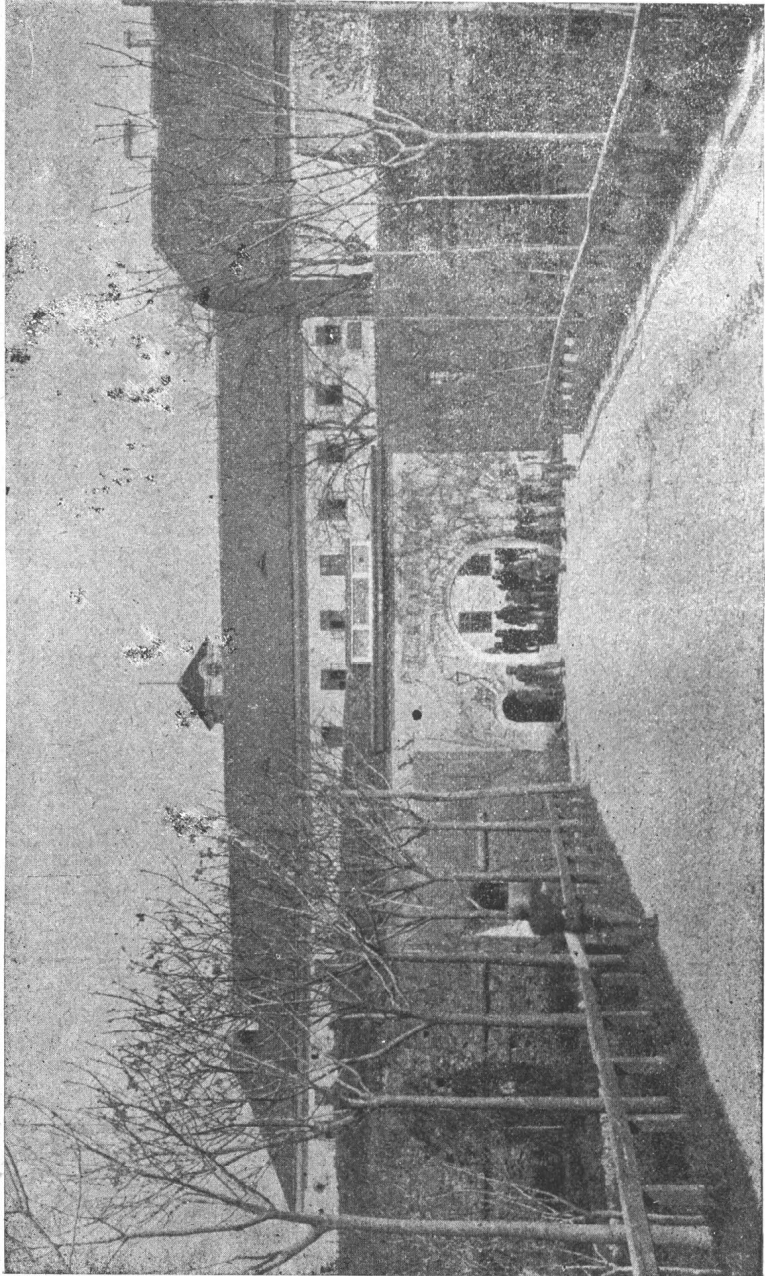
XII. ábra

Jelmagyarázat: a) szin, b) iroda épület, c) istálló, d) kocsi szin, e) konyha épület, f) kat. élelmezési raktár, g) pincze, h) grádicz kantine, i) szin, k) kantine, l) kazamata, m) puskműves műhely, n) kazine, o) kazamata, p) kis gyalogsági kaszárnya, q) nagy gyalogsági kaszárnya, r) kút, s) töltés út, t) töltés út, u) árok.

A nyugati várkapu 1903. évből.

XIII. ábra.

vért födi. A fej feletti befejezés által az egész mű egy Karyatidhez mutat nagy hasonlatosságot.

Ha lépteinket a jobboldali s délnek tekvő árok felé irányítjuk, úgy a Bethlen-bástya fokán az 1618. évből származó emléktáblára akadunk, mely Bethlen fejedelem uralkodása alatt eszközölt átalakítási munkálatokat juttatja eszünkbe. Az egész délnyugati részt két lawntennis és egy teke pálya foglalja el, mely előbbieket egy kerékpározásra szolgáló út vesz körül. A Bethlen-bástya déli élén az «1618.» év szám kőbe vésve, egész tisztán kivehető. Innen kelet felé kanyarodva a déli oldalt egy kitünően ápolt és jókarban tartott szép park és a veteményes kertek egész sora borítja.

A beszélő részen az épületkövek között egy, a renaissance-korból származó, díszítésekkel ellátott vörös márvány sirkő töredék és egy oszlopfeje van beépítve.

Tovább haladva a Királyfi-bástyához érünk, melyen több helyütt kőbe vésve «1386». évszám, valamint «I. B., H B F I» stb. betűk láthatók. Az egyik kő a következő felirást viseli:

B. H. F. I.
1386 VIRÁG SZOMBATON
VÉGEZTEM.

A sánczárók (keleti) részének egész szélességében szintén veteményes kertek terülnek el.

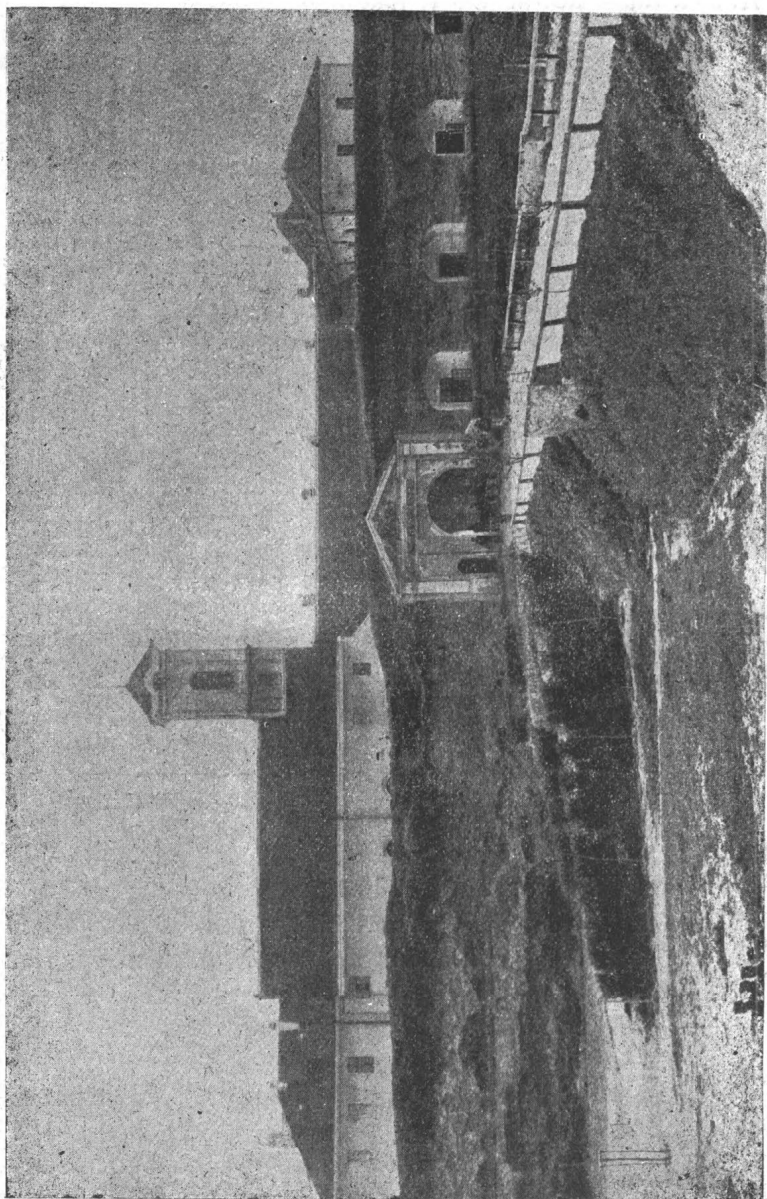
A Veres-bástya mellett észak-keletnek kanyarodva egy nagy sarkkővet pillantunk meg, melynek felső része egy kőből faragott hatalmas golyóba végződik. Észak-felé tekintve a Veres- és Aranyos-bástyák közt húzódó töltést láthatjuk, mely a vár hátúlsó kapuját a Báthory utcával köti össze.

A hátúlsó keleti kapu alakját és kinezését a XIV. ábra mutatja.

A töltéstől keletre egy gyakorlótér, nyugatra pedig lovaglópálya fekszik.

A vár északi oldala felé haladva, az Aranyos-bástya felső fokán egy kőből faragott oroszlánfő s felette «Z. L. S.» betűk ötlenek szemünk elé. Az északi homlokzat

A keleti (hátsó) várkapu rajza az 1903. évből. XIV. ábra.

hosszában a fasortól balra veteményes kertekre, jobboldalt pedig a gyakorlótérre, lövöldére és az északnyugati oldalon ugyancsak gyakorlótérre akadunk, mely egyuttal labdarugópálya gyanánt is használtatik.

A most itt honoló áldásos béke és csendes nyugalom, mely eme barátságos helyről felénk mosolyogva integet, még csak sejtetni sem engedi, hogy mily vad küzdelmeknek szolgált ez valaha szinterül; nem elképzelni, hogy mily erély kifejtése és mily fáradságos és nagy munka kivántatott ahoz, hogy ezen képet elővarázsolván, az árkok mostani képükhöz juthassanak. Ha ezekután a főbejáraton át a vár belsejébe megyünk, először is a külső udvarba jutunk.

Az ötszög alakban szilárdan épült, zárt és kétemeletes háztömb, mely a vár magvát képezi, védelmi (defensiv) laktanyák jellegével bír.

A kapu felett az udvar felőli oldalon az 1735 (?) évből származó rejtélyes felírás tárul szemeink elé.

A kaputól jobbra, a nyugati fal mentén fészker húzódik; előtte van az egyemeletes iroda-épület, melynek földszintjén a katonai hadbiróság, míg az emeleten a vár és ezredparancsnokság irodahelyiségei, az ezredkönyvtár és a kezelőbizottság hivatala van elhelyezve. Az irodaépülettől délre állnak az istálló helyiségek, melyeknek egy része zuhanyfürdőnek van berendezve; innen balra a konyhaépület látható; ugyan itt van a tornaterem s az egyéves önkéntesek iskola helyisége is.

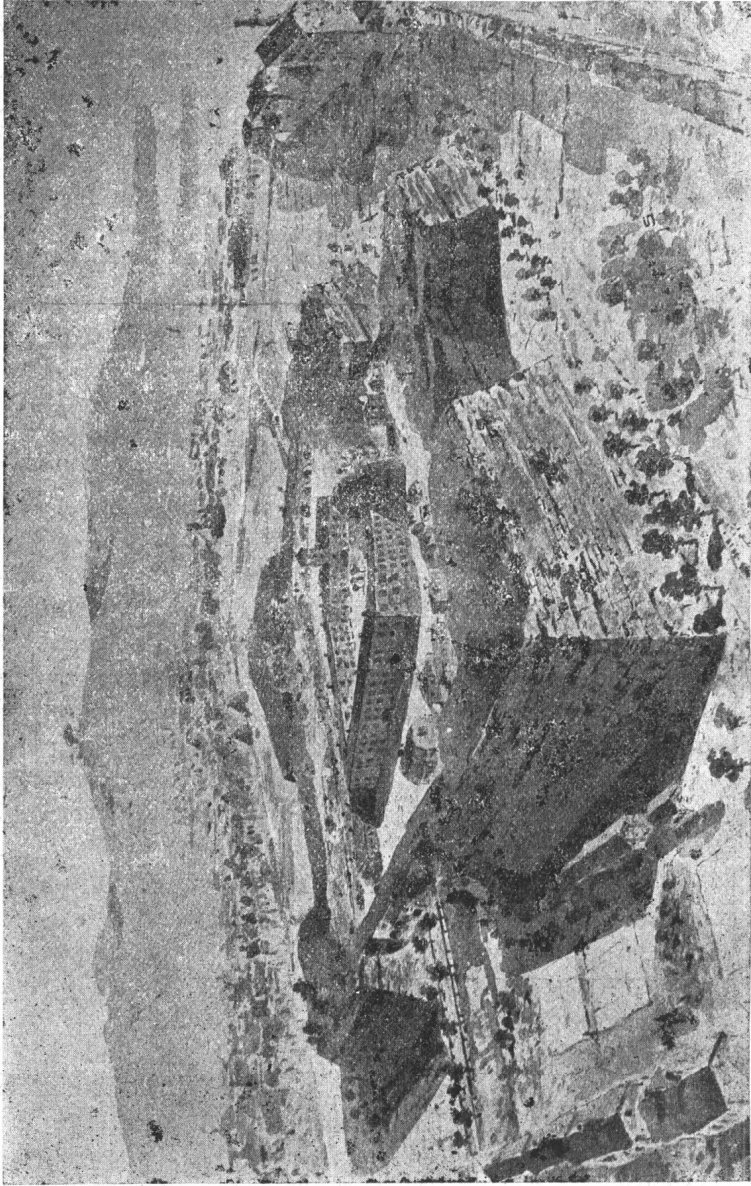
A két utóbbi épület mögött fekszik a vonatfelszerelések elhelyezésére használt szertár.

A konyha épülettől balra zárt épületcsoportot, a katonai ételmezési raktár helyiségeit találjuk, melyek egykoron a Pálos rend otthonát képezték.

A kaszárnya déli sarka mellett elhaladva, egy egyedül álló, magántúlajdont képező egyemeletes ház, az ugynevezett «Grádics-Kantin», s mellette egy faszin ötlik szemeink elé.

Az észak-keleti oldalon, a kaputól jobbra és balra kazamatákban elhelyezve a kantinos helyiségét találjuk;

A vár látképe madártávlatból az 1903. évből. XV. ábra

a kaputól balra a kantinos helyiségeinek folytatásakép az egész északi oldal mentén lévő kazamata helyiségek raktárokul szolgálnak. A kazamaták elején kőből faragott 1737 évszámmal ellátott ökörfej látható, valószínűleg itt volt annak idején a mézárszék.

A nyugati oldal egész a főkapuig szintén kazamatákból áll, melyekben istállók, raktárak, börtönhelyiségek, valamint az állomás őrség van elhelyezve.

Mielőtt a belső udvart vennők szemügyre, röviden felemlítendő, hogy valamennyi bástya kazamatákkal volt ellátva, azonban a Csonka-bástyát kivéve mind be van falazva. A bástyák tetejét illetőleg azt találjuk, hogy a Bethlen-bástyán veteményes kertek, a Királyfi-bástyán fatelep, a Veres bástyán tornatér, az Aranyos-bástyán egy kisebbszerű épületben a puskaműves műhelye és veteményes kertek, végül pedig a Csonka-bástyán szintén csak utóbbiakhoz hasonló kertek vannak.

A hosszúkás földszintes épület, mely az északi oldal beszögellő falával halad párhuzamosan, a gyalogsági kis laktanyát képezi.

Úgy a külső, mint a belső udvar is — hova most hatolni akarunk — csinosan szabályozottak.

Az összeköttetés a belső udvarral a vár mindkét bejáratával szemben található két boltíves kapun keresztül tartatik fen. A belső udvar közepén fedett kút áll, melyet fasor vesz körül.

Az a háztömb, mely ezen udvart szegélyezi, képezi a nagy gyalogsági laktanyát; itt van a legénység túlnyomó része is elhelyezve. Ebben, valamint a kis kaszárnyában 4 zászlóalj gyalogság talál felvételt. A nyugati átjárótól jobbra, földszint a helyőrségi börtön s ezzel szemben a felszerelési raktár gyanánt használt templom áll. Ez utóbbi 1875-ben szünt meg templom lenni, amidőn is a harangokat, oltárokat és templomi felszereléseket részben a katona-városi, akkori helyőrségi templomnak, részben a nagyszalontai róm. kath. templomnak adományozták.

A vár teljes látképét a 274 oldalon található madártávlattól felvett kép (XV. ábra) tárja elénk.

*

Ezzel a vár történetét s annak leírását befejeztük. Hátra van még ama kellemes kötelesség teljesítése, hogy megemlékezzünk azon várparancsnokokról, kik a várnak a jelenlegi állapotba helyezése körül maguknak elévülhetlen érdemeket szereztek.

A várárkok termékenynyé tétele s az udvarok szabályozása körül — mely utóbbi munkálatok immár teljesen készen vannak — mint kezdeményező kétségtelenül az első helyen Wolff Antal egykori ezredes várparancsnok áll. Távozása után a megkezdett munkában méltó követője volt nemes Aulich Henrik ezredes, kinek a kaszárnya udvarok szabályozása, a várárkok befásítása, valamint a veteményes kertek létesítésének legnagyobb része köszönhető.

Eme nagy átalakítási munkálatok befejezése azonban a minden nemes és üdvös dolgokért lelkesedő bebenburgi báró Karg János ezredes várparancsnokságának idejére esik, kinek is az imént jelzettek iránt meleg érdeklődését és czéltudatos törekvését, a vár mai tetszetős képében szembetűnően látjuk visszatükrözni.

